

Franački utjecaji u razvoju svetačkih kultova u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj

Dugandžić, Darija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:522015>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Diplomski sveučilišni studij arheologije

Darija Dugandžić

**Franački utjecaji u razvoju svetačkih kultova u
ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj**

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Mirja Jarak

Zagreb, veljača 2023. godine

Sadržaj

1. Sažetak
2. Uvod
3. Povijesne okolnosti dolaska Franaka na područje ranosrednjovjekovne Hrvatske
4. Franačka uloga u kristijanizaciji Hrvata
 - 4.1. Uloga Akvileje u franačkoj kristijanizaciji hrvatskog područja
 - 4.2. Kasnoantički sveci zaštitnici povezani s područjem sjeverne Italije
 - 4.2.1. Ambrozije
 - 4.2.2. Anastazije
 - 4.2.3. Hermagora i Fortunat
 - 4.2.4. Hilarije i Tacijan
 - 4.2.5. Kancijeva skupina mučenika
 - 4.2.6. Krševan (Krizogon)
 - 4.2.7. Marko i Petar
 - 4.2.8. Zoilo (Zeno)
5. Odrazi franačkog utjecaja na područje Hrvatske u arheološkim nalazima i materijalnoj kulturi
 - 5.1. Kategorije franačkog utjecaja na naš prostor
 - 5.1.1. Oružje, ratnička i konjanička oprema
 - 5.1.2. Crkvena arhitektura
 - 5.1.3. Epigrafički spomenici
 - 5.1.4. Crkveni namještaj
 - 5.1.5. Novac
 - 5.1.6. Predmeti liturgijskog karaktera
 - 5.1.7. Hagiografija
 - 5.2. Reprezentativni lokaliteti u Hrvatskoj
 - 5.2.1. Bijaći

5.2.2. Nin

5.2.2.1. Hagiografska trijada grada Nina

6. Franačka misionarska djelatnost na području Hrvatske

6.1. Širenje kršćanstva i franačke misije

7. Kult štovanja svetaca

7.1. Franački sveci

7.1.1. Ambrozije

7.1.2. Asel

7.1.3. Bartol (Bartolomej)

7.1.4. Krševan

7.1.5. Marcela

7.1.6. Marta

7.1.7. Martin

7.1.8. Spas

7.1.9. Trojstvo

7.2. Titulari franačkih svetaca na području Hrvatske

7.2.1. Katalog titulara svetaca povezanih sa franačkim utjecajem

7.2.2. Titulari starokršćanskog, bizantskog i lokalnog kulturnog kruga

7.2.3. Funkcija kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih crkava na području Hrvatske

8. Zaključak

9. Literatura

1. Sažetak

U radu se raspravlja o povijesnim prilikama i okolnostima dolaska Franačkog Kraljevstva na područje ranosrednjovjekovne Hrvatske i društvenim, crkvenim i političkim franačkim utjecajima na naš prostor proizašlih iz karolinškog projekta obnove kršćanstva zahvaljujući aktivnostima misionara koji su sa sobom nosili tradiciju Carstva.

Razmatraju se kategorije franačkih utjecaja na naš prostor te njihova aktivna uloga i način na koji su se ugradili u našu kulturu, definirali ju i oblikovali nove oblike ponašanja i djelovanja. Ističu se pojedini reprezentativni lokaliteti koji, nalazima u grobovima, obliku i funkciji crkve, crkvenim namještajem i latinskim epigrafičkim natpisima na njima ili pak provođenju liturgije u crkvama ranosrednjovjekovne hrvatske zorno ocrtavaju ove utjecaje i opravdavaju franačku ulogu u kristijanizaciji našeg područja. Ujedno se razrađuje uloga akvilejskog područja u cjelokupnoj kristijanizaciji hrvatskog područja, s obzirom da je većina franačkih misionara poslanih na naše područje zapravo bila podrijetlom iz sjevera Italije i područja akvilejske crkvene nadležnosti.

U svjetlu franačkog utjecaja u razvoju svetačkih kultova u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, detaljnije se obrađuju franački sveci čiji se kult obnovio ili razvio pod egidom Franaka, donose se informacije o njima te nabrajaju lokaliteti gdje je prisutan njihov titular.

Ključne riječi: rani srednji vijek, ranosrednjovjekovna Hrvatska, Franačko Carstvo, Karolinzi, kristijanizacija, misionari, identitet elite, arhitektura, crkveni namještaj, skulptura, epigrafički natpisi, grobni nalazi, svetački kultovi, franački sveci, titulari, ranosrednjovjekovne crkve.

2. Uvod

Jačanjem vlasti Karla Velikog Franačko Carstvo širi se prema istoku Europe i tijekom kasnog 8. i velikog dijela 9. stoljeća područje ranosrednjovjekovne Hrvatske našlo se pod utjecajem Franaka. Sukobi Bizanta i Franačke, kao i kombinacija njihovih utjecaja izgrađenih na čvrstim temeljima antičke tradicije, hrvatsko društvo, kultura, Crkva i politika ubrzano se razvijaju.

Riječ je o razdoblju obilježenom brojnim arheološkim nalazima Franačkog Carstva, koji odražavaju raznolikost utjecaja donesenih na naš prostor karolinškim projektom pokršćavanja

(poput oružja, konjaničke opreme, arhitekture, gradnje, opremanje i darivanje crkava i ostalo) te koji su bitno utjecali na razvoj i bogatstvo hrvatske materijalne baštine. Sve ovo bilo je omogućeno zahvaljujući važnom i utjecajnom procesu kristijanizacije kojim je Franačka uspjela ostaviti dubok trag u svim aspektima našeg društva – od religijskog i vjerskog, preko kulturnog do političkog.

Tema rada obuhvaća povijesne prilike u Europi kasnog 8. i većine 9. stoljeća, usko vezanih uz područje Hrvatske te cjelokupnost franačkog utjecaja na naš prostor, što otvara prostor detaljnijoj obradi tog utjecaja u razvoju svetačkih kultova u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. Prvi dio rada obrađuje povijesni kontekst dolaska Franaka na područje Hrvatske, njihovu kristijanizaciju i karolinške importe i utjecaje na naš prostor te razvoj odnosa Franaka i ranosrednjovjekovne hrvatske elite, koji će utjecati na društveni, crkveni i politički razvoj Hrvatske. U prvom dijelu dotičemo se i uloge misionara u crkvenoj obnovi našeg područja te raspravljamo o njihovom podrijetlu i činjenici da većina 'franačkih' misionara' zapravo dolazi s područja Akvileje, uključivši time, pod okrilje franačkih poputbina koje nose sa sobom, i one akvilejske. Drugi dio rada detaljnije objašnjava kako se odvijao sam proces franačke kristijanizacije našeg područja, kakvu su ulogu imali misionari u cijelom tom procesu te dotičemo značaj tog procesa za tadašnje društvo. Na kraju rada posebno obrađujemo svece koji se smatraju franačkim, odnosno čiji se kult štovanja na našem prostoru razvio pod utjecajem Franaka i navodimo tablicu sa popisom kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih crkava koje nose njihov titular.

3. Povijesne okolnosti dolaska Franaka na područje ranosrednjovjekovne Hrvatske

U narednom poglavlju dotaknut ćemo se povijesnih okolnosti koje su kao posljedicu imale dolazak Franaka na područje ranosrednjovjekovne Hrvatske. Naime, povoljan geografski položaj Hrvatske još od vremena antike omogućio nam je kontakte s mnogim susjednim i razvijenijim civilizacijama čija je kulturna baština imala veliki utjecaj i doprinijela razvoju našeg društva i konstituiranju naše države, posebice u srednjem vijeku, razdoblju relevantnom za našu temu. Naša zemlja, nalazivši se između Istoka i Zapada, bila je podložna utjecajima dviju

ranosrednjovjekovnih velesila – Bizanta i Franačke, koje su igrale itekako značajnu ulogu u razvoju hrvatskog (rano)srednjovjekovnog društva.

Iako je područje Hrvatske u razdoblju od 7. do kraja 8./ početka 9. stoljeća, odnosno do razdoblja kad se Franačka država krenula zanimati za istočnojadranski prostor i njegovo zaleđe, obilježeno zatišjem u izvorima, mnogi autori, između kojih i G. Bilogrivić, donose nam da “upravo u tom razdoblju slabijih izvora dolazi do promjene u unutarnjim političkim odnosima u dalmatinskom zaleđu, čemu je uzrok dolazak na čelo i dominacija jedne nove skupine nad ostalim slavenskim skupinama te njezino uzdignuće kao regionalne sile” – riječ je o Hrvatima. Nakon ove gotovo dvostoljetne šutnje izvora dolazi vrijeme promjena političkih, duhovnih, religijskih, kulturnih i društvenih stvarnosti na prostoru od sjeverne Italije i Jadrana do Panonije, izazvanih prodorom Franaka u krajeve koji su dotad bili pod kontrolom Langobarda, Avara i Bizanta te njihovom kristijanizacijom određenih skupina stanovništva.¹

Do dolaska Franačkog Carstva na područje Hrvatske, a time i do promjena na političkom zemljovidu našeg područja krajem 8. i početkom 9. stoljeća doveo je rat Franaka protiv Avara, nakon čega je uslijedio sukob s Bizantom. Oslabljivanje Bizanta te konačno pad Ravene 751. godine prisilili su rimskog biskupa da traži novog saveznika, kojeg je pronašao u sve snažnijem Franačkom Kraljevstvu. Mir u kojem je živio Avarski Kaganat tijekom većeg dijela 8. stoljeća prekinut je kad se 70-ih godina istog stoljeća na zapadnim i jugozapadnim granicama njihove oslabljene države uzdigla nova sila europskoga Zapada – Franačko Kraljevstvo (iduća veća sila nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva koja je utjecala, između ostalog, na širenje kršćanstva – temu usko vezanu uz ovaj rad).² H. Gračanin, čije mišljenje izdvajamo među ostalim relevantnim autorima, donosi kako su franački ratovi za cilj imali “uništenje avarske države i širenje i učvršćavanje franačkog položaja u pograničnim oblastima”, a predstavljali su i, piše K. Filipec, sukob dviju sila za dominaciju u srednjoj i južnoj Europi. Avari su bili jedini istočni saveznici Bizantu i Langobardima, što je nakon 774. godine, kad su Franci oborili Langobardsko Kraljevstvo, dovelo do vjerojatnog stvaranja protufranačke koalicije, koja je uključivala Bizant, Avariju i Hrvatsku (zaleđe bizantske Dalmacije).³ Franačkom se vrhovništvu 788. godine

¹ Bilogrivić 2018. str. 333-334

² Ančić 2016. str. 218

³ Filipec 2015. str. 41.

podložila Bavarska te s njome i Karantanija.⁴ Te godine započeo je otvoren sukob Franačke i Bizanta, koji je trajao sve do Aachenskog mira 812. godine. 791. godine Franci su odlučili konačno slomiti Avare te su organizirali velike vojne operacije usmjerene prema istoku Carstva,⁵ čime su se približili našem području, gdje su južnim pravcem prodora koji je polazio iz Italije stigli u Panoniju, a prvotno naišavši na otpor ovdje su se ponovno vratili 795. godine, kad je franačku vojsku predvodio upravo slavenski knez, imenom Vojnomir, vjerojatno prethodnik franačkoga vazalnog kneza Ljudevita⁶, te ponovno 796. godine kad je opsežniji ratni pohod predvodio kralj Pipin. Oba puta bez otpora su napredovali u avarsko područje prema Sirmiju i doživjeli predaju avarskog kagana i razorenje utvrđenog središta Avara. Konačno pokoravanje avarske Panonije i njezino uklapanje u franački vladavinski sustav dogodilo se 803. godine nakon što su se Avari i Slaveni podložili Karlu. Osvajanjem zapadnog dijela Kaganata, franačku vrhovnu vlast priznali su svi Slaveni koji su se dotad nalazili pod avarskom vlašću. Pobjeda nad Avarima, kako nam, između ostalih autora, donosi F. Šanjek, “omogućila je Francima stvaranje pogranične Donjopanonske Kneževine, kojoj su na čelu stajali domaći, slavenski knezovi, te koja je, zajedno sa cijelim sklopom pograničnih područja, bila okupljena pod jedinstvenom upravom furlanskog markgrofa.”⁷ Postavljanje domaćih vladara, kako ovdje, tako i uskoro nad franačkim provincijama Dalmacijom i Liburnijom, piše K. Filipec, predstavljalo je provjeren način da se novoosvojeni i pridruženi narodi što jednostavnije i mirnije uklope u sustav nove države.⁸ Promjene koje je donio franački slom Avarskog Kaganata dobro su dokumentirani arheološkim materijalom. Gotovo sva groblja avarskog obilježja, pa i ona s dugim kontinuitetom, nestaju u prvim desetljećima 9. stoljeća i tijekom istog stoljeća pojavljuju se nova groblja u kojima nalazimo nove predmete često zapadne provenijencije, o čemu ćemo podrobnije pisati u poglavlju o franačkim utjecajima na naš prostor u materijalnoj kulturi.⁹

Jedan od glavnih ciljeva franačkog rata protiv Avara, ističemo mišljenje M. Ančića, bilo je “rušenje sustava moći koji su izgradili tijekom više od dvaju stoljeća gospodarenja Panonijom i susjednim krajevima”, dok je za sukob s Istočnorimskim Carstvom, nastavlja autor, “cilj bio uspostaviti i izgraditi nove političke sustave u zaleđu istočnojadranske obale.” Urušavanje

⁴ Gračanin 2009. str. 30-38

⁵ Filipec 2015. str. 45

⁶ Filipec 2009. str. 115

⁷ Šanjek 2003. str. 63

⁸ Filipec 2015. str. 75.

⁹ Filipec 2009. str. 115.

Rimskog Carstva i slavensko naseljavanje prouzročili su značajne promjene u životu Crkve. M. Ančić objašnjava društveno i organizacijsko stanje koje je prevladavalo na području nekadašnje rimske provincije Dalmacije krajem 8./početkom 9. stoljeća te piše kako je tadašnji prostor bio podijeljen na većinsko područje kojem je nedostajao razvijen i uređen oblik društvenog života, hijerarhije i organizacije, do čega je došlo poglavito početkom 7. stoljeća nakon avarskih oružanih pohoda i prvoga vala slavenske kolonizacije koja je potom uslijedila, i nekoliko oaza “civiliziranog života” na istočnojadranskoj obali (područje Zadra i njegovog šireg zaleđa, Dubrovnik, Split, Trogir, sjevernojadranski otoci, Kvarner, Istra) koje su održavale vezu s imperijalnim središtem u Carigradu te bile uklopljene u carski upravni sustav.¹⁰ Spomenuvši ovdje Bizant, osvrnuli bismo se i složili s mišljenjem M. Jarak da je važno napomenuti i ulogu i važnost Bizanta za naš prostor, koja nije zanemariva, već je, naprotiv, pripomogla i utjecala na opstajanje i preživljavanje spomenutih oaza “civiliziranog života”, iz kojih je dalje vidljiv tijek i karakter širenja kršćanstva na našem području. Naime, kako donosi autorica, prije prisutnosti Slavena na našem prostoru, činjenica da je u 6. i ranijem 7. stoljeću ranosrednjovjekovna Hrvatska zauzimala “teritorij u neposrednom susjedstvu dalmatinskih gradova koji su bili dio kasnoantičke provincije Dalmacije i time pod bizantskom vlašću”, olakšala je i ubrzala sam proces franačke kristijanizacije. Posredovanjem starosjedilačkog kršćanskog stanovništva koje je nastavilo život u manjim naseljima na hrvatskom teritoriju te preživljavanjem brojnih kasnoantičkih crkava zahvaljujući utjecajima iz bizantskih gradova, Hrvati su rano upoznati s kršćanstvom, te je bizantska, odnosno “kršćansko – starosjedilačka komponenta” vrlo značajna u ukupnom procesu kristijanizacije Hrvata u ranome srednjem vijeku.¹¹ No, da nastavimo dalje, iako su u navedenim “oazama” bili sačuvani razvijeni oblici organizacije kao dio imperijalne strukture Bizanta, u društvenom su smislu bili nedovoljno jaki da bi mogli značajnije utjecati na život preostalog stanovništva u dubljem zaleđu, a time i na novopridošlu slavensku populaciju. To nas navodi na sljedeći cilj franačkog osvajanja našeg područja, što je, piše F. Šanjeku, područje južno od Save i bizantska Dalmacija, što je dovelo do bizantsko – franačkog sukoba na samom kraju 8. stoljeća (kulminiravši franačkim udarom na Jadran 803. godine), kojem su se odupirali samo dalmatinski gradovi uz pomoć bizantske flote, s vidno prevladavajućim osjećajem ugroženosti i nesigurnosti. U takvim se okolnostima, nastavlja između ostalih i

¹⁰ Ančić 2016. str. 218-220

¹¹ Jarak 2019. str. 72-75

spomenuti autor, među Dalmatincima pojavila stranka koja je smatrala da bi podvrgavanje Francima bilo bolje od nastavka ratovanja, na čelu koje su bili zadarski biskup Donat i *dux* Pavao, odlučivši da se, budući da su se toj situaciji nalazili između Istoka i Zapada, okrenu jačoj strani.¹² Svrha putovanja dalmatinskih poslanika do carskog dvora imala je, izdvajamo mišljenja N. Klaić i I. Petricioli, dvojak cilj, želju Dalmatinaca da izraze odanost caru i predaju mu darove te da zahtijevaju od cara proširenje teritorija njihovih gradova na kopnu, i nasuprot toga Karlovu agendu da novostečene pokrajine uredi prema svojoj volji. O uspjehu njihove misije ne zna se puno, no zahvaljujući ovom Donatovom odlasku 805. godine Karlu Velikom u Diedenhofen, dalmatinski su se gradovi za kratko vrijeme podvrgnuli Francima, što je dovelo do otvaranja dalmatinske metropole franačkim utjecajima. Međutim, nastavljaju autori, već iduće godine bizantska mornarica opet ulazi u Jadran, što završava kobno za Karla. Donat, kao Karlov poslanik mira, opet odlazi na misiju, ovog puta do bizantskog cara u Carigrad, s pokušajem izmirenja zaraćenih strana odnosno sa zadaćom da ispriča Dalmatince zbog nedavnog pristajanja uz Franke. Iako misija nije urodila završetkom rata, ipak je imala nekog uspjeha, budući da se Donat iz Carigrada vratio s darovanim relikvijama sv. Anastazije, koje je po dolasku u Zadar položio u biskupsku crkvu Sv. Petra, od tad nazvanu crkvom Sv. Anastazije; a sama svetica postaje gradskom zaštitnicom. Završetak rata na Jadranu dogodio se 812. godine sklapanjem mira u Aachenu, kojim su oba carstva mogla zadržati ono što su u dogovorenom trenutku posjedovala, odnosno, kako piše N. Klaić i I. Petricioli, Karlo je radi prijateljstva i sklopljenog mira prepustio bizantskome caru primorske gradove i Veneciju, a za sebe zadržao Liburniju i Dalmaciju.¹³

Prva polovica 9. stoljeća za naš prostor znači, piše između ostalih autora i M. Ančić, “formativno razdoblje od velike važnosti za razvoj hrvatskog društva i stvaranja temelja hrvatske ranosrednjovjekovne države.” Polustoljetna uključenost hrvatskog područja u razvoj karolinškog sustava značajno je utjecala na daljnji izgled hrvatskog društva i ukupan razvoj u kasnijim stoljećima. No, kako bi se razjasnio razmjer utjecaja franačke države na naš prostor te integracije novih struktura njihovim dolaskom ovamo, autor smatra važnim naglasiti da ovaj prostor nije bio u punom smislu formalni dio Franačkoga Carstva ni u potpunosti integriran u njegovu administrativnu mrežu i time podložan izravno upravi carskih dužnosnika, već je naš prostor bio

¹² Šanjek 2003. str. 63.-64.

¹³ Klaić, Petricioli 1976. str. 69.-74.

tzv. „klijentska država“ te je samo djelomice pripadao Franačkome Carstvu, a kasniji lokalni vladari vlast su franačkog kralja ili cara najčešće priznavali samo nominalno. Upravljački sloj franačke vlasti u nastojanju da integrira nove oblike organizacije na našem prostoru (uređenje i strukturiranje društvenih odnosa, centralizacija uprave i novi teritorijalni ustroj odnosno uspostava slavenskih kneževina podložnih Francima te, relevantna za našu temu, brza i uspješna kristijanizacija), na raspolaganju je imao već postojeće sklopove vrijednosti, običaja i normi u koje je nastojao uklopiti svoj svjetonazor i društveno uređenje. No, bez obzira na to koliko je zapravo prostor Hrvatske bio politički povezan s Franačkom, činjenica da je utjecaj Franačke (kako politički, tako, mnogo više, društveni i kulturni) ostavio velik trag na daljnjem razvoju hrvatskog društva i prostora je neporeciva.¹⁴ Taj franački biljeg osobito je vidljiv u aspektu koji predstavlja užu temu ovog rada, a to je franački utjecaj na razvoj svetačkih kultova u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. U idućim poglavljima bavit ćemo se samim procesom franačkog projekta kristijanizacije našeg područja koji je bitno utjecao na razvoj i obnovu crkava na istočnojadranskom području i dalmatinskom zaleđu, čija je arhitektura odražavala franačke utjecaje i kojima su pridavani franački titular i naslovnici.

4. Franačka uloga u kristijanizaciji Hrvata

Po pitanju vremena i patronata pod kojim su Hrvati pokršteni, historiografija nam donosi različita tumačenja i teorije (od zapadnih smjerova iz Franačke ili Rima, istočnih iz Bizanta do onih iz dalmatinskih gradova). Ne negirajući ni jednu, za potrebe ovog rada fokusirat ćemo se ponajviše na franačku teoriju o pokrštavanju Hrvata, koju naglašavaju mnogi relevantni autori (M. Jurković, N. Klaić, Ž. Rapanić...) i koja je ujedno potvrđena mnogim arheološkim nalazima i dokazima, o kojima će biti riječi u nastavku teksta.

Franačko Carstvo mnogo je utjecalo na širenje kršćanstva u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. Dolaskom Franaka na područje Hrvatske, piše T. Vedriš, započela je “nova organizirana i

¹⁴ Ančić 2016. str. 219.-221.

uspješna etapa rimsko – karolinškog projekta obnove kršćanstva u nekadašnjem Iliriku, te organizacija nove crkvene hijerarhije na ovome prostoru.”¹⁵

Pokrštavanjem područja na koja dolaze, Franci sa sobom donose i poputbinu franačke ideologije na kojoj se temelji duhovna i društvena stvarnost carstva. Autor nam donosi detaljniji pogled na ovu ideologiju i karolinšku viziju Europe početkom 9. stoljeća obuhvaćenu pod terminom tzv. karolinške renesanse, opisane u zborniku zakona karolinškog zakonodavstva *Admonitio Generalis*. Radi se o ideji “okupljanja svih naroda pod upravom cara u Aachenu i o teološkom konceptu i zamisli o povezivanju kršćanskoga društva u jedinstvo s ciljem stvaranja ambijenta u kojem je moguće postići spasenje.” Autor nadalje donosi kako je ovo jedinstvo zapravo “težnja k jedinstvu duša” koja bi se mogla shvatiti i kao “jedinstvo u podložnosti” te se ona jasno manifestira u područjima teologije i liturgike, što objašnjava jednu o najvažnijih značajki ove karolinške renesanse, a to je nastojanje oko “uniformiranja liturgije koja treba postati ne samo ispravnom, već i rimskom.”¹⁶ Ovaj karolinški ideal oblikovao je franački misionarski pothvat širenja kršćanstva, koji je proizlazio iz uvjerenja da se može sagraditi svijet u kojem će kršćanski narodi živjeti u miru jedni s drugima na temelju kršćanske etike, vjerovati i štovati jednog Boga i organizirati se u jednu državu i jednu crkvu.¹⁷

Franačku teoriju o pokrštavanju N. Klaić, između ostalih autora, smatra logičnom posljedicom političkih promjena početkom 9. stoljeća, koju potvrđuje i franačka crkvena politika, odnosno savez između pape i Karla Velikog koji je “obvezao” potonjeg da, između ostalog, širi kršćanstvo među poganskim narodima.¹⁸ U prilog franačkoj teoriji ide činjenica da se na hrvatskom teritoriju proširio kult štovanja franačko – akvilejskih svetaca; zatim imena svećenika, tj. redovnika ili misionara na elementima crkvene arhitekture i namještaja koja odaju njihovo germansko (franačko, odnosno langobardsko) podrijetlo (Gumpert(us) – prezbiter iz Bijaća, Gracijoz/Gracijan, Theodebert(us) – opat samostana sv. Ambroza u Ninu, Odolbert(us) – prezbiter iz Zadra, Gisilbert(us) – opat samostana sv. Stjepana u Solinu); nadalje materijalna kultura i franački predmeti pronađeni u nekropolama (oružje i dijelovi ratničke i konjaničke opreme, poput mačeva, kopalja, ostruga) koji su, kako donosi G. Bilogrivić, uz utilitarnu imali i važnu simboličku i društvenu funkciju, poput povezanosti sa stvaranjem identiteta tadašnje elite

¹⁵ Vedriš 2014. str. 209.

¹⁶ Vedriš 2005. str. 2-3

¹⁷ Sullivan 1953. str. 705.

¹⁸ Klaić 1975. str. 203.-205.

koja je postala osnova buduće ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine, te je utjecala i pridonijela izgradnji, obnovi i opremanju crkava¹⁹; te na kraju konstituiranje crkvene umjetnosti na području Hrvatske uzročno – posljedično povezane s franačkim procesom pokrštavanja te specifični elementi crkvene arhitekture (*westwerk*, troapsidalno svetište) koji pokazuju postojanje zapadnog ritusa u hrvatskoj crkvi.

Franački misionari u svom su širenju kršćanske vjere morali tražiti oslonac, izdvajamo mišljenje F. Šanjeka, u “starim središtima u kojima su se neki oblici kršćanstva održali”, koje su na našem području pronašli u dalmatinskim gradovima, gdje, kako smo već pisali, kršćanstvo nije nikada zamrlo te se “obnovilo” i ponovno počelo razvijati pod franačkim utjecajem. Obnova, tj. *renovatio* čini važan dio karolinške političke teorije o rekristijanizaciji nekadašnjih rimskih pokrajina i još jednom pomaže uspostavljanju društva “u kojem je moguće postići spasenje.” Jedan od aspekata spomenute obnove jest i brzi proces gradnje novih i renoviranja te opremanja postojećih crkava od strane Franaka. Uspjeh ovog projekta kristijanizacije i obnove crkvenog života u Dalmaciji bio je, navodi T. Vedriš, “znatnim dijelom plod suradnje crkvenih poglavara Rima i Akvileje, franačkih misionara i mjesnih elita (hrvatskih vladara i velikodostojnika) nastalih na području Hrvatske.”²⁰

4.1. Uloga Akvileje u franačkoj kristijanizaciji hrvatskog područja

Spomenuvši Akvileju, važno je ukazati na njezinu ulogu u franačkom pokrštavanju našeg područja. Naime, ono što se naziva “franačkom kristijanizacijom” zapravo podrazumijeva pokrštavanje većinski iz akvilejskog kruga pod franačkim patronatom. Područja nadležnosti akvilejskog patrijarha nalazila su se, piše T. Vedriš, pod egidom Franaka i upravo njihovom pojavom akvilejska Crkva značajnije se angažira u evangelizaciji svojeg dubljeg zaleđa (prostora istočnih Alpi i zapadnog dijela južne Panonije), područja za čiju je administrativnu nadležnost bio zadužen najvjerojatnije furlanski vojvoda, a jurisdikcijsku akvilejski crkveni poglavar. Dakle, nastavlja autor, uz jednako mišljenje K. Filipca i ostalih relevantnih autora, širenje kultova štovanja svetaca u Dalmaciji mora biti i jest povezano sa štovanjem na akvilejskom

¹⁹ Bilogrivić 2019. str. 115.

²⁰ Vedriš 2014. str. 209.

području. Djelovanje franačkih misionara u Dalmaciji u velikoj je mjeri ponajprije plod djelovanja osoba s područja langobardske sjeverne Italije (osobito Furlanije).²¹

U nastavku ćemo navesti koji su sveci – zaštitnici povezani s područjem sjeverne Italije, nekoliko informacija o njima te popis utvrđenih i pretpostavljenih lokaliteta s njihovim titularima u Dalmaciji.

4.2. Kasnoantički sveci zaštitnici povezani s područjem sjeverne Italije

Kako je već bilo spomenuto, područje Hrvatske bilo je pod utjecajem Akvilejske patrijaršije, što znači da podrijetlo štovanja (barem nekih) svetaca trebamo tražiti na tom području. Zato ćemo u ovom poglavlju donijeti kratak pregled kulta štovanja svetaca – zaštitnika povezanih s područjem sjeverne Italije. Što se tiče razvoja kulta štovanja svetaca na području Akvileje u karolinško doba, G. Vocino nam donosi da su pad langobardske prijestolnice, grada Pavije, 774. godine i aneksija langobardskog područja Franačkom Kraljevstvu proširili horizont tradicija i promicanja kultova svetaca. Na području Italije, kasne antičke tradicije i kultovi pokazuju kontinuitet tijekom cijelog prijelaza iz kasne antike u rani srednji vijek (krajem 6. i početkom 7. stoljeća), ostali su postojani i bili su uvijek poznati i kultivirani, pa se tadašnje crkveno vodstvo i lokalne elite moglo osloniti na taj već postojeći materijal i koristiti ga u jačanju prestiža Crkve koja im je bila povjerena. U susretu s franačkim svijetom, postojeće tradicije kultova i hagiografske književnosti talijanskih crkava, koje su već bile orijentirane na promoviranje lokalne baštine (štovanje lokalnih svetaca čije su relikvije posjedovale i čija su imena bila povezana s poviješću njihove biskupske stolice), samo je trebalo prilagoditi franačkim potrebama, tradicijama i ambicijama.²²

H. Breko Kustura navodi koji sveci spadaju u skupinu akvilejskih svetaca. Radi se o skupini od jedanaest svetaca: Hilarije i Tacijan, Kancije, Kancijan i Kancijanila, Prot, Hermagora i Fortunat, Feliks i Fortunat, Krševan.²³ Imena i pasije mnogih od ovih mučenika ostali su sačuvani u različitim kodeksima u kojima nalazimo rukopise koji nam daju uvid u najraniji kronološki

²¹ Vedriš 2014. str. 209.

²² Vocino 2014. str. 2.-4.

²³ Breko Kustura 2008. str. 28.

horizont njihova sastavljanja te nam omogućuju praćenje rasprostranjenosti njihovog kulta i istraživanje akvilejske hagiografske tradicije (radi se o kodeksu Graz iz druge polovice 9. stoljeća, kodeksu Karlsruhe iz 9. stoljeća koji je nastao u jednoj od najznačajnijih benediktinskih opatija – Reichenau te kodeksu Cividale del Friuli koji je nastao krajem 9. ili početkom 10. stoljeća na području Furlanije).²⁴ Također, korisno je napomenuti da su mnoge informacije i podatke o kultu štovanja akvilejskih mučenika (poput Kancijeve skupine) naši i strani autori crpili iz opširnog djela Rajka Bratoža, *Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, objavljenog u Ljubljani 1986. godine.

4.2.1. Ambrozije

Sv. Ambrozije milanski je biskup i crkveni naučitelj, veliki propovjednik i jedan od četvorice crkvenih otaca zapadne Crkve. Kada je Pavija izgubila svoju političku prevlast u Lombardiji, Karlo Veliki pokazao je svoju sklonost Milanu kao uspješnom nasljedniku. Karlo je potvrdio i obdario osnivanje tamošnjeg samostana nazvanog po svetom Ambroziju. Ovaj svetac kasnije je bio uzdignut među svece zaštitnike franačkog kraljevstva, a od redovnika koji su živjeli u novoosnovanom samostanu očekivalo se da mole za kraljevsku obitelj i integritet i sigurnost kraljevstva. Bazilika svetog Ambrozija također je promovirana kao kraljevska nekropola karolinških kraljeva Italije. Hagiografska tradicija u Milanu oslanjala se na Ambrozijev veliki ugled. Kult lokalnog sveca, predstavljenog i kao zaštitnika Milana i karolinškog carstva uz svetog Martina, dodatno je potaknut kompilacijom drugog hagiografskog teksta, kojeg je naručio sveti Augustin i napisao Ambrozijev tajnik Paulinus. Dok su druge biskupske crkve u Italiji dalje razvijale, jačale i promicale ugled svojih lokalnih svetaca i usklađivale ih s predkarolinškom tradicijom, u Milanu je sva pozornost bila usmjerena samo na Ambrozija, dok su svi drugi lokalni sveci koji nisu imali nikakve veze s njim stavljeni u drugi plan. Grgur Tourski donosi nam i poveznicu Ambrozija i svetog Martina, gdje je milanski svetac navodno odveden u snu u Tours te pomogao proslaviti sprovod svetog Martina, što je prikazano i u ikonografskom programu zlatnog oltara koji je Angilbert II. naručio za baziliku svetog Ambrozija. Sveti Ambrozije utjelovio je idealnog carskog biskupa, što je, uz Ambrozijevu veliku vlastitu književnu ostavštinu, predstavilo snažan i neizbježan model svetosti ne samo za talijanske

²⁴ Zgrablić 2018. str. 4.-5.

hagiografe koji su stvarali nove tekstove o svecima nego i za širu publiku tog razdoblja ali i kasnije.²⁵

Popis lokaliteta sa utvrđenim ili pretpostavljenim naslovnikom Sv. Ambrozija naveden je kasnije u radu u katalogu kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih franačkih titulara.

4.2.2. Anastazije

Sv. Anastazije bio je solinski mučenik, rodom iz Akvileje, koji je u vrijeme Dioklecijanovih progona došao u Salonu ohrabriti kršćane. H. Breko Kustura piše o sakramentaru iz kodeksa iz 11. stoljeća koji se danas čuva u Šibeniku, a riječ je o liturgijskoj knjizi u kojoj se nalaze molitve blagdana i slavlja svetaca, od kojih su za naš rad relevantne one napisane o sloju svetačkih imena koja se smatraju zaštitnicima patrijaršije Akvileja.²⁶ Tako nam ovaj šibenski misal donosi, nastavlja autorica, spomen sv. Anastazija (Stasa) koji upućuje na salonitanskog mučenika akvilejskog podrijetla, jednog od patrona zaštitnika Splita, čiji je kult bio raširen i u srednjovjekovnoj Puli. M. Jarak piše detaljnije o mučeništvu sv. Anastazija te naglašava važnost njegove Pasije kao “jednog od malobrojnih opsežnijih izvora u kojima se nalaze podaci o Dioklecijanovim progonima u Dalmaciji.” Anastazijeva Patnja ističe se kao vjerojatno najznačajnija mučenička legenda sačuvana o jednom dalmatinskom mučeniku, a najvjerojatnije se radi o kasnoantičkom izvoru sastavljanom na akvilejskom području u prvoj polovici 5. stoljeća. Životni put sv. Anastazija vezan je uz Akvileju i Salonu te su oba centra, nastavlja autorica, posebno istaknuta u samoj Pasiji. Detalji mučeništva sv. Anastazija kažu da je u vrijeme progonitelja Dioklecijana objavljen edikt kojim je započeo progon kršćana. Anastazije, koji je u Akvileji imao svoju radionicu i držao se kršćanskog ideala, ostavio je grad sljedeći evanđelje te se zaputio u Salonu, gdje je javna mjesta obilježavao znakom križa i time izazvao poganske vlasti i bio uhićen. Dioklecijan ga je osudio na pogubljenje utapanjem te je Anastazije bačen u more s kamenom oko vrata. Njegovo tijelo je pronađeno i nakon prestanka progona sahranjeno u novosagrađenoj crkvi na salonitanskom teritoriju²⁷, u čuvenom mauzoleju na Marusincu, čiji su temelji s masivnim kontraforima sačuvani, a prema E. Dyggveu, ona je služila kao prototip za ranosrednjovjekovne crkve s kontraforima.

²⁵ Vocino 2014. str. 17.-20.

²⁶ Breko Kustura 2008. str. 1.

²⁷ Jarak 1997. str. 151.-154.

Popis lokaliteta sa utvrđenim ili pretpostavljenim naslovnikom Sv. Anastazija: Split (katedrala), Ostrovica, Split (izvan zidina).²⁸

4.2.3. Hermagora i Fortunat

Sv. Hermagora bio je prvi biskup Akvileje, a sv. Fortunat njegov đakon, koji ga je pratio u službi, ali i u mučeništvu. Ova dva sveca, kako donosi M. Zgrablić, pokazatelji su “akvilejskih hagiografskih utjecaja na prostor Istre u kontekstu posvete crkava.” Postoji crkva u Samageru, sjeverno od Pule, za koju je prihvaćeno u literaturi da se zove crkva Sv. Hermagore, što ukazuje na prisutnost štovanja sv. Hermagore na našem području već u drugoj polovici 5. stoljeća. Prilikom određivanja zaštitnika crkve, istraživači su slijedili trag naziva lokaliteta Samager u čijoj se neposrednoj blizini nalazila crkva, te su pretpostavili da toponim proizlazi od spajanja i skraćivanja riječi San Ermagora. Ova činjenica ujedno ukazuje na postojanje čvrstih veza između Akvilejske metropolitske crkve i biskupija u Istri u drugoj polovici 5. stoljeća.²⁹

Spomenuti šibenski misal donosi nam, nastavlja H. Breko Kustura, posebnim molitvama istaknuti blagdan sv. Hermagore i Fortunata, koji ukazuje na srodnost šibenskog kodeksa s nizom sjevernotalijanskih (akvilejskih) kodeksa u kojima je njihov blagdan iznimno svečano slavljen. Dalje piše kako je sv. Hermagora glavni patron patrijaršije Akvileja, te da se ovi sveci smatraju učenicima i sljedbenicima utemeljitelja akvilejske kršćanske zajednice – evanđelista Marka. Na hrvatskom su prostoru sv. Hermagori bile posvećene dvije crkve u Štinjanu kod Pule te u samoj Puli, gdje je oko 500. godine bila izgrađena trobrodna crkva sv. Hermagore.³⁰

4.2.4. Hilarije i Tacijan

Sv. Hilarije, akvilejski biskup, i sv. Tacijan, njegov đakon, također su podnijeli mučeničku smrt za vjeru. Spomenuti šibenski misal nadalje donosi da blagdan ovih svetaca propisuju akvilejski kodeksi i rukopisni izvori Cividalea, a da su komemorirani i u srednjovjekovnoj Puli. Ovi mučenici u pisanim izvorima često se povezuju sa episkopskom crkvom u Gradu. Poveznica ovog mjesta s Akvilejom spominje se u djelu Pavla Đakona, koji je zabilježio da je akvilejski patrijarh, bježeći od barbarske prijetnje, pobjegao u Grado 568. godine noseći sa sobom blago svoje crkve, među koje se ubrajaju relikvije, odnosno kosti mučenika Hilarija i Tacijana, koje

²⁸ Popis lokaliteta: Migotti 1996. str. 215. ; Marasović 2008. str. 165.

²⁹ Zgrablić 2017. str. 9.

³⁰ Breko Kustura 2008. str. 14.-16.

postaju simbolom gradske vlasti. Opis njihovog mučeništva veoma je sličan onom Hermagore i Fortunata, a sv. Hilarije smatra se i nasljednikom akvilejskog biskupa Hermagore.³¹

4.2.5. Kancijeva skupina mučenika

Sveti Kancij, Kancijan i Kancijanila bili su kršćanski sveci i mučenici, koji su poginuli zajedno sa svojim učiteljem Protom za vrijeme Dioklecijanova progona kršćana. Svjedočanstvo o njihovom mučeništvu, zajedno sa mučeništvom sv. Krševana čuva kasnoantička legenda *Passio Cantianorum*. Ovi mučenici zajedničkim imenom nazivaju se tzv. Kancijevom skupinom mučenika, čiji se razvoj kulta smješta između 4. i 6. stoljeća, a njihova legenda predstavlja, ističe M. Jarak, izvor za poznavanje zbivanja u Akvileji tokom Dioklecijanova progona. Ovu skupinu mučenika, piše autorica, čine dakle Kanciji, dvojica brata i sestra, pripadnici najviših slojeva rimskog društva³² te, nadodaje T. Vedriš, ugledni mjesni kršćani, vjerojatno pripadnici roda Kancijâ, čija je nazočnost dobro potvrđena na području Akvileje, tj. u samome mjestu San Canzian d'Isonzo (potvrđena nadgrobnim natpisom Lucija Kancija Vera iz prvog stoljeća). Legenda, nastavlja autor, pripovijeda kako su Kancij, Kancijan i Kancijanila u pratnji svog učitelja Prota, za vrijeme Dioklecijanova progona, podijelili su svoju imovinu siromasima, napustili Rim i otputovali u Akvileju³³ gdje su, nadodaje M. Jarak, imali veliki zemljoposjed te su bili privučeni štovanjem, odanosti i primjerom mučenika Krševana. Stigavši u Akvileju saznali su da je Krševan već pogubljen i krenuli na mjesto njegova mučeništva, gdje su i sami ubrzo uhvaćeni i pogubljeni. Mjesto pogubljenja, područje današnjeg sela San Canzian d'Isonzo, spominje se u darovnici Ludovika Pobožnog samostanu Sv. Marije i Sv. Kancijâ iz 819. godine te se, povezujući mjesto ukopa skupine Kancijâ s počivalištem sv. Krševana, smatra da je bazilika na mjestu današnje župne crkve bila središte kulta skupine mjesnih mučenika. Unutar kasnoantičke bazilike u Škocjanu, donosi M. Jarak, u oltarnom grobu pronađene su kosti triju osoba – muškarca, mladića i žene, za koje se smatra da su upravo troje mučenika, pripadnika roda Kancijâ.³⁴

³¹ Vocino 2014. str. 13.-14.

³² Jarak 1997. str. 154.-155.

³³ Vedriš 2014. str. 32.

³⁴ Jarak 1997. str. 154.-155.

4.2.6. Krševan (Krizogon)

Sv. Krševan bio je rimski vitez plemićkoga podrijetla, akvilejski mučenik iz vremena Dioklecijanova progona. T. Vedriš donosi nam detaljnije zašto se štovanje jednog stranog odnosno “uvezenog sveca” proširilo u Zadru te kaže da se “potreba za pribavljanjem stranih svetačkih relikvija javila kao posljedica toga da u ranosrednjovjekovnom Zadru, za razliku od gradova poput Akvileje, Poreča ili Splita, nije sačuvana mjesna mučenička tradicija, pa su pripadnici zadarskih (crkvenih) elita nastojali ispuniti prazninu u vlastitoj mučeničkoj predaji pokušavajući nabaviti što uglednije mučeničke relikvije.” Pretpostavlja se da je kult sv. Krševana vjerojatno proširen s akvilejskog područja, gdje je mučenik prema predaji bio pogubljen. Utvrđeno je da je mjesto mučeništva te najranije središte kulta sv. Krševana bilo na području današnjeg naselja San Canzian d’Isonzo. Autor nadalje donosi smjer širenja kulta, s područja Akvileje proširio se u Milano i Ravenu između kasnog 4. i ranog 6. stoljeća, doprijevši na kraju i do Rima, a štovanje sv. Krševana zabilježeno je i u Kartageni, u Carigradu te u Zadru.³⁵ T. Vedriš donosi detaljnije informacije o prisutnosti kulta u Zadru te kaže da jedna od starijih zadarskih tradicija donosi da se Zadar već sredinom 7. stoljeća našao na jednom od ranih smjerova širenja kulta, uzevši u obzir da, iako se smatra da je Zadar najranije središte kulta na području Dalmacije, postoje podaci o onom najranijem pouzdanom datiranom svjedočanstvu s područja Hrvatske kneževine, točnije s lokaliteta Otres – Lukačuša sačuvanom na tzv. natpisu kneza Branimira iz Otresa iz kasnog 9. stoljeća, koji svjedoči da je sv. Krševan bio među svecima čiju je pomoć zazivao hrvatski uglednik za vladavine kneza Branimira.³⁶ U zadarskoj su tradiciji sačuvane četiri predaje o prijenosu odnosno otkriću relikvija sv. Krševana, a u zadarskoj darovnici iz 918. godine zapisom da se “crkva sv. Krševana nalazi unutar zidina grada”, te da se “u njoj čuvaju njegovi najsvetiji ostatci”, u *De Administrando Imperio* Konstantina VII. Porfirogeneta na temelju obavijesti iz Zadra, da “u istome gradu leži [...] i sveti Krševan, monah i mučenik, i njegov sveti lanac” te u darovnici bana S. iz 11. stoljeća gdje se također potvrđuje da se ostatci sv. Krševana nalaze unutar gradskih zidina posvjedočena je ona predaja koja opisuje otkriće tijela sv. Krševana u zadarskoj okolici.³⁷ Naime, u Zadru se nalazi trobrodna bazilika Sv. Krševana sa tri orijentirane apside, koja je nekada bila posvećena Sv. Antunu Pustinjaku, a

³⁵ Vedriš 2014. str. 198.-199.

³⁶ Vedriš 2014. str. 201.

³⁷ Vedriš 2014. str. 201.-203.

potvrđeno je postojanje dvaju najstarijih slojeva crkve – kasnoantičkog (crkva Sv. Antuna) datiranog između 5. i 8. stoljeća i ranosrednjovjekovnog (crkva Sv. Krševana) datiranog u posljednju četvrtinu 9. stoljeća ili rano 10. stoljeće za vrijeme kojeg je došlo do obnove crkve. Nadalje, datiranje najstarijeg otkrivenog sloja podudara se s vremenom mogućeg prijenosa relikvija sv. Krševana iz Grada u 7. stoljeću, koje su prenesene s akvilejskog područja prema naputku patrijarha Maksima, te koje je redovnička zajednica koja je obitavala u crkvi u 9. stoljeću pretpostavljeno i naslijedila.³⁸ Autor donosi da je sv. Krševan smještan među svece čiji su titulari bili česti na franačkim područjima te da se radi o jednom od franačkih tj. franačko-akvilejskih svetaca. T. Vedriš nadalje donosi detalje o samoj osobi i podrijetlu sv. Krševana te kaže da je, kao što je utvrđeno kasnoantičkom legendom *Passio Anastasiae* (o sv. Anastaziji, uz čije štovanje se u pratnji često javlja i kult sv. Krševana), riječ o obrazovanom i uglednom Rimljaninu, osobi visoka podrijetla, velikom kršćaninu i Božjem čovjeku, koji je dvije godine bio u službi vikara, a naziva ga se i ispovjedateljem. Legenda donosi detalje i okolnosti njegove smrti, te kaže da je Dioklecijan, koji se tada nalazio u Akvileji, donijevši propis o pogubljenju kršćana, dao Krševana pozvati pred sebe. Ispitujući ga o njegovoj vjeri ponudio mu je čast prefekta i konzula ako bi se odrekao Kristove vjere. Odbivši to i ostajući vjeran Bogu, prema carevoj naredbi bio je pogubljen odsijecanjem glave 303. godine te je upravo na tom prostoru i započelo štovanje, vjerojatno u blizini mjesta pogubljenja.³⁹ Prošireno je mišljenje da se ovdje radi o području današnjeg sela San Canzian d'Isonzo u Italiji. Važan podatak za našu historiografiju jest onaj o tamošnjem samostanu Sv. Marije, sagrađenom u čast svetih Kancija, koji je tijekom 9. stoljeća bio popularno središte hodočašća, gdje su ključno svjedočanstvo brojni potpisi hodočasnika sačuvani tzv. Čedadskom evangelijaru, na čijim su stranicama, uz imena više stotina drugih slavenskih hodočasnika, sačuvana i imena niza hrvatskih vladara, njihovih pratnji i uglednika iz 9. stoljeća. T. Vedriš ističe da postoji mogućnost da je upravo “visoko podrijetlo i ugled mučenika Krševana u akvilejskoj Crkvi potaknulo nastanak predaje o njegovu biskupstvu.” Naime, u ranoj povijesti akvilejske Crkve postoji mjesna predaja o više biskupa imenom Krševan, od kojih je moguće da je jedan bio naš proučavani svetac.⁴⁰ U vezi sa štovanjem sv. Krševana, osim, kao što smo već spomenuli sv. Anastaziju, s kojom je svetac održavao poznanstvo, korespondenciju te ga je sv. Stošija i posjećivala u zatvoru, dolazi i već

³⁸ Vedriš 2014. str. 204.-205.

³⁹ Vedriš 2014. str. 35.-36.

⁴⁰ Vedriš 2014. str. 36.-37.

spomenuta legenda *Passio Cantianorum* o Kanciju, Kancijanu i Kancijanili koji su u pratnji svog učitelja Prota napustili Rim i oputovali u Akvileju, gdje su se, saznajući da je Krševan pogubljen, uputili prema mjestu njegova mučeništva i sami bili ubrzo uhvaćeni i pogubljeni.⁴¹ T. Vedriš piše o materijalnoj potvrdi vrlo rana štovanja sv. Krševana na akvilejskom području, a to je kasnoantički sarkofag iz 4.stoljeća otkriven na području S. Canzian d' Isonzo u crkvi Sv. Prota. Taj se lokalitet može smatrati mjestom prvotnog ukopa, kao i najranijeg kulta sv. Krševana.⁴²

Popis lokaliteta sa utvrđenim ili pretpostavljenim naslovnikom Sv. Krševana naveden je kasnije u radu u katalogu kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih franačkih titulara.

4.2.7. Marko evanđelist i Petar apostol

Hagiografske legende donose nam poveznicu temelja biskupske crkve u Akvileji s evanđelistom Markom i svetim Petrom, jednim od dvanaest apostola, rimskim biskupom i prvim papom. Naime, piše G. Vocino, autor tekstova porijeklo lokalne crkve u Paviji stavlja u apostolsko doba i povezuje ih s apostolom, svetim Petrom, i oslanja se na već postojeću tradiciju – legendu o evanđelistu Marku kao propovjedniku i crkvenom utemeljitelju u Italiji. U kasnom 8. stoljeću Pavao đakon opisao je apostolske temelje Italije u svojoj knjizi te donosi da je sveti Petar, nakon što je stigao u Rim, odlučio evangelizirati najvažnije gradove Zapada šaljući Apolinarija u Ravenu, Leuciusa u Brindisu, Anatolija (ili Anatelona) u Milano, a Marka, zajedno s Hermagorom, u Akvileju. Nadalje, Marko je na svoje mjesto uspostavio već spominjanog Hermagoru, čovjeka kojeg je sam Marko obučavao i obrazovao. Hermagorini učenici i službenici bili su časni ljudi Sirus i Ivencije. Ova legenda koja povezuje djelovanje apostola Marka s Italijom nije karolinška novost: bizantski car Heraklije I. (610. – 641. g.) priznaje patrijarhu Grada postojanje lokalne tradicije smatrajući evanđelista Marka osnivačem akvilejske crkve. Hagiografski tekst prenošenja tijela svetog Marka donosi da je ono iz Aleksandrije u Veneciju prenešeno 828.godine.⁴³

Popis lokaliteta sa utvrđenim ili pretpostavljenim naslovnikom Sv. Marka: Cres (Valun), Tivat (Pine), Zadar (Kolovare).⁴⁴

⁴¹ Vedriš 2014. str. 32.

⁴² Vedriš 2014. str. 34.

⁴³ Vocino 2014. str. 7.-12.

⁴⁴ Popis lokaliteta: Marasović 2008. str. 170.

Popis lokaliteta sa utvrđenim ili pretpostavljenim naslovnikom Sv. Petra: Biočić-Čakljine (Sv. Petar i Pavao), Danilo-Biranj, Grebaštica (Sv. Marija i Petar), Zadar (Andrija i Petar), Zadar (biskupski kompleks i katedrala), Radovin, Gradac (crkva Marijina porođenja (Sv. Petar?)), Otres kod Bribira, Žerava-Crkvina, Solin (Sv. Petar u Rižinicama), Muć, Omiš (Sv. Petar u Priku), Jesenice (Sumpetar), Nečujam, Salona (istočno groblje), Supetar (Brač), Tepljuh, Vranjic, Bibinje, Čiovo (Supetar), Danilo Biranj, Gardun, Gradac, Kamen, Kapitul, Kaštel Novi (Ostrog), Mandalina, Morpolača, Poličnik, Privlaka, Salona (Manastirine), Supetar (Ugljen), Trogir, Trogirska Poljica, Vitrenjak, Vrlika, Bijela (obala), Biovičino Selo, Cres (Osor), Čiovo (Slatine), Dubrovnik, Hvar (Vrboska), Koločep, Kotor (Šuranj), Krk (Rudine), Krk (Soline), Kula Atlagića, Lastovo (Ubli), Livno (Rapovine), Lopud, Mljet (Korita), Ošlje, Otok sv. Petra, Oton, Pađene, Pag (Novalja), Pelješac (Ston), Rab (Supetarska draga), Solin (pod Kukom), Solin (Šuplja crkva), Split (kula), Split (Lučac), Split (Solurat), Starigrad (Paklenica), Šipan (Luka), Zadar ("Argata"), Zavala.⁴⁵

4.2.8. Zoilo (Zeno)

Sv. Zoilo bio je svećenik koji je pokornički živio u 3. stoljeću u Akvileji. Smatra se da je Zoilo pokopao tijelo mučenika Krševana i mnogih drugih koji su trpjeli zbog svoje vjere i Krista. T. Vedriš donosi nam da je sv. Zoilo također jedan od kulta zadarskih zaštitnika, kome je mjesna tradicija pripisivala visok rang ispovjedatelja, čak ga smještajući uz bok svecima poput sv. Ambrozija i sv. Augustina.⁴⁶ N. Jakšić piše o vezi ovog sveca sa sv. Krševanom i kaže da su na mjestu gdje je Krševanu odrubljena glava i bačeno tijelo (kod imanja *Ad Saltus*) prebivale tri sestre kršćanke, Agape, Hionija i Irena (čije je moći, prema tradiciji, biskup Donat donio u Zadar, gdje se proširilo njihovo štovanje), sa starim svećenikom Zoilom, koji je sahranio svetoga mučenika Krizogona u vlastitome domu. Ove svece, uz sv. Krševana i sv. Anastaziju, autor ubraja u zadarske svece zaštitnike. Ova homogena skupina od šest mučenika čvrsto povezanih jedan s drugim u hagiografskoj tradiciji zabilježena je u pasiji sv. Anastazije, što pokazuje povezanost štovanja ove skupine mučenika na jednom mjestu i njihov izravan utjecaj jedne na drugu.⁴⁷ Sv. Zoilo i sv. Krševan također se bok uz bok pojavljuju u dvama zadarskim latinskim kodeksima *Liber horarum* iz 11. stoljeća u kojima se, piše I. Petrović, između ostalih svetaca,

⁴⁵ Popis lokaliteta: Migotti 1996. str. 227. ; Marasović 2008. str. 172.-173.

⁴⁶ Vedriš 2014. str. 30.

⁴⁷ Petrović 2006. str. 456.-461.

upućuju molitve s molbom za zagovor i svecima Krizogonu, Zoliu i Anastaziji.⁴⁸ Sv. Zolio (ovim imenom spomenut u *Passio sancti Anastasii martyris*) spominje se i pod imenom Zenon, jer nam *Passio Cantianorum* donosi svjedočanstvo o tome da je sv. Krševana pokopao stanoviti prezbiter Zenus.⁴⁹

Propovijedanje protiv arijskog krivovjerja također je bilo važno obilježje u životu svetog Zenona. Ovaj biskup Verone autor je nekoliko propovijedi u obrani katoličke vjere, a njegovo se štovanje proširilo u Veroni ubrzo nakon njegove smrti. Osim njegovog spomena u jednom od Ambrozijevih pisama, krajem 8. i početkom 9. stoljeća kult svetog Zenona promovirale su i crkvene i lokalne elite Verone sastavljajući različite tekstove u spomen na svetog mjesnog biskupa s ciljem povećavanja ugleda biskupske crkve i isticanja samog grada.⁵⁰

5. Odrazi franačkog utjecaja na područje Hrvatske u arheološkim nalazima i materijalnoj kulturi

Kao što smo već spomenuli, tijekom većeg dijela 9. stoljeća istočnojadransko zaleđe nalazilo se pod Franačkim Carstvom, što podrazumijeva da je ovo razdoblje na našim prostorima obilježeno brojnim arheološkim nalazima karolinške provenijencije. Franački utjecaj na naš prostor i kulturu vidljiv je u mnogim područjima i kategorijama: oružje i konjanička oprema, predmeti liturgijskog karaktera, primjerci novca, utjecaj na crkvenu arhitekturu i postavljanje novog crkvenog namještaja, kontekst grobnih nalaza, predmeti umjetničkog obrta, epigrafički spomenici, titulari crkava, prilozu u grobu i grobni nalazi. Ovi franački utjecaji na područje Hrvatske bit će podloga političke, društvene i crkvene organizacije i učvršćenja srednjovjekovne Hrvatske stoljećima unaprijed. U nastavku ovog poglavlja razradit ćemo svaku od navedenih kategorija i navesti karakteristične nalaze, predmete te franački utjecaj na naš prostor i kulturu vezan uz njih.

⁴⁸ Jakšić 2018. str. 226.-228.

⁴⁹ Vedriš 2014. str. 35

⁵⁰ Vocino 2014. str. 20.-21.

5.1. Kategorije franačkog utjecaja na naš prostor

5.1.1. Oružje, ratnička i konjanička oprema

Ova skupina predmeta vezana je uz grobne nalaze i uglavnom se na našim prostorima nalazi kao grobni prilog. Oni nam pomažu pratiti, piše M. Jarak, uz M. Petrincec i ostale autore, “postupnost procesa kristijanizacije ranosrednjovjekovnog stanovništva tadašnje Hrvatske te svjedoče o sve intenzivnijoj kristijanizaciji hrvatskog stanovništva, što u drugoj polovici 9. stoljeća dovodi do potpunog nestanka poganskih priloga u grobovima.” Kršćanski svjetonazor pokojnika vidljiv je u grobovima bez pravih priloga, s nalazima samo nakita, a rijetko kad i predmeta koji označavaju status poput karolinškog oružja i konjaničke opreme ili predmeta s jasnom kršćanskom simbolikom. I u grobovima s najluksuznijim nalazima (grobovi elite) nedostaju tipični poganski prilozima, a predmeti karakteristični za te grobove, poput karolinških mačeva i ostruga, imaju statusno značenje.⁵¹

Ovu skupinu nalaza G. Bilogrivić, između ostalih relevantnih autora, smatra “odrazom franačkog vrhovništva i pokršćavanja, često u kontekstu naoružavanja franačkih saveznika u ratovima, darova vladajućem sloju ili rezultatom razmjene dobara (trgovine).” Autor nam nadalje donosi i vjerojatni trgovački smjer kojim su mačevi, koplja i ostruge mogli stići ovamo – “preko alpskih prijevoja i sjeverne Italije, kroz Istru i Liburniju do dalmatinskoga zaleđa.” Neki autori dodatno ističu ulogu bizantskih obalnih gradova u Dalmaciji u distribuciji franačke robe prema zaleđu te kažu da bi put dolaska robe iz središnjeg područja Franačkoga Carstva do Dalmacije u tom slučaju bio “pomorski, preko Jadrana.” No, ne isključuje se ni mogućnost lokalne izrade barem nekih od ovih nalaza od strane franačkih putujućih kovača ili domaćih slavenskih kovača pod njihovim utjecajem.⁵²

Važna uloga ove vrste nalaza jest, nastavlja autor, u “održavanju društvenih odnosa, isticanju elite i formiranju novih identiteta.” Naime, ovi su predmeti, uz osnovnu utilitarnu, imali i važnu simboličku funkciju. Tako su mačevi, koplja i ostruge karolinške provenijencije kao osnovna funkcija bili najprije oružje i dio konjaničke opreme, a u društvenoj ulozi imali su veliki značaj u stvaranju i iskazivanju identiteta tadašnje elite. Autor nastavlja kako su se društveni odnosi među

⁵¹ Jarak 2019. str. 79.

⁵² Bilogrivić 2019. str. 114.-115.

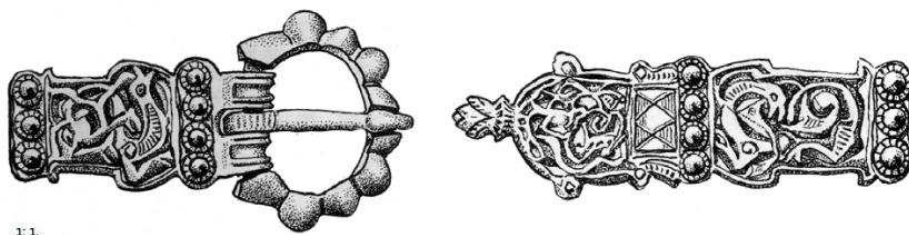
elitama održavali “izmjenom darova i luksuznih predmeta koji su služili kao statusni simboli i simboli moći, a darivanje oružja imalo je važnu ulogu pri zasnivanju vazalskog odnosa,” čime su Franci dobivali potvrdu odanosti, a lokalna elita mogla je pokazivati povezanost s Franačkim Carstvom, osiguravajući si poseban status, povlašteni položaj i moć u društvu. Taj identitet iskazivao se i u pogrebnim ceremonijama (ovakav grobni ritus najjasnije vidljiv od kraja 8. do druge trećine 9. stoljeća) tijekom kojih se u grob prilagala karolinška ratnička oprema koja je služila kao statusni simbol i prikazivala pokojnika kao legitimnog člana visoke elite. Promjene u grobnom inventaru koje se događaju u istom razdoblju, kao što smo na početku spomenuli, odnosno redukcija grobnih priloga u cjelini, posljedica je čvršćeg prodiranja kršćanstva u društvo, a križevi na pojedinim predmetima (ostrugama, garniturama za zakopčavanje ostruga, novca u funkciji obola i slično) priloženima u grobove vjerojatni su pokazatelji kršćanske pripadnosti pokojnika. Također, s postupnim prestankom prilaganja karolinškog oružja u grobove, njihov statusni simbol kao pokazatelja identiteta elite zamijenjuju novi statusni simboli (poput položaja na vladarskome dvoru te sudjelovanja u izgradnji, obnovi i opremanju crkava), o kojima će biti spomen kasnije u radu.⁵³

G. Bilogrivić, čije mišljenje izdvajamo, donosi nam neke od predmeta koji su pripadaju ovoj kategoriji – višekratno obrađivani predmeti ukrašeni u tzv. stilu Tasilova kaleža – pojasna garnitura iz Mogorjela te jezičac iz Gornjih Vrbljana u Bosni i Hercegovini (pronađenim zajedno s ranokarolinškom ostrugom unutar vojnog objekta tj. kasnoantičke utvrde), datiran u drugu polovinu 8. stoljeća, izrađenim od pozlaćene bronce i srebra. Na jezičcu iz Gornjih Vrbljana prepoznat je epigrafički natpis trostrukog zaziva *Sanctus*, koji se veže uz karolinšku vjersku ekspanziju, o čemu će biti riječ kasnije u radu. Na Mogorjelu su kasnije, kad je preraslo u važno središte, pronađeni kasniji mač tipa K, koplja s krilcima i karolinške ostruge.⁵⁴ Što se tiče kasnijih mačeva tipa K, zanimljivo je napomenuti da se oni, u većini grobova s mačevima i ostrugama na našem području, redovito pronalaze u kombinaciji sa tzv. karolinškim ostrugama hrvatskoga tipa (radi se o brončanim i željeznim ostrugama čiji krakovi završavaju s ušicama i pločicama, a trn im je ukrašen brončanom prstenastom aplikacijom). Važni su i nalazi iz Morpolače i Orlića kod Bribira. Na prvome lokalitetu u jednom su grobu pronađene dvije željezne ostruge, mač, slomljeno šilo i strelica. Mač je najbliži varijanti I kombinacijskog tipa 1

⁵³ Bilogrivić 2019. str. 115.-119.

⁵⁴ Bilogrivić 2019. str. 119.-120.

prema tipologiji Alfreda Geibiga, čije je težište proizvodnje u drugoj polovini 8. stoljeća, vrijeme u koje se grob i datira. Iz orličkih su grobova poznata samo dva mača, bez drugih priloga. Jedan mač, čiji je balčak ukrašen pozlaćenom mjedi s urezanim ornamentima, morfološki je srodan navedenom maču iz Morpolače, a drugi mač i njegov balčak pokazuju najviše sličnosti s Geibigovim kombinacijskim tipom 1, varijante I. Na položajima orličkih mačeva, unutar i uz ostatake temelja antičke arhitekture iz 4. stoljeća, otkrivena su tri groba s kosturnim ukopima datiranim u 8. stoljeće, gdje su pronađeni jednostavni nalazi (keramičke posude, željezni nož, strelica, šilo, životinjske kosti), karakteristični za horizont grobova s poganskim značajkama pokapanja. U neposrednoj blizini grobova nalazila se i kompleksna jama u kojoj su pronađeni nalazi – životinjske kosti, cjelovita keramička posuda i fragmenti keramike, a nađeni su još i kresivo, koštani češalj, keramički pršljeni i dr. Smatra se da su ovi grobovi dio istoga groblja kao i grobovi u kojima su se nalazili ranokarolinški mačevi, što bi, uz činjenicu da je mač iz groba A luksuzni primjerak, moglo upućivati na stvaranje prvoga ranosrednjovjekovnog središta na Kosovu polju. Istom ranokarolinškom horizontu (druoj polovini 8. stoljeća) pripadaju još poneki nalazi, poput brončane ostruge s reljefno ukrašenim ušicama na krajevima krakova nađene blizu Trilja i u Gradcu kod Posušja, te nalazi kopalja s krilcima s hrvatskih i bosanskohercegovačkih nalazišta.⁵⁵

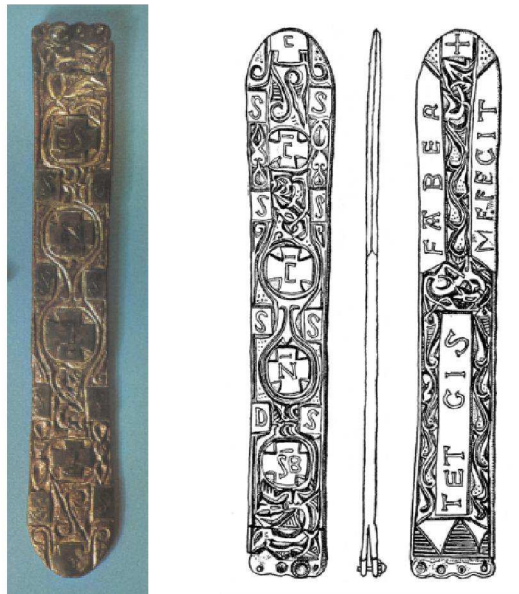

Sl. Pojasna garnitura iz Mogorjela, crtež (Bilogrić, 2019.)

⁵⁵ Bilogrić 2019. str. 120.-121.

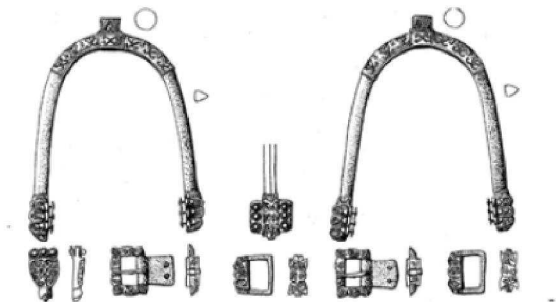
Sl. Pojasna garnitura iz Mogorjela, slika (Tomičić, 2020.)

Sl. Pojasni jezičac iz Gornjih Vrbljana, fotografija (Bilogriović, 2019.) i crtež (Tomičić, 2020.)

Sl. Balčak mača iz Morpolache, grob A (Bilogriović, 2019.)

Sl. Nalazi ostruga iz groba iz Morpolače, grob B (Jurčević, 2010.)

Sl. Balčak mača iz Orlića, grob A (Bilogriović, 2019.)

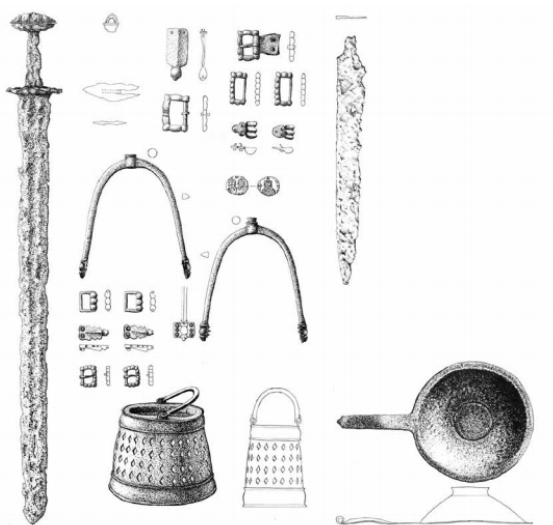

Sl. Balčak mača iz Orlića, grob B (Bilogriović, 2019.)

G. Bilogrivić, uz brojne autore, poput M. Petrinec, ističe i nalaze bogatih grobova u sklopu predromaničke crkve Sv. Marije na Crkvini u Biskupiji kod Knina, s priložima karolinške ratničke opreme. Većina grobova s karolinškim nalazima nalazila se južno od crkve, od kojih je 10 grobova u drvenim ljesovima. Nekoliko grobova nalazilo se na mjestu kasnijeg nartekusa, a samo jedan grob u presvođenoj grobnici otkriven je ispod južnog broda crkve. Ovi nalazi, kao i cijeli horizont srodnih nalaza (ranokarolinški mačevi, ostruge, koplja s krilcima), datirani su od zadnje trećine 8. pa sve do druge polovine 9. stoljeća. Na ovom lokalitetu autor izdvaja tri faze pokapanja unutar tri do četiri desetljeća: “najraniji su grobovi u zemljanim rakama u kojima se nalaze mačevi, ostruge s pticolikim jezičcima, (bojni) noževi, vjedrice i drugi prilozi koji pokazuju tipična obilježja horizonta s poganskim značajkama pokapanja; nešto kasniji su grobovi u kojima su ostruge uz eventualno nalaz solida Konstantina V. Kopronima u funkciji obola jedini prilozi, zidane presvođene grobnice koje pripadaju istome sloju i groblju kao i grobovi u zemljanim rakama te prethode gradnji crkve; a posljednji je ukop u sarkofagu s hipokampima u sjevernoj prostoriji prizemlja *westwerka* vjerojatno s kraja prve ili samog početka druge trećine 9. stoljeća.”⁵⁶ Što se tiče ranosrednjovjekovnih ukopa u sarkofazima, koji se na našem području pojavljuju tijekom prve polovine 9. stoljeća, zaista je moguće da se taj tip ukopa javlja pod karolinškim utjecajem (uzor se prepoznaje u antičkom sarkofagu dopremljenom iz Rima u kojem je ispod zapadnog ulaza crkve u Aachenu bio pokopan i Karlo Veliki, te u drugim ukopima njegovih nasljednika, poput Ludovika Pobožnog), no moguć je i utjecaj iz dalmatinskih gradova gdje se sporadično nastavlja ukopavanje u sarkofazima, iako to više nije široko rasprostranjen običaj kao u kasnoj antici. Sarkofazi su bili namijenjeni za ukop lokalne elite, mogli su ih priuštiti samo imućniji ili istaknutiji pripadnici društva. Na području Hrvatske polaganje u sarkofage rijetka je pojava (nalazimo ih na kompleksnim arheološkim nalazištima na području Dalmacije na kojima postoji kontinuitet crkvene arhitekture i kulta pokapanja od starokršćanskog vremena do u rani srednji vijek, poput Crkvine u Biskupiji i Galovcu itd.), a pošto su se u njih polagali ugledni članovi kršćanske zajednice, sarkofazi su postali sastavnim dijelom crkve ili njezina neposrednog okruženja. Što se tiče ostruga u bijačkim grobovima, iako između pojedinih primjeraka postoje određene kronološke razlike na temelju morfoloških kriterija, moguće je da je većina karolinških ostruga hrvatskoga tipa nastala u vrlo kratkom razdoblju i možda čak u istim radionicama te da su na naše područje pristigle u dosta kratkom

⁵⁶ Bilogrivić 2019. str. 132.

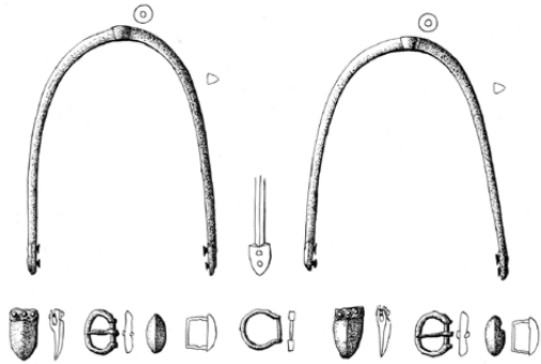
razdoblju s kraja 8. i početka 9. stoljeća.⁵⁷ M. Petrinec izdvaja jednog od spomenutih deset grobova sa luksuznim nalazima, a radi se o grobu 7 u kojem je pokojnik bio ukopan u običnoj zemljanoj raci i položen u slabo sačuvan drveni lijes, a uz lubanju je pronađen bizantski zlatni solid Konstantina V. Kopronima i Lava IV., na pojasu željezna kopča i srebrni okov, a uz noge željezne ostruge s pripadajućim garniturama. Predmeti, kako iz ovog, tako i iz drugih spomenutih biskupijskih grobova, mnogi autori, poput D. Jelovine i Z. Vinskog, smatraju franačkim importom, a A. Milošević ovom mišljenju nadodaje prihvatljivu mogućnost da su ovi predmeti (barem što se tiče jezičaca i okova) zapravo dio plijena zadobivenog u franačko – avarskim sukobima i svjedoče o potpori koju su Hrvati pružili Francima u borbi i slamanju avarske države.⁵⁸

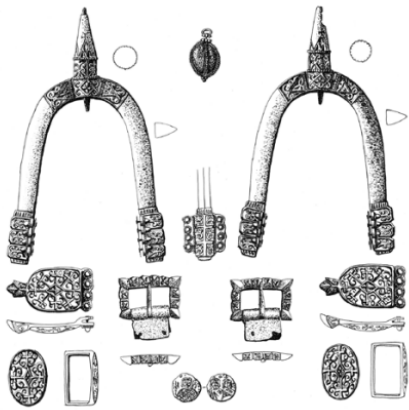
Sl. Nalazi iz groba 1 u Biskupiji – Crkvina (Bilogrić, 2019.)

⁵⁷ Bilogrivić 2019. str. 121.-125.

⁵⁸ Petrinec 2006. str. 21.-26.

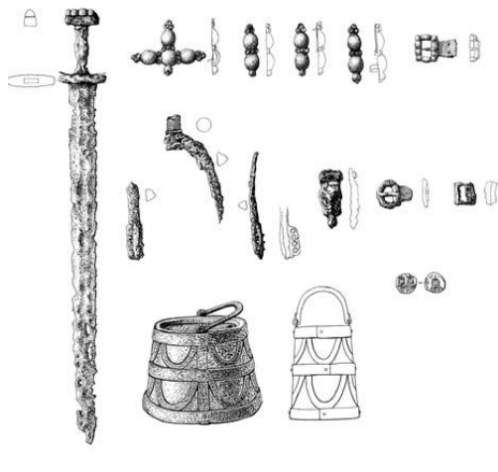
Sl. Nalazi iz groba 88 u Biskupiji – Crkvina (Bilogriović, 2019.)

Sl. Nalazi iz groba u sarkofagu podno sjeverne prostorije westwerka u Biskupiji – Crkvina (Bilogriović, 2019.)

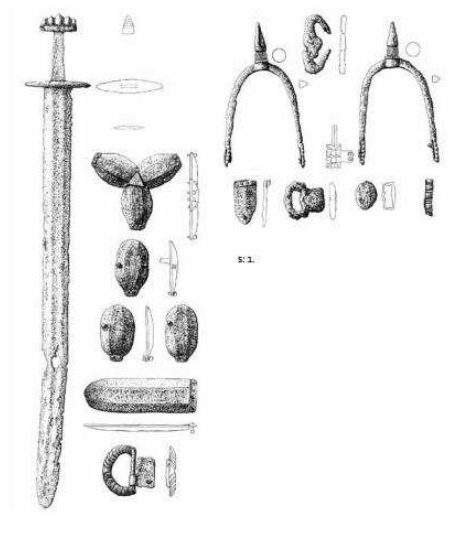
Sl. Nalazi iz groba 7 u Biskupiji – Crkvina (Jarak, 2019.)

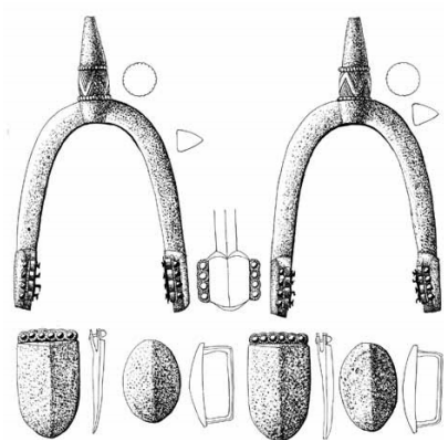
Sl. Nalazi iz groba 6 u Biskupiji – Crkvina (Jurčević, 2010.)

Drugo groblje koje, između ostalih autora, izdvaja i G. Bilogrivić te koje pokazuje velike sličnosti sa Crkvinom u Biskupiji jesu Koljani, “značajni zbog svoje strateške važnosti prijelaza preko Cetine i velike koncentracije karolinških nalaza.” Na ovom lokalitetu pronađena su tri karolinška mača, brojne ostruge i crkva tlocrta najvjerojatnije analognog biskupijskoj. U grobu s položaja Vukovića most su uz mač tipa K pronađene i karolinške ostruge hrvatskoga tipa s narebrenim četvrtastim kopčama na krajevima krakova te pripadajućim jezičcima garnitura oblika slova „U“ i petljama s ovalnom pločicom, a na pojasu pokojnika nalazio se cjevasti pojasni okov. Uz ovaj grob otkrivena su još dva s prilogom kremenca i kresiva u jednome grobu. Prvi spomenuti grob s Vukovića mosta smješta otprilike u vrijeme između prve i druge faze biskupijskih grobova, zbog analognih grobalja: prilaganje mača povezuje taj grob s prvom fazom, dok karakteristike ostruga i manjak drugih priloga upućuju na sljedeću. Drugi je mač pronađen u grobu na položaju Slankovac u Donjim Koljanima, zajedno sa srebrnim, mesingom ukrašenim pojasnim jezičkom sa završetkom u obliku pupoljka, a pretpostavlja se da pripadaju istom horizontu i razdoblju kao mač s Vukovića mosta. Mač je tipa K, čije su nakrsnica i jabučica i simboli na sječivu mača (križ i trolisni čvor) ukrašeni tauširanjem mesinganom žicom. Ovakav se čvor u obliku križa može povezati sa simbolikom sv. Trojstva, čije je štovanje povezano sa Francima (što ćemo spomenuti i kasnije u radu) te bi mogao govoriti o religijskom nazoru pokojnika. Za treći mač iz Koljana gotovo da i nema podataka, osim da postoji polemika radi li se o maču tipa X, H, N ili K. Na istom su lokalitetu pronađeni kasniji grobovi s nalazima ostruga, bez drugih priloga, datiranima u vrijeme groba u sarkofagu s Crkvine u Biskupiji. Među

nalazima, ističu se dva para masivnih brončanih ostruga s četvrtastim pločicama sa osam zakovica na krajevima krakova, morfološki analognih onima iz sarkofaga na Crkvini u Biskupiji, uz puno jednostavniji ukras (šrafirani trokuti na bazi trna). Garniture za zakopčavanje sastoje se od jezičaca oblika slova „U“ i petlji s ovalnom pločicom, poput onih iz groba kod Vukovića mosta, s razlikom što ovi jezičci nisu zašiljeni pri vrhu.⁵⁹

Sl. Nalazi iz groba 1 u Gornjim Koljanima-Vukovića most (Bilogriović, 2019.)

Sl. Ostruge iz groba uz crkvu u Gornjim Koljanima-Crkvina (Bilogriović, 2019.)

⁵⁹ Bilogriović 2019. str. 126.-128.

Nadalje, iduće groblje koje treba spomenuti jest ono na Ždrijacu u Ninu, gdje karolinški nalazi često pripadaju najbogatijim grobovima unutar groblja, no puno su jednostavniji i skromniji u odnosu na biskupijske i koljanske. G. Bilogrivić piše da su ostruge “izrađene od željeza i većinom neukrašene, ističu se one s mjedenim limom oko baze trna ukrašenim šrafiranim trokutima, narebrenim kopčama na krajevima krakova i pticolikim jezičcima garnitura za nošenje.” U ostalim grobovima s ostrugama nalaze se međusobno gotovo identični primjerci s po šest zakovica na četvrtastim pločicama na krajevima krakova, osim ostruga iz jednog groba koje završavaju polukružnim pločicama s po jednom zakovicom. Garniture navedenih ostruga sadrže jezičce oblika slova „U“ i petlje s ovalnom pločicom. Od karolinškog oružja u navedenim grobovima pronađen je jedino mač blizak tipu H u trojnom grobu te uz njega jedno koplje, dok su u ostalima, kao prilozi oružja, nađeni jedino vrhovi strelica. U pojedinim grobovima pronađene su i jednostavne ovalne željezne kopče ostružnih garnitura. Izostanak raskošnijih brončanih primjeraka te jednostavnost nalaza na Ždrijacu ukazuju na mogućnost da je većina ovih nalaza možda rezultat trgovine, ili da se radi o nešto nižem rangu ili razini moći ždrijačkih pokojnika u odnosu na one iz Biskupije ili Gornjih Koljana, sa, naravno, izminkama, odnosno nalazom staklene boce i čaše u dva groba koji govore o nesumnjivo visokom statusu i društvenom položaju pokojnika.⁶⁰ O ovom groblju detaljnije će biti riječ u poglavlju o Ninu kao važnom franačkom lokalitetu.

Sl. Groblje na Ždrijacu kraj Nina (Vedriš, 2015.)

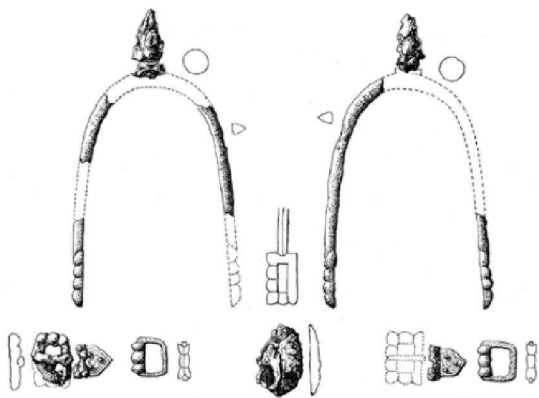
⁶⁰ Bilogrivić 2019. str. 128.-130.

G. Bilogrivić, uz ostale autore, izdvaja i groblje na Begovači u Biljanima Donjim, koje se razvija većinom od sredine 9. stoljeća oko predromaničke crkvice, gdje su u samo dva groba pronađene karolinške ostruge. U oba se slučaja radi o “jednostavnim željeznim primjercima, od kojih prvi par na završecima krakova ima narebrene kopče nalik ostrugama s Vukovića mosta u Gornjim Koljanima, dok druge imaju pravokutne pločice s po šest zakovica i srodne su većini ždrijačkih nalaza. Ostružna garnitura iz jednog groba sastoji se od narebrenih brončanih petlji, narebrenih četvrtastih brončanih kopči i željeznog jezičca oblika slova „U.“ One iz drugog groba imaju željezne petlje s ovalnom pločicom i analogni jezičac te jednostavne ovalne željezne kopče. U grobovima nedostaju drugi prilozi (samo dva nožića i prapovijesni artefakti u funkciji kremenjača i kresiva), a oba su izrađena od masivnih antičkih spolija i nalaze se unutar apsidalnog dijela ostataka ranijeg (kasno)antičkog objekta. Jedan grob nalazio se u vrhu apside (položaj koji ukazuje na monumentalizaciju groba prema karolinškom obrascu), čiji luk dodiruje s unutarnje strane, pa se ponekad pretpostavlja da je ovdje pokopan sam osnivač predromaničke crkvice.⁶¹

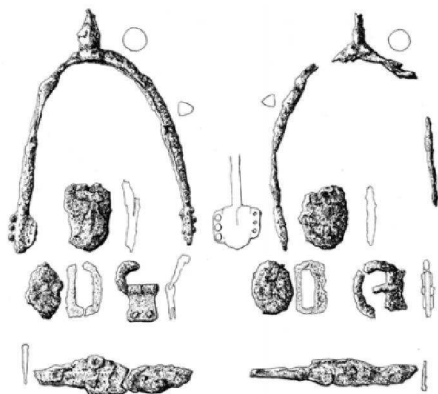

Sl. Grob 253 u Biljanima Donjim-Begovača (Bilogrivić, 2019.)

⁶¹ Bilogrivić 2019. str. 131.-132.

Sl. Nalazi iz groba 253 u Biljanima Donjim-Begovača (Bilogriović, 2019.)

Sl. Nalazi iz groba 258 u Biljanima Donjim-Begovača (Bilogriović, 2019.)

Osim ujednačenog načina ukrašavanja karolinških nalaza, od kojih smo neke upravo naveli, pronađenih na području Liburnije i Dalmacije, A. Jurčević ukazuje na još neke njihove zajedničke osobitosti. Radi se o položaju nalazišta i stratigrafskim odnosima koji ukazuju na jednu vrlo zanačajnu pravilnost, a to je da su skoro sva navedena nalazišta “smještena uz antičke cestovne komunikacije, uz važnija križanja tih cesta, odnosno na dominantnim uzvisinama, ili ispod njih, s kojih se lako nadzire promet na cestama.” Također, na ovim lokacijama važnog strateškog položaja, u istom stratigrafskom sloju s nalazima karolinške

ratničke opreme pronađeni su u velikom broju i bizantski zlatnici Konstantina V. Kopronima, o kojima će biti riječ u poglavlju o novcima u kontekstu franačkih utjecaja.⁶²

5.1.2. Crkvena arhitektura

Franački utjecaji vidljivi su i u crkvenoj arhitekturi, odnosno tipologiji predromaničke arhitekture i artikulaciji određenih arhitektonskih elemenata i liturgijskih prostora unutar novih crkava 9. stoljeća – razdoblja koje obilježava kristijanizacija dalmatinskog zaleđa, čija je logična posljedica gradnja novih i renoviranje te opremanje postojećih crkava. Brojne crkve grade se odnosno obnavljaju prema izravnim arhitektonskim uzorima s područja Franačkog Carstva. M. Jurković nadodaje kako “konstituirani elementi sakralne arhitekture u hrvatskoj državi 9. stoljeća pokazuju da je ritus u hrvatskoj crkvi zapadni, te da prvi val pokrštavanja kreće početkom 9. stoljeća iz akvilejskog kruga pod franačkim patronatom”, što će primjeri crkava u ovom poglavlju i dokazati.⁶³ No, kao objašnjenje činjenice da nema toliko novosagrađenih predromaničkih crkava već se većinom radi o preuređivanju već postojeće crkve, T. Burić ističe činjenicu da je “inicijalna i intenzivna faza izgradnje i obnove crkava u Hrvatskoj u 9. stoljeću usko vezana uz završnu fazu pokrštavanja hrvatskoga etnosa, procesa koji nije bio samo vjerski nego i politički čin te se trebao brzo i sveobuhvatno ostvariti”, i zato je trebalo što prije “osposobiti” crkve iz kojih će se vršiti krstijanizacija. U tom je kontekstu, nastavlja autor, obnova i preuređenje postojećeg zdanja bio daleko brži i jeftiniji zahvat negoli izgradnja potpuno nove crkve.⁶⁴

I. Petricioli izdvojio je čitavu skupinu crkava s oblim kontraforima (Sv. Spas na vrelu Cetine, Sv. Cecilija – Stupovi u Biskupiji, katedrala u Biogradu na moru, crkva na Lopuskoj glavici u Biskupiji), te ih datirao u drugu polovicu 9. stoljeća. M. Jurković nadodaje kako tih nekoliko crkava izgrađenih u 9. stoljeću sadrže dva elementa koja nisu proizašla iz tradicije, niti ih suvremena arhitektura u bizantskoj Dalmaciji poznaje, a koji se mogu objasniti isključivo njihovom funkcijom – atrofirani *westwerk* i troapsidalno svetište.⁶⁵ M. Jarak nadodaje kako se spomenuti elementi mogu interpretirati kao izraz utjecaja franačke arhitekture, koju upravo

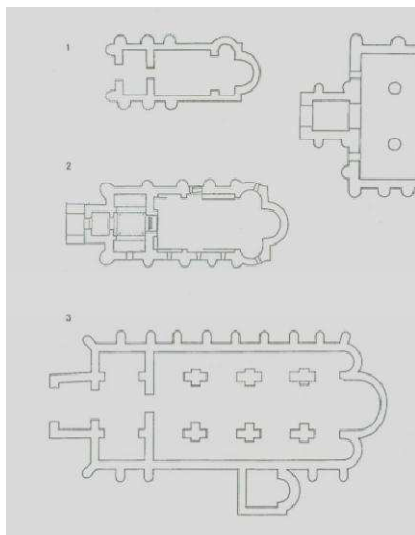
⁶² Jurčević 2010. str. 133.-135.

⁶³ Jurković 1995. str. 121.

⁶⁴ Burić 2021. str. 263.

⁶⁵ Jurković 1995. str. 118.

obilježava “izgradnja novih, liturgijski uvjetovanih prostora, posebice oblikovanje prostora za smještaj većeg broja oltara i pojava novih liturgijskih prostora na pročeljima crkava.”⁶⁶ V. Gvozdanović, polazeći od objedinjavajućeg elementa sviju građevina zapadnog masiva, definira cijelu grupu dajući joj naziv “vladarska predromanička skupina”, čime im je odredio funkciju i povezoao upotrebu zapadnog masiva uz dinastičke ili plemenitaške zadužbine, kako je to bio običaj na Zapadu. U ovu skupinu, osim već spomenutog Sv. Spasa na Cetini, crkve na Lopuskoj glavici, Stupove u Biskupiji kod Knina, katedralu u Biogradu na moru, ubraja i četvrtu crkvu u Biskupiji, Crkvinu u Biskupiji kod Knina, crkvu u Koljanima, Sv. Martu u Bijaćima i crkvu u Žažviću, a pridružuje im se i crkva Sv. Stjepana na Otoku. Prema njegovoj su analizi graditelji ove skupine spomenika reinterpetiranjem tradicije i utjecajem karolinške arhitekture sadržajno i estetski obogatili građevine konfrontacijom dviju uravnoteženih masa *westwerka* i svetišta. Ova dva elementa, osim što dokazuju zapadni ritus vezan uz karolinški dvor u našim crkvama, dokazuju i da se i u Hrvatskoj u najvišem sloju arhitekture organizacija duhovnog života uređivala po karolinškom uzoru.⁶⁷

Sl. Crkve s oblikom kontraforima, druga polovica 9. st. – 1. Lopuska Glavica; 2. Sv. Spas na vrelu Cetine; 3. Sv. Cecilija u Biskupiji; 4. Katedrala u Biogradu; 5. “Četvrta crkva” u Biskupiji (Jurković, 1995.)

⁶⁶ Jarak 2019. str. 75.-76.

⁶⁷ Jurković 1986. str.63.

Westwerk ili zapadni masiv (zapadno zdanje) jedan je od tipičnih proizvoda karolinškog svijeta u obliku i u funkciji, koji je na istočni Jadran zasigurno došao karolinškim utjecajem. Radi se o arhitektonskom motivu nazvanom po formi – “istaknutoj masi vezanoj uz zapadnu fasadu, posebnom dvoetažnom prostoru ispred glavnoga broda, čiji se korpus sastoji od zvonika ili tornjeva, organski uklopljenih u zapadno pročelje, te unutarnjeg atrija (predbroda) u obrednoj funkciji.” Pojavljuje se krajem 8. stoljeća s Karlom Velikim, ubrzo se reducira i nestaje odnosno evoluiru u druge oblike za vrijeme romanike.⁶⁸ M. Jurković ističe važnost *westwerka* u kojem se snažno ogleda franačko prisustvo upravo zbog činjenice da “sjedinjuje i simbolizira crkvenu i svjetovnu vlast, te odražava uređenje države unutar carstva u kojoj se vlast provodi i preko crkve.” Preko karolinškog *westwerka* moći će se raspoznati elementi upravne strukture, feudalni odnosi i moć feudalca te crkvena liturgijska praksa karakteristična za Zapad. *Westwerke* grade vladari, župani i dostojanstvenici, a što se tiče njegove funkcije, značajan doprinos proučavanju *westwerka* dao je F. Möbius, rezimirajući ključne četiri šire kategorije: “*westwerk* kao zapadni kor (*Westchor*); *westwerk* kao župna crkva (*Pfarrkirche*); *westwerk* kao carska crkva (*Kaiserkirche*) vezana za najvišu državnu upravu, s jakim hijerarhijskim feudalnim elementom (služeći kao mjesto za izvršavanje svih prava lokalnog feudaIca), s nizom modifikacija među kojima i privatna (posjednička) crkva (*Eigenkirche*) lokalnog posjednika i vlastodršca; i konačno, *westwerk* kao obrambena crkva (*Wehrkirche*).”⁶⁹ Unutar svake od te četiri osnovne funkcije vrlo često istraživači vide kombinaciju više funkcija. V. Gvozdanović zapravo je prvi u našoj historiografiji upotrijebio termin *westwerk* i prepoznao ga na hrvatskim predromaničkim crkvama. Veći broj crkava iz kasnijeg 9. stoljeća ima masivna zdanja na pročeljima, a osobito se ističe crkva Sv. Spasa na Cetini s najstarijim sačuvanim predromaničkim zvonikom i predvorjem koje odgovara karolinškoj formi *westwerka*. Sv. Spas ujedno je i među najboljim očuvanim crkvama s *westwerkom*, koji nam time pomaže u razradi i definiranju oblika i uloge *westwerka* u drugim našim crkvama koje ga imaju. Radi se o troapsidalnoj jednobrodnoj crkvi trolisno postavljenog svetišta, s *westwerkom* na zapadnoj strani. Na katu *westwerka* središnji se prostor široko lučno otvara prema crkvi. Kat zvonika povezan je s glavnim prostorom *westwerka*, cijelom visinom rastvoren na njegovu stranu. Prilaz katu *westwerka* bio je kroz vanjsko stepenište s direktnim ulazom na kat zvonika. Troapsidalno trolisno svetište od broda dijeli

⁶⁸ Jurković 1995. str. 60.

⁶⁹ Jurković 1995. str. 60.-61.

oltarna pregrada od koje su sačuvani arhitravi i dio zabata. U prizemlju *westwerka* nalazi se kripta namijenjena postavljanju relikvije Sv. Spasitelja, i/ ili pokopu dostojanstvenika (ovakva funkcija *westwerka* u Hrvatskoj evidentirana je u Sv. Stjepanu na Otoku u Solinu, gdje je smješten sarkofag kraljice Jelene).⁷⁰ Postoji mogućnost i liturgijske funkcije *westwerka* u crkvi Sv. Spasa, naime, u zidnu masu kata zvonika s južne strane upisana je mala polukružna niša čiji oblik sugerira funkciju prostora za mali portativni oltar/relikvijar, čime bi se potvrdila spomenuta liturgijska funkcija kata *westwerka* i na našim primjerima (u reduciranoj formi, oslobađajući prostor kata i za drugu funkciju *westweka*). Moguća je još jedna funkcija *westwerka* Sv. Spasa. Naime, on je širom otvoren na katu prema svetištu crkve velikim lučnim otvorom i dvama manjim bočnim, što se može interpretirati kao mjesto s kojeg dostojanstvenik (crkveni ili svjetovni) može pratiti liturgiju na glavnom oltaru crkve, čime ona dobiva značenje *Kaiserkirche*, dakle prostora za vladara u širem smislu, ali i *Eigenkirche*, dakle privatne crkve feudalca. Treća moguća interpretacija crkve Sv. Spasa na vrelu Cetine jest da se radi o privatnoj crkvi. Naime, sačuvani natpis s oltarne pregrade govori da je crkvu dao opremiti župan Gastika, visoki dostojanstvenik hrvatskoga dvora 9. stoljeća, te se ta činjenica da se o crkvi brinuo visoki dostojanstvenik – župan te da crkva ima *westwerk* (koji se ne bi izgradio da je riječ o katedralnoj ili samostanskoj crkvi o kojoj bi se tada brinula crkvena organizacija) smatra dokazom da se radi o privatnoj crkvi.⁷¹ Ono što je još zanimljivo vezano uz crkvu Sv. Spasa jest njezin titular, u kojem M. Jurković prepoznaje i svojevrsnu državnu promidžbu jer je “izjednačavanje Krista i cara pretvorilo Spasiteljev kult u način učvršćenja centralne vlasti, a *westwerk* kao arhitektonski okvir za provođenje takve politike simbolizira snagu takve države i takvim funkcijama on nije samo glorifikacija Spasitelja i cara, već i sredstvo politike feudalizacije.” Autor nadodaje kako se u “pohvalama pjevanim caru, nakon prvog spomena Spasiteljeva imena invocira Marija, pa arkandeli, pa Sv. Stjepan”, što možemo dovesti u vezu sa drugim našim crkvama s *westwerkom* koje nose titulare upravo i Marije i Sv. Stjepana (Crkvina, moguće i Otok).⁷²

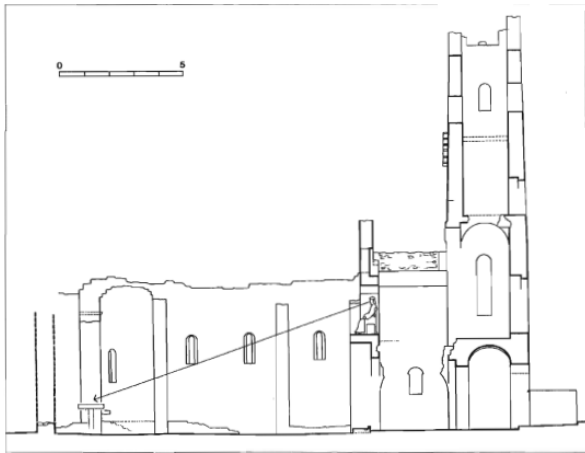
⁷⁰ Jurković 1995. str. 61.-63.

⁷¹ Jurković 1995. str. 63.-64.

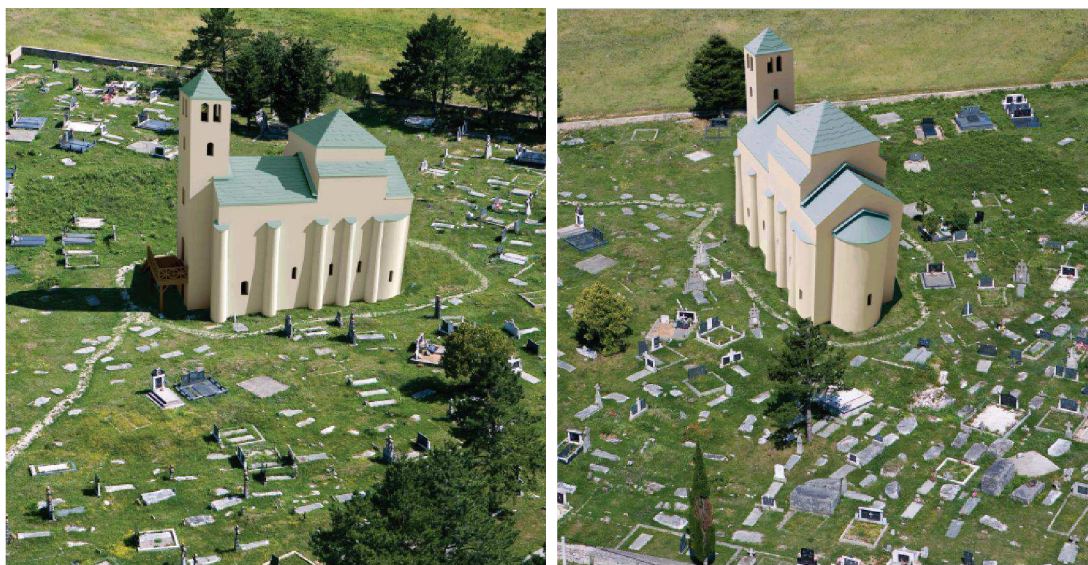
⁷² Jurković 1995. str. 74.

Sl. Sv. Spas na vrelu Cetine (Jarak, 2019.)

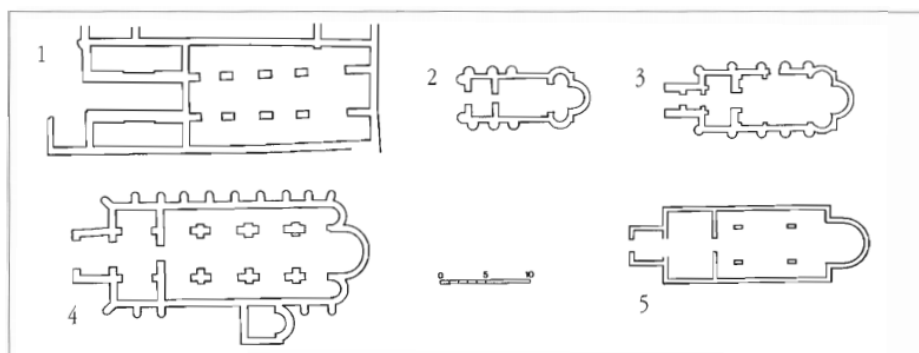
Sl. Uzdužni presjek Sv. Spasa na vrelu Cetine sa prikazom župana Gastike koji prati liturgiju na glavnom oltaru crkve (Jurković, 1995.)

Sl. Prijedlog rekonstrukcije crkve Sv. Spasa (Milošević, Peković, 2009.)

Od ostalih crkava na našem području koje imaju *westwerk*, M. Jurković izdvaja zapadni masiv na Stupovima gdje se radi o dvokatnom *westwerku* u osi crkve. Lopuska glavica ima samo *westwerk*, dok katedrala u Biogradu na moru i Sv. Marta u Bijaćima imaju samo zvonik pred fasadom. Isto rješenje imala je crkva u Koljanima, a Crkvina u Biskupiji pokazuje u tlocrtu vrlo zanimljivo rješenje s dva naglašenija bočna prostora u okviru samog *westwerka*. Vezano uz crkvu Sv. Marte na Bijaćima te za Crkvinu u Biskupiji, smatra se da je zvonik na pročelju naknadno dodan na crkvu, te da ovdje *westwerk* nije bio sastavni dio crkve. Na Crkvini je na mjestu ranijega groblja podignuta trobrodna troapsidalna crkva Sv. Marije s izravnim analogijama upravo na franačkome području, uz koju je otkriven i veliki kompleks različitih prigradnji, od kojih jednu predstavlja *westwerk*, datiran najvjerojatnije u drugu polovinu 9. stoljeća. U okviru *westwerka* pronađeni su i sarkofazi, pa se smatra da je njegov prizemni dio bio namjenjen ukopu pripadnika najvišeg sloja elite, možda i samih vladara, te se taj dio najčešće tumači kao vladarski mauzolej. Slične slučajeve, osim paralele iz užega karolinškog područja odnosno primjera Pipina Malog koji se dao pokopati ispred praga crkve Saint – Denis, nalazimo i na drugim lokalitetima s područja ranosrednjovjekovne Hrvatske, od kojih se izdvaja onaj na Crkvini u Gornjim Koljanima, gdje je također na mjestu bogatih grobova s karolinškim ostrugama (možda i mačem), podignuta crkva srodnoga prostornog rasporeda, skulpture i datacije kao i Sv. Marija na Crkvini u Biskupiji, te situaciju na Begovači u Biljanima Donjim

gdje je nedugo nakon ukopa dva groba u improviziranim “sarkofazima” sagrađena manja crkva. Na Stupovima je sagrađena trobrodna i troapsidalna bazilika sv. Cecilije s *westwerkom* i aksijalnim zvonikom, ojačana masivnim oblim kontraforima. Crkva Sv. Stjepana na Otoku je, uz onu Sv. Spasa, dala najviše podataka za potvrdu funkcija *westwerka* u našoj predromanici, od kojih M. Jurković ističe ukopišno mjesto za pripadnika kraljevske obitelji odnosno prostorom u *westwerku* za pokop odličnika (gdje je, kako smo već spomenuli, pokopana kraljica Jelena), najrazvedeniju formu *westwerka* koji se u fasadnom dijelu najviše približava reduciranom *westwerku* karolinške arhitekture, postojanje polukružne niše u južnom dijelu istočnog zida *westwerka* koja je mogla služiti kao mjesto za smještaj relikvijara ili oltara, dvostruku titulaturu za *westwerk* i samu crkvu (Sv. Stjepan i Sv. Marija) što je uobičajeno za sve važnije crkve s *westwerkom* u karolinškom svijetu, te na kraju činjenicu da je čitav kompleks mauzolej hrvatskih vladara, koji ujedno daje graditi (ili preurediti) sama kraljica, pa je tako i kraljevska investicija ne samo donacija već i kraljevska crkva.⁷³ Autor nadalje spomenutu pretpostavku o dvostrukom odnosno posebnom titularu *westwerka* u odnosu na glavnu crkvu, osim situacije opisane maloprije u solinskoj crkvi naglašava i onom na Crkvini, u sklopu koje je na skulpturi pronađen natpis koji spominje sv. Mariju i sv. Stjepana, što bi moglo upućivati na mogućnost da i Crkvina nosi dvostruku titulaturu i da se ta praksa u stvarnosti i provodila.⁷⁴ Autor još nadodaje kako je na našim prostorima čest tzv. atrofiran ili reduciran oblik *westwerka*.⁷⁵

Sl. Crkve s *westwerkom* u Hrvatskoj 9. stoljeća: 1. Crkvina u Biskupiji kod Knina; 2. Lopuška glavica u Biskupiji; 3. Sv. Spas na vrelu Cetine; 4. Sv. Cecilija u Biskupiji ; 5. crkva u Žažviću (Jurković, 1995.)

⁷³ Jurković 1995. str. 65.-69.

⁷⁴ Jurković 1995. str. 69.

⁷⁵ Jurković 1986. str. 81.

Tri apside kao mjesta za postavljanje tri oltara sastavni su element liturgije korištene na Zapadu od 8. stoljeća nadalje. Niz crkava u Hrvatskoj najbližim regijama (sjeverna Italija, Istra, južna Švicarska) pokazuju isto formalno riješenje svetišta, što M. Jurkovića navodi na siguran dokaz da je “pokrštenje Hrvata u prvom valu uslijedilo iz onog kraja gdje se provodi takav tip liturgije, koji je bio uobičajen po svemu karolinškom zapadu te se intenzivno provodio u ambrozijanskoj liturgiji u milanskoj i akvilejskoj patrijaršiji nakon što je Pipin prihvatio rimsku liturgiju.”⁷⁶ Tri apside u trobrodним crkvama, kao što smo već spomenuli, uvjetovane su novim liturgijskim potrebama. Autor piše kako niz objekata sjeverne Italije od druge polovice 8. stoljeća zasigurno ima tri apside, u čemu, kako smo već spomenuli, vidimo i izvor utjecaja na naš prostor.⁷⁷ Raščlamba unutarnjeg prostora nedavno spomenutih crkava, nadodaje autor, pokazuje dva rješenja. Jednbrodne su crkve na Lopuškoj glavici, Sv. Spas i četvrta crkva u Biskupiji, a trobrodne Crkvina i stupovi u Biskupiji, katedrala u Biogradu na moru, Sv. Marta u Bijaćima i ona u Koljanima. Istočni završetak građevina kod trobrodних crkava je troapsidalan, a kod jednbrodних trolisni. Jedino je četvrta crkva u Biskupiji jednoapsidalna iako jače izbačeni par lezena pred apsidom možda ukazuje i na apsidalnu funkciju prostora koji zatvara.⁷⁸ Trolisni istočni kraj Sv. Spasa predstavlja kombinaciju ranokršćanskih trikonhosa s odvojenim apsidama kojima su jasno naznačeni vanjski uglovi između apside, i trolisnih svetišta u prostornom oblikovanju, a njezino troapsidalno svetište omeđeno je jedinstvenom oltarnom pregradom. Bočne apside Sv. Spasa nisu okomito postavljene na srednju već ulaze u sam brod crkve, čemu bi uzor mogla biti istovremena rješenja troapsidalnog svetišta u jednbrodним crkvama sjeverne Italije i južne Švicarske.⁷⁹ Oblik crkve Sv. Marije na Crkvini u Biskupiji u uskoj je vezi sa sjevernotalijanskom i istarskom arhitekturom te se može tvrditi da se radi o prvoj zajamčenoj sačuvanoj troapsidalnoj crkvi u Hrvatskoj iz 9. stoljeća i samim time pokazuje da se u njoj primjenjuje zapadni ritus. Crkva na Lopuškoj glavici iz 9. stoljeća, osim obliha kontrafora, sadržava sve elemente koji karakteriziraju skupinu – jednostavni *westwerk* na pročelju, organizacija troapsidalnog svetišta s dokumentirana tri oltara. U Biogradu se nalazi trobrodna i

⁷⁶ Jurković 1995. str. 68.

⁷⁷ Jurković 1986. str. 69.

⁷⁸ Jurković 1986. str. 66.

⁷⁹ Jurković 1986. str. 69.

troapsidalna crkva dvoranskog tipa s oblim kontraforima sagrađena sredinom ili u drugoj polovini 9. stoljeća, na mjestu nekadašnje manje crkve.⁸⁰

Najstarije sačuvane isprave hrvatskih vladara, one od Trpimira iz 852. i Muncimira iz 892. godine donose nam još jedan franački utjecaj u arhitekturi. Naime, kako donosi M. Ančić, radi se o “kneževom dvoru, *curtis* (kao administrativnoj organizaciji) za kojeg se smatra da je bar dijelom bio organiziran i uređen po modelu franačkoga carskog dvora”, što je moguće s obzirom da su prvi knezovi Hrvatske Kneževine, knez Borna zasigurno (on je bar jednom, 820. godine, boravio u Aachenu), iz prve ruke i na temelju vlastitoga iskustva znali kako funkcionira imperijalni dvor.⁸¹ Također, nastavlja autor, može se pretpostaviti da su franački (langobardski) misionari u sklopu obnove crkava “organizirali i prve zemljišne posjede dobivene za njihovo uzdržavanje po onome istom obrascu (*sistema curtense*) po kojemu su posjedi bili organizirani na njihovu matičnom franačkom odnosno langobardskom području.”⁸² *Curtis* je oblik organizacije većih posjeda koji se širi s uspostavom karolinške vlasti. Taj vladarski dvor bio je također još jedan pokazatelj društvenog statusa i načina izgradnje autoriteta vladajuće dinastije. Radi se o građevinskoj strukturi koja je funkcionirala i kao simbol potpuno izgrađene vlasti nekadašnjega ratnog vođe poglavice. Kao tragove takvog jednog reprezentativnog vladarskog dvora A. Milošević tumači ostatke arhitektonskog sklopa u Bijaćima s crkvom Sv. Marte.⁸³ S tim mišljenjem slaže se i T. Burić te smatra da su u sastavu vladarskog veleposjeda (*curtis*) bile spomenuta Sv. Marta u Bijaćima, Sv. Vital u kaštelanskom području, Sv. Nikola u Radunu u Kaštel Starom i Sv. Juraj od Putalja.⁸⁴ Što se tiče putaljske crkve, istraživanja su pokazala da se radi o obnovljenom i preuređenom starokršćanskom objektu u koji je instaliran predromanički kameni namještaj, ukrašen predromaničkim likovnim izrazom, čiji način klesarstva i pojedini elementi namještaja ukazuju na donaciju iz vladarskog kruga i vrhova društva tadašnje Hrvatske.⁸⁵ O ostatku sklopa na Crkvini u Biskupiji, A. Milošević donosi pretpostavku da cijeli kompleks i ovdje predstavlja “vladarski dvor izgrađen u 9. stoljeću po uzoru na karolinške vladarske dvore, unutar kojega je crkva mogla služiti i kao dvorana za primanja važnih uzvanika

⁸⁰ Jurković 1986. str. 66.-67.

⁸¹ Ančić 2016. str. 227.

⁸² Ančić 2016. str. 237.

⁸³ Milošević 1999. str. 259.-260.

⁸⁴ Burić 2021. str. 256.-257.

⁸⁵ Burić 2021. str. 259.

i gostiju.”⁸⁶ G. Bilogrivić pak smatra da je riječ o samostanu iz 9. ili kasnijih stoljeća ranoga srednjeg vijeka ili o dvoru hrvatskoga biskupa građenome u drugoj polovini 11. stoljeća uz crkvu Sv. Marije, koja bi tada bila prenamijenjena u katedralu.⁸⁷ M. Jarak također izdvaja postojanje šireg arhitektonskog sklopa u Biskupiji, ali i onog u Bijaćima, te iznosi mogućnost da se “barem u Bijaćima radi o ranom samostanu nastalom pod utjecajima franačkih misionara, čime bi i u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj imali jedno rano misionarsko središte i centar kristijanizacije okolnoga područja.”⁸⁸ M. Ančić smatra da se kompleks na Crkvini ne bi trebao definirati kao prijestolni, te da je više vjerojatno da je sličan kompleks bio izgrađen na Klisu. Autor donosi da se kod potonjeg radi o “društvenom i vjerskom sjedištu lokalne zajednice smještenom unutar kliške *curtis*, te da je primarna uloga tog sklopa bila gospodarska, odnosno da se ondje prikupljao višak uroda s okolnih zemljišta i višak stočarskih i lovno – sakupljačkih aktivnosti.” Posjed je bio pod jurisdikcijom kliškog župana, koji se spominje kao jedan od svjedoka u Trpimirovoj darovnici.⁸⁹ U ranom 9. stoljeću bijačkim su posjedom najvjerojatnije upravljali svećenici Gumpert i Gracijoz/Gracijan, koji se spominju na nadvratnicima tamošnjih objekata kao nositelji njihova uređenja ili (pre)gradnje, o kojima će biti riječ u poglavlju o epigrafičkim spomenicima. Građevinski sklopovi slični onim crkve sv. Marte i Bijaća nalaze i na drugim lokacijama unutar Hrvatske Kneževine. M. Ančić donosi analognu situaciju na Mastirinama u Kašiću te na Manastirinama u Pridragi. Na oba su lokaliteta pronađeni ostaci nekadašnjih antičkih kompleksa (*villae rusticae*), koji su sredinom 9. stoljeća dograđeni te su u sklopu njih podignute šesterolisne crkve. Prema M. Ančiću, svaki od ovih kompleksa predstavljao je “središnji dio po jedne *curtis*.” Sličan se oblik posjeda, nastavlja G. Bilogrivić, nalazio i na području Kosova polja kod Knina, s vjerojatnim središtem negdje u Biskupiji.⁹⁰

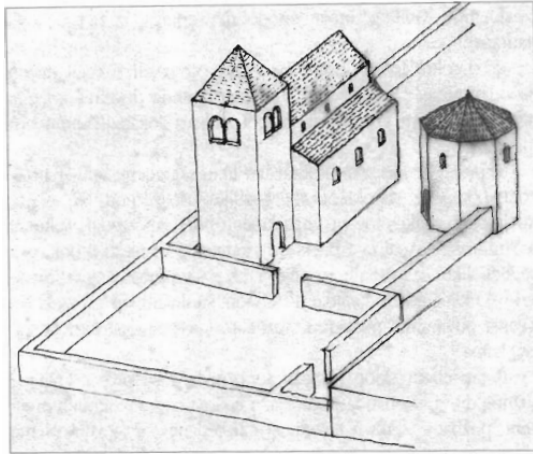
⁸⁶ Milošević 1999. str.260.

⁸⁷ Bilogrivić 2018. str. 341

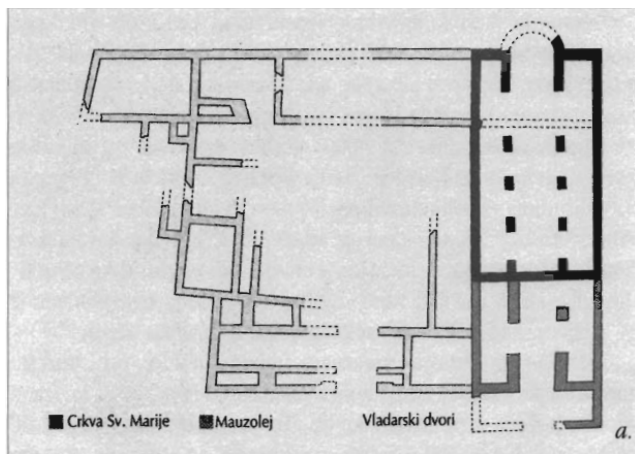
⁸⁸ Jarak 2019. str. 76.

⁸⁹ Ančić 2016. str. 226.-237.

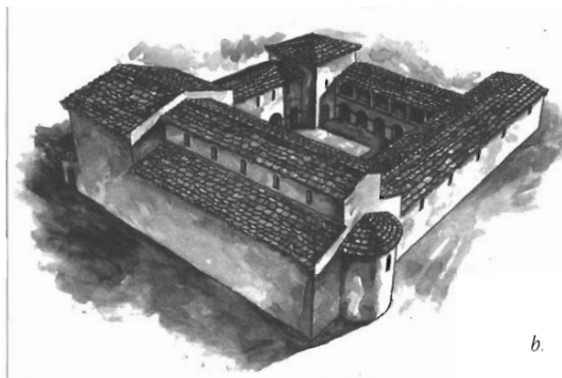
⁹⁰ Bilogrivić 2018. str. 339.

Sl. Pretpostavljeni izvorni izgled sjevernog dijela sklopa u Bijaćima u ranom srednjem vijeku (Marasović, 1999.)

Sl. Vladarski sklop u Biskupiji, tlocrt (Marasović, 1999.)

Sl. Vladarski sklop u Biskupiji, pretpostavljeni izvorni izgled (T. Marasović, 1999.)

Sl. Položaj crkve Sv. Jurja na Putalju (Ančić, 1999.)

5.1.3. Epigrafički spomenici

O franačkom utjecaju na naš prostor govore i latinski epigrafički spomenici s početka 9. stoljeća, koji su zapravo i svjedočanstva o misijskim akcijama pokrenutima prema hrvatskom prostoru. Pisana povijesna vrela iz 9. stoljeća, poput franačkih narativnih spisa, zapisa i kamenih spomenika, svjedoče o uzletu latinske pismenosti usko povezane s pokršta vanjem. Niz natpisa koji se javljaju kao sastavni dijelovi ranosrednjovjekovne arhitekture i skulpture, redom postavljeni na istaknuta mjesta vjerskih objekata, svrstavaju se u kategoriju ranosrednjovjekovnih posvetno (dedikacijsko) – donatorskih zapisa u kamenu, a ujedno su i najbrojnija epigrafička vrsta u Hrvatskoj u ranim stoljećima srednjega vijeka.⁹¹ Ti sačuvani natpisi na oltarnim ogradama brojnih crkava, osim što ukazuju na različite povode njihova naručivanja te nose informacije o gradnji i obnovi crkava, njihovim zaslužnim graditeljima i darovateljima, dio su brojnih potvrda presudne franačke uloge u ranoj fazi kristijanizacije Hrvata u dalmatinskome zaleđu u 8. i 9. stoljeća. Natpisno polje kao važan segment na arhitravima i zabatima oltarnih ograda donosi nam različite oblike posvetnih i zavjetnih natpisa, u kojima se javljaju imena i titule naručitelja gradnje crkve ili njezina uređenja, što omogućuje sigurniju i precizniju dataciju velikog korpusa skulpture. Osim navedenog, T. Vedriš nadodaje kako su na “posvetnim i darovnim natpisima na liturgijskom namještaju ranosrednjovjekovnih crkava sačuvana i svjedočanstva o vjerskom životu i osobnoj pobožnosti lokalnih elita.” Nadalje, liturgijski namještaj, izrađen prema narudžbi dostojanstvenika ili moćnika je, osim iskazivanja

⁹¹ Delonga 1995. str. 118.-119.

ugleda naručitelja i čuvanja uspomene na njega, služio i kao podsjetnik sudionicima u liturgiji da mole za spas naručitelja.⁹² Ono što je poticalo ranosrednjovjekovne naručitelje zavjetnih i darovnih natpisa na iskazivanje i ispunjenje posvetnog čina jest štovanje Boga te raznih svetaca i svetica te oni, nazivajući se grešnicima, svoj spas stavljaju u ruke svetaca koji posreduju za njih i redovnika na službi u toj crkvi koji mole za njih. Još jedan važan aspekt nalaza epigrafičkih natpisa poglavito sačuvanih na kamenom namještaju na području Hrvatske (kao i ostalih nalaza koji u sebi sadrže pisanu riječ, poput kneževskih i vladarskih isprava te obrasca sastavljanja službenih dokumenata po formularu privatne isprave), jest, kako donosi M. Ančić, činjenica da su “misionari svojim ukupnim djelovanjem uspostavili posve novi kulturni sklop oslonjen na uporabu pisane riječi, koji je obogatio i nadopunio onaj stariji sklop utemeljen na usmeno izgovorenoj riječi.” Misionari su iz kulturnog konteksta gdje je već postojala izgrađena i utvrđena kultura pisane riječi i vještine čitanja došli među Hrvate gdje je to bila rijetkost, te su morali uložiti trud u razumijevanje svijeta u kojem su se zatekli te nelak zadatak njegove društvene stvarnosti pokušati na najbolji način preteći u latinski jezik, no uspjeh njihova rada sugerira činjenica da je njihovo djelovanje ostavilo trajne tragove, čije dokaze prepoznajemo ponajviše na već spomenutim natpisima na dijelovima kamenoga namještaja prvih crkava sagrađenih nakon pokršćavanja.⁹³

Pronađen je natpis na ulomku arhitrava oltarne ograde na lokalitetu crkve Sv. Marte u Bijaćima kod Trogira, datiran različito od više autora u rasponu od prve polovine 7. stoljeća (mišljenje da se radi o skulpturi iz razdoblja nakon ranokršćanske faze), do kraja 8. ili početka 9. stoljeća (datacija uklesanog natpisa te poveznica sa skulpturom područja Italije), koji se često uzima kao mogući najraniji spomen Hrvata na predromaničkim spomenicima, kao i najraniji zabilježeni spomen instituta župana u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj (što upućuje na visok stupanj organiziranosti Hrvata već početkom 9. stoljeća). Bijaći se ujedno spominju u dvjema najstarijim hrvatskim vladarskim ispravama, već spomenutim Trpimirovoj i Muncimirovoj darovnici, te imaju posebno povijesno značenje. Pretpostavlja se da se u Trpimirovoj darovnici, kako piše G. Bilogrivić, “odražava franački sustav uveden sredinom 9. stoljeća”, naime spominju se župani, upravitelji županija, ali i pripadnici kneževa dvora, s položajem kneza između grofova i

⁹² Vedriš 2015. str. 232.

⁹³ Ančić 2016. str. 229.

kraljevske palače. Navode se i dvorska kapela te kapelani, što također upućuje na franačke uzore.⁹⁴

Sl. Ulomak arhitrava oltarne ograde iz Sv. Marte u Bijaćima čiji natpis se uzima kao mogući najraniji spomen Hrvata na predromaničkim spomenicima (Marasović, 2006.)

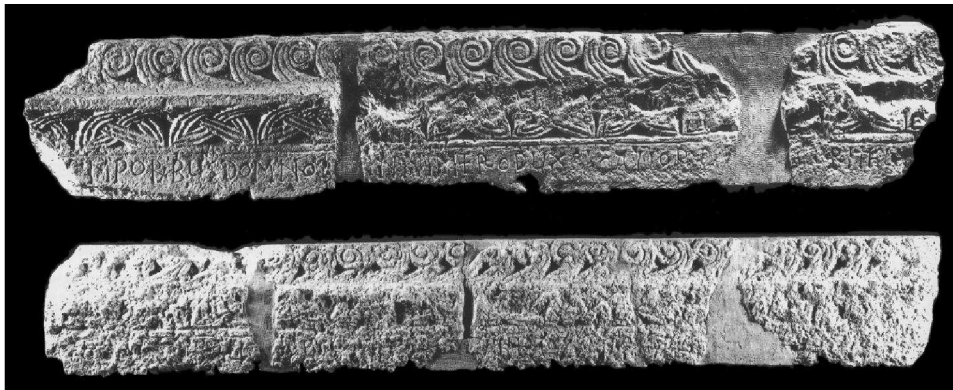
Izdvajamo i nalaz natpisa na arhitravima kasnog 9. stoljeća iz Gornjeg Muća i Otrisa, u kojima se spominje knez Branimir, te onaj iz crkve Sv. Mihovila u Ninu. Branimirovo se ime pojavljuje na još dvije trabeacije oltarnih ograda – iz Šopota kod Benkovca, iz Ždrapnja u Piramatovcima kod Bribira i iz Lepura. Vrlo vjerojatni spomen Hrvata potječe i iz Kule Atlagića kod Benkovca. Nadalje, u Uzdoľju kod Knina pronađena je trabeacija oltarne ograde na kojoj se spominje knez Muncimir, a datira se u 895. godinu. Sačuvan je i spomen kneza Trpimira, na zabatu iz Rižinica kod Solina, datiran u šire vrijeme oko njegove vladavine te pripisan tzv. Klesarskoj radionici iz vremena kneza Trpimira. Rižinice se povezuju s podacima iz Trpimirove darovnice o dovođenju benediktinskih redovnika i smatra se kako je upravo tamo kasnoantički arhitektonski kompleks prenamijenjen za njihov samostan.⁹⁵

⁹⁴ Bilogrivić 2018. str. 334.-338.

⁹⁵ Bilogrivić 2018. str. 351.-352.

Sl. Arhitrav oltarne ograde iz Gornjeg Muća sa spomenom Branimira (Bilogriović, 2018.)

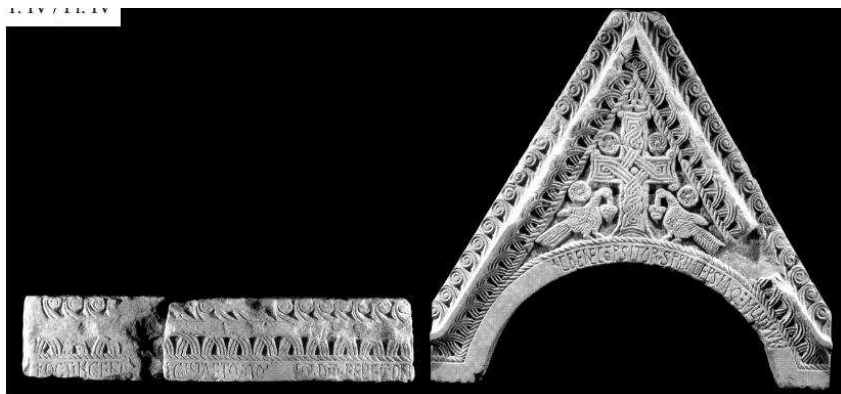
Sl. Arhitravi oltarne ograde iz Nina - Sv. Mihovil, sa spomenom Branimira (Bilogriović, 2018.)

Sl. Arhitrav i zabat oltarne ograde iz Šopota na kojem se spominje Branimir (Bilogriović, 2018.)

Sl. Ulomci arhitrava oltarne ograde iz Ždrapnja na kojem je sačuvan natpis Branimira (Bilogriović, 2018.)

Sl. Arhitrav i zabat oltarne ograde u Uzdolju gdje je sačuvan natpis Muncimira (Bilogriović, 2018.)

Sl. Ulomak zabata oltarne ograde iz Rižinica na kojem se nalazi spomen Trpimira (Bilogriović, 2018.)

Sl. Ostatci natpisa sa spomenom Branimira u Sv. Martinu u Lepurima (Jakšić, 2012.)

Na kamenim nadvratnicima i oltarnim ogradama pronađenima u crkvama te u pisanim izvorima iz različitih dijelova ranosrednjovjekovne Hrvatske mogu se iščitati niz zabilježenih imena germanskih svećenika, opata i redovnika čija upravo imena upućuju na zaključak da su mnogi od njih bili Langobardi s područja sjeverne Italije. O evangelizaciji koju su provodili franački misionari svjedoče natpisi na nadvratnicima crkvenog kompleksa Sv. Marte u Bijaćima. Naime, na nadvratniku se nalazi ime đakona i prezbitera Gumperta koji je, kako nam donose natpisi, dugo službovao pri Svetoj Marti te se na ovom području zadržao duže vrijeme s obzirom na napredovanje u crkvenoj funkciji (od službe đakona do službe prezbitera), i bio je angažiran u gradnji crkvenog sklopa. Njegovo ime govori da je vjerojatno Langobard, a “kao službenik karolinškog vladara predvodi misiju povjerenu akvilejskoj crkvi te se dolaskom u ove krajeve stavlja na raspolaganje hrvatskom knezu, vjerojatno Mislavu.”⁹⁶ Izdvajamo i ime prezbitera Gracijana (Gracijoza) čije je djelovanje također posvjedočeno sličnim natpisom, te ime Teudeberta, opata benediktinskog samostana Sv. Ambroza u Ninu, potvrđenog epigrafičkim spomenikom, o kome će riječ biti kasnije u radu. Iz oba primjera također je vidljivo da su germanskog, tj. lombardskog podrijetla, kao i neki drugi predstavnici crkvenog i svjetovnog staleža posvjedočeni u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj (teolog Gottschalk ili ninski biskup Aldefred). Također, nađen je natpis cetinskoga župana Gostihe (*Gastica*) na posvetnom natpisu na gredi oltarne ograde crkve Sv. Spasa na vrelu Cetine. Župan je zabilježen kao donator crkve, a spominju se i njegova djeca (bez imena) i majka Nemira, koja sudjeluje u zajedničkom pothvatu izgradnje crkve kao obiteljske zadužbine.⁹⁷ Tekst, kao i crkva u kojoj se nalazio na oltarnoj

⁹⁶ Marasović 1999. str. 339.-341.

⁹⁷ Marasović 1995. str. 63.-64.

ogradi, određen je osobnim vjerskim potrebama njegova naručitelja te društveno – političkim okolnostima prostora u kojemu se oblikuje.⁹⁸

Sl. Lijeva strana nadvratnika iz crkve Sv. Marte u Bijaćima na čijoj prednjoj strani je urezan natpis gdje se spominje Gumpert(us) (Šeparović 1999.)

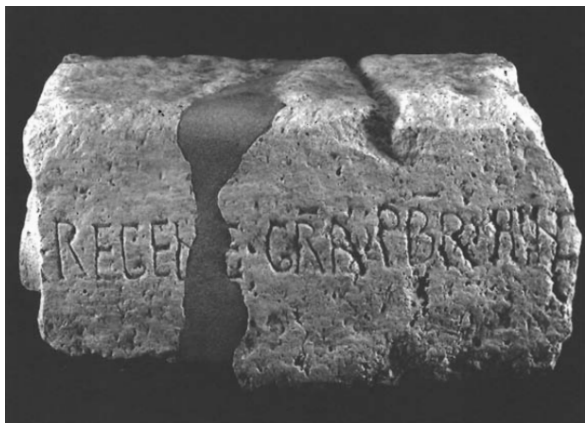

Sl. Dio lijevog kraja nadvratnika iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, na čijoj prednjoj strani je urezan natpis gdje se spominje Gumpert(us) (Šeparović, 1999.)

Sl. Rekonstruiran nadvratnik od dva ulomka iz crkve Sv. Marte u Bijaćima na kojem se spominje Gumpert(us) (Šeparović, 1999.)

⁹⁸ Delonga 1995. str. 136.

Sl. Središnji dio većeg nadvratnika rekonstruiranog od dva ulomka iz crkve Sv. Marte u Bijaćima na kojem se spominje Gracijan (Šeparović, 1999.)

Sl. Arhitrav iz Sv. Spasa na vrelu Cetine na kojem je sačuvan natpis Gostihe (Jurković, 1990.)

Osim imena svećenika, među Bijaćkim natpisima V. Delonga ističe i spomen latinskog superlativa *humillime*, tj. najponiznije, koji kao izraz upravo “zrcali vjerski mentalitet karolinškog razdoblja, odnosno iskazivanje osobite kršćanske poniznosti koje je predstavljalo važnu komponentu u idejnom i filozofskom stavu društva, prisutnom u svakodnevnim molitvenim obraćanjima Bogu i u psalmima pjevanima za ispovijed ili kajanje” (također, teolog Gottschalk piše o sv. Križu i sv. Trojstvu gdje ističe poniznost, veličanje sv. Trojstva i pokajništvo, kao tri bitne komponente kršćanske vjere u doba Karolinga).⁹⁹ Važno je spomenuti i ulomke pluteja iz Pridrage, datirane na završetak 8. ili sam početak 9. stoljeća, izvorno iz ranokršćanske trolisne crkve Sv. Martina, koja se u ranome srednjem vijeku preuređuje

⁹⁹ Delonga 1999. str. 309.

postavljanjem novog crkvenog namještaja. Ulomci su iznimno važni jer se radi o, piše N. Jakšić, “najstarijoj sačuvanoj likovnoj reprezentaciji nove ratničke elite te odrazu franačkog svjetonazora i samopropagandi unutar crkvenog interijera.” Naime, jedan ulomak sadrži prikaz ratnika pješaka s okruglim štitom i isukanim mačem, na drugome je prikazan konjanik s kopljem i okruglim štitom, a na trećem scena lova na jelena, također s kopljanikom na konju, koji su u skladu s onime što je poznato putem nalaza iz grobova o ulozi oružja i ratničke opreme u formiranju i komuniciranju identiteta.¹⁰⁰

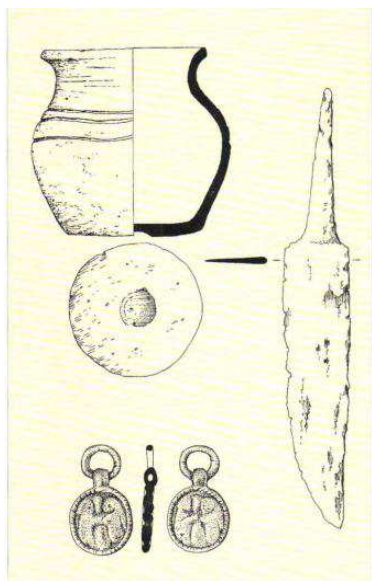
Sl. Ulomak pluteja s prikazom ratnika pješaka iz Sv. Martina u Pidrasi (Bilogrivić, 2018.)

Sl. Ulomak pluteja s prikazom lova na jelena iz Sv. Martina u Pidrasi (Bilogrivić, 2018.)

¹⁰⁰ Bilogrivić 2018. str. 349.-350.

Za crkvu Sv. Vitala na predjelu Tarce u Divuljama važan je nalaz epigrafičkog segmenta na arhitravu na kojemu je uklesan liturgijski tekst *Sanctusa*, ključnog elementa obredne prakse karolinškog vremena, kakav je pronađen i na trabeaciji iz Crkve sv. Marte na Stombratama na istom veleposjedu, a kojeg karolinški misionari uvode u hrvatsku kneževinu. Također, na tekstu sačuvanog na četverostranom krstioničkom ciboriju u crkvi Sv. Marte u Bijaćima vidi se utjecaj karolinške dogme, prepoznatljivog u njegovom sadržaju koji se temelji na ideji o sv. Trojstvu, čiji je nauk toliko dominirao u ideologiji Franaka ranog 9. stoljeća da se i “sama kršćanska vjera nazivala *fides Sanctae Trinitatis*.”¹⁰¹ Odmaknut ćemo se nakratko od područja epigrafičkih spomenika kako bi spomenuli vrijedan nalaz vezan uz sv. Trojstvo – radi se o, što se tiče Hrvatske, jedinstvenom nalazu srebrnog lijevanog privjeska s Ždrijaca, nađenog u grobu 216 uz željezni nož i keramičku posudu.¹⁰² Ukrašen je obostranim prikazom triju osoba koje se drže za ruke, što bi moglo predstavljati vizualizaciju Presvetog Trojstva u ikonografiji zapadne Crkve i potvrditi činjenicu o učestalom štovanju Trojstva u karolinško vrijeme.

Sl. Nalazi iz groba 216 u Ždrijacu – nož, keramička posuda i privjesak (Hrvati i Karolinzi, 2000.)

¹⁰¹ Delonga 1999. str. 300.-303.

¹⁰² Hrvati i Karolinzi 2000. str. 301.-302.

Sl. Prednja strana grede iz Sv. Marte u Bijaćima, podijeljene u tri pojasa, od kojih je na središnjem ostatak natpisa gdje se spominje trostruki *Sanctus* (Šeparović, 1999.)

Sl. Stranica ciborija iz Sv. Marte u Bijaćima na kojem je ostao sačuvan natpis sa spomenom latinskog superlativa *humillime* (Delonga, 1999.)

Sl. Stranica ciborija iz Sv. Marte u Bijaćima na kojem je ostao sačuvan natpis sa spomenom latinskog superlativa *humillime*, crtež (Delonga, 1999.)

Sl. Ulomak arhitrava s liturgijskim tekstom *Sanctusa* iz Sv. Vitala – Tarce (Burić, 2021.)

Epigrafički spomenici primoravaju nas da se osvrnemo na još jedno važno obilježje vladavine Franaka. Naime, kao što je već spomenuto, Franačko kraljevstvo provodilo je reformu obnove društva, crkve i carstva, što je posljedično dovelo i do reforme naobrazbe, a cjelokupan taj proces naziva se tzv. karolinškom renesansom (posebice izraženom u razdoblju Karlove vladavine). Ovaj pojam, piše A. Nekić za Rostru, označava „razdoblje ponovnog buđenja pismene komunikacije i zanemarenih znanja klasične antike“ te postupno buđenje i procvat kulturnog života. Širenje granica kraljevstva, nastavlja autor, zahtijevalo je “razvitak upravnog aparata, kojem je preduvjet bilo postojanje obrazovanog sloja stanovništva, što je uključivalo poznavanje latinskog jezika, tumačenje i bilježenje zakona, isprava i raznih formulara. Svemu tome pridonio je i kršćanski karakter franačke vladavine, odnosno čvršće povezivanje crkve i države, crkvene vlasti i svjetovne vlasti.” Još jednom ćemo spomenuti *Admonitio generalis*, programatski tekst karolinške renesanse, koji je, između ostalog, zahtijevao od (Karla) kao kršćanskog vladara da osigura pravilno i ispravno širenje riječi Božje do samostana i katedrala, korigiranje vjerskih tekstova, brigu o obrazovanju redovnika i svećenika i širenje učenosti među kneževima, županima i dvorskim službenicima (koju je povjerio biskupima i opatima).¹⁰³ Sve ovo dovelo je do brojnosti sačuvanih epigrafičkih nalaza na području ranosrednjovjekovne Hrvatske, koje nam omogućuju dragocjen uvid u bogatstvo i značaj karolinške renesanse u svijetu. Zahvaljujući misionarskom djelovanju, promjenama koje su donijeli na naše područje te društvene i kulturne temelje koje su uspostavili omogućili su Hrvatskoj trajno zauzimanje mjesta u zapadnom kulturnom krugu.

¹⁰³ Nekić 2011. str. 106.-107.

5.1.4. Crkveni namještaj

Kao što smo već spomenuli, franački utjecaj na crkvenu arhitekturu vidljiv je na mnogim crkvama ranosrednjovjekovne Hrvatske. U toj izmjeni i obnovi crkvenoga namještaja, zaključuje G. Bilogrivić, mogao bi se vidjeti “namjerni simbolički čin kojim se iskazuje moć nove vladajuće elite na tom području.”¹⁰⁴

Vezano uz iskazivanje identiteta elite, I. Josipović donosi nam zanimljivu interpretaciju kamenoga namještaja iz crkve sv. Bartula s Crkvine u Galovcu. Radi se o izvorno ranokršćanskoj crkvi, čija se prva predromanička skulptura datira u kraj 8. ili sam početak 9. stoljeća. Smatra također kako ona svjedoči o vremenu kada su i Zadar i ovaj lokalitet pripadali istom političkom entitetu (moguće kratkotrajnoj franačkoj vladavini prije 812. godine). Koje desetljeće kasnije oltarna ograda crkve u Galovcu zamijenjena je novom, koju je izradio Majstor koljanskog pluteja, vezan uz hrvatski vladarski sloj. Nadalje, crkva u Galovcu bila je posvećena upravo Sv. Bartolomeju/Bartulu, čiji se kult tumači kao kraljevska, odnosno vladarska opcija. Moguće je i da je upravo naručitelj tog projekta bio pokopan u sarkofagu bez priloga, koji je otkriven uz crkvu te pokazuje analogije sa sarkofagom s Crkvine u Biskupiji.¹⁰⁵

Na crkvi Sv. Marte u Bijaćima tijekom prve polovine 9. stoljeća mijenjane su gotovo isključivo samo trabeacije oltarnih ograda, a jednu je izveo Majstor koljanskog pluteja, čime je uklonjena trabeacija Trogirske klesarske radionice, što se smatra namjerim činom s važnim simboličkim značenjem. Naime, N. Jakšić, I. Josipović i M. Ančić navode kako je očito novi donator htio na “zapamćen način ostaviti svoje ime na novim elementima namještaja te osigurati svoj društveni prestiž, moć i utjecaj, pa je snažniji efekt i potvrdu pozicije postignuo novim ikonografskim programom”, ujedno i ciborijem na kojemu se spominje sv. Marta, tj. činom darivanja Bogu i sv. Marti.¹⁰⁶ Ciborij iz Sv. Marte, kojeg smo već ranije spominjali, smatra se, piše V. Delonga, zbog “likovnosti gdje se ogledaju komponente predromaničkog kiparstva prve polovine 9. stoljeća, kao i uklesanog natpisa, jednim od najvažnijih spomeničkih vrednota starohrvatskog predromaničkog opusa.” Na jednoj njegovoj stranici pronađen je dio natpisa, tj. tekst gdje se spominje svetica Marta, što je, ističe autorica, poslužilo kao jedan od argumenata za franačku historiografsku tezu o kristijanizaciji Hrvata. Ciborij se sastoji od četiri ukrašene stranice –

¹⁰⁴ Bilogrivić 2018. str. 342.

¹⁰⁵ Bilogrivić 2018. str. 358.

¹⁰⁶ Bilogrivić 2018. str. 361.-362.

arkade, tj. četiri monolitne, kamene ploče načinjene od vapnenca. Stranice se spajaju u košaru, nad kojom je piramidalni krov s originalnim akroterijem. Konstrukcija je postavljena na četiri stupa koji završavaju predromaničkim kapitelima. Stranice su ukrašene predromaničkim motivima i prikazima, dok se uz rubove svake stranice provlači natpisno polje s uklesanim tekstom koji se prati čitavim vanjskim i unutarnjim oplošjem košare. Natpis na ciboriju dijeli se na dvije formalno zasebne tekstovne cjeline koje stoje odvojeno u vanjskom, fizičkom izgledu spomenika, ali koje se svojom unutarnjom, sadržajnom porukom dopunjuju.¹⁰⁷ Sam početak natpisa na vanjskom plaštu ciborija u znaku križa odnosi se na simboličku invokaciju, tj. zaziv Božjeg imena, odnosno osvrt i naglask na vjeru u Boga. Potom započinje tekst koji ističe Sv. Trojstvo u sintagmi *confitente* ili *laudate Trinum*. Važnost štovanja sv. Trojstva u Franačkoj nedavno smo spominjali, no valja još istaknuti kako je “pojam *Trinum* ili sintagmatski oblici metaforički iskazane ideje Trojstva gotovo neizostavan u tekstovima koji prate liturgijske objekte krstioničkog karaktera (unutrašnjost krstionica, krsni zdenci, krstionički ciboriji) te je pojam povezan uz sakrament krštenja.” Autorica nastavlja kako je “religiozni svijet karolinškog doba određen sv. Trojstvom, toliko da gotovo i nema molitve gdje nije upućen zaziv sv. Trojstvu ili gdje ono nije slavljeno.”¹⁰⁸ Prisutnost dvostruke posvete na ciboriju objašnjava se zaključkom da je u predromaničkoj obnovi crkvenog kompleksa na Bijaćima sv. Marta određena za novog predromaničkog naslovnika (čije štovanje upućuje na izvor tada aktualnih vjerskih poticaja, koji su se širili s Karolinzima), dok se sv. Ivan (Krstitelj) iskazuje kao paralelno štovani svetac, jamačno kasnoantički titular.¹⁰⁹ V. Delonga zaključuje da velika koncentracija termina i izbor leksika na natpisima Bijaćkih nalaza karakterističnih za epohu pod utjecajem franačkih svjetonazora svjedoče koliko o “zaslugama Karolinga za revitalizaciju nekadašnjih liturgijsko – dogmatskih postulata utemeljenih u doba Grgura Velikog”, toliko o “obnovi pismenosti u skladu s naredbom Karla Velikog o savjesnijem i valjanom prepisivanju crkvenih knjiga”, koja je sadržana u njegovoj već spomenutoj *Admonitio generalis* iz 789. godine.¹¹⁰

¹⁰⁷ Delonga 1999. str. 289.-291.

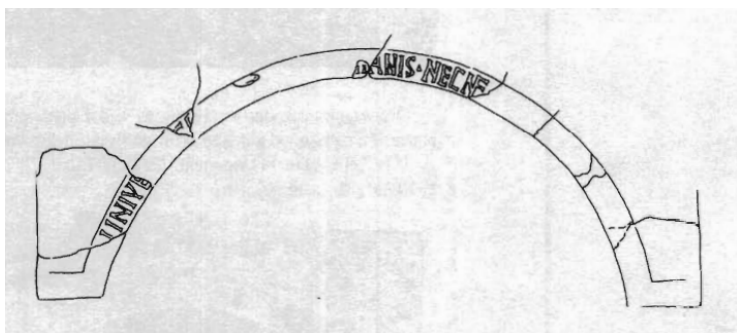
¹⁰⁸ Delonga 1999. str. 300.-303.

¹⁰⁹ Delonga 1999. str.305.-306.

¹¹⁰ Delonga 1999. str. 311.-312.

Sl. Vanjski dio košare ciborija Sv. Marte u Bijaćima gdje se najvjerojatnije spominje prijašnji naslovnik Sv. Ivan Krstitelj (Iohannis) (Delonga, 1999.)

Sl. Vanjski dio košare ciborija Sv. Marte u Bijaćima gdje se najvjerojatnije spominje prijašnji naslovnik Sv. Ivan Krstitelj (Iohannis), crtež (Delonga, 1999.)

5.1.5. Novac

Karolinzi, piše T. Šeparović, “uvode državni monopol nad kovanjem novca s jedinstvenim sustavom težine i tipologijom ograničenom na četiri glavna prikaza na reversu: monogram, svetište, križ te natpis koji se može sastojati od jednog ili više redaka, a srebrni denari činili su osnovu karolinškog novčanog sustava koji su Karolinzi preuzeli od Merovinga.”¹¹¹ Nalazi karolinškog novca na području Hrvatske osobito su rijetki, no važni, a mišljenja o njihovoj funkciji su podijeljena – jedni ističu njihovu važnost u trgovačkoj razmjeni, dok drugi smatraju

¹¹¹ Šeparović 2003. str. 128.

da je njihova uloga kao sredstva razmjene zanemariva i da su više služili za utvrđivanje vrijednosti.

I. Mirnik donosi nam informacije o nalazu srebrnika Karla Velikog na Velikom Brijunu, koji je iskovan u Milanu u 2. razdoblju Karlova kovanja (781.-800.).¹¹² Istog je tipa denar Karla Velikog koji potječe s Bribira kod Skradina, koji, detaljnije donosi T. Šeparović, na središnjem prikazu na aversu sadrži križ razdvojenih krajeva unutar kružnice, uokolo je legenda od koje je sačuvan početak s prvim slovima Karlova imena, a na prikazu reversa je monogram Karla Velikog unutar kružnice sastavljen od slova njegova imena. U rubnom polju je križ i početak legende koja se može nadopuniti kao Mediolanum što označava kovnicu (današnji Milano) iz koje je novac emitiran. Ovaj denar Karla Velikog spada u tip novca koji karakterizira kombinacija prikaza avers križ, revers monogram ili obrnuto, koje emitiraju franačke kovnice zapadno od Alpa te one u sjevernoj Italiji u razdoblju od 793. do 812. godine. Osim Milana, glavne sjevernoitalske kovnice bile su u to vrijeme i u Paviji i Trevizu, a uz oznaku kovnice prepoznajemo ih i po karakterističnom uglatom C koji se umjesto slova K nalazi u monogramu. Na poručju Italije djelovale su još karolinške kovnice u Veneciji, Rimu te vrlo kratko vrijeme u Parmi. Jedan tip karolinškog denara neki pripisuju kovnici u gradu Sieni, a rijetki denari spomenutog tipa emitirali su se također iz kovnica u gradovima Lucca, Pisa te Ravenna. Opticaj novca na Bribiru ne samo da svjedoči o doticajima Hrvata s Francima početkom 9. stoljeću nego predstavlja i potvrdu izuzetne važnosti Bribira kao jednog od centara ranosrednjovjekovne Hrvatske države.¹¹³ Nadalje, vrijedan je nalaz četiri rijetka karolinška novca: dva su srebrnici Karla III. Priprostog (898.-923.+929.), jedan Ludovika I. Pobožnog (814.-840.) i jedan Ludovika II. (855.-875.).¹¹⁴ Pronađen je i grobni nalaz novca Lotara I. sa starohrvatskog groblja kod Malih Vrata u blizini Buzeta, vjerojatno kovan u kovnici grada Pavije¹¹⁵, te denar Ludovika Pobožnog tipa Christiana religio s lokaliteta Sv. Martin u Donjim Lepurima, emitiranom najvjerojatnije iz venecijanske kovnice.¹¹⁶

¹¹² Mirnik 2007. str. 89.

¹¹³ Šeparović 2003. str. 127.-129.

¹¹⁴ Mirnik 2007. str. 90.

¹¹⁵ Šeparović 2003. str. 129.

¹¹⁶ Šeparović 2019. str. 36.

Sl. Nalaz dva denara Karla III. Priprostog (Mirnik, 2007.)

Sl. Nalaz denara Ljudevita II. (Mirnik, 2007.)

Sl. Nalaz denara Ljudevita I. Pobožnog (Mirnik, 2007.)

Sl. Denar Karla Velikog iz Bribira (Šeparović, 2019.)

Sl. Denar Ludovika Pobožnog iz Sv. Martina u Donjim Lepurima (Šeparović, 2019.)

S užeg prostora južne Hrvatske važan je nalaz odlično sačuvanog denara cara Lotara I. (840.-855.) tipa *Christiana Religio* otkrivenog u grobu 62 s dvostrukim pokopom majke i djeteta na lokalitetu Ždrijac u Nin, a datira se oko sredine 9. stoljeća. Ovaj primjerak vjerojatno je emitiran iz kovnice u Mediolanu na što sugerira tip reversa na kojemu je prikaz hrama u kombinaciji s spomenutom legendom *Xristiana religio*. Novac Lotara I. pronađen je u ustima majke te jamačno predstavlja obol čije je polaganje u grobove osobito često u razdoblju još uvijek jakih poganskih utjecaja.¹¹⁷ M. Jarak piše da se novac u funkciji obola prilagao u kršćanskim grobovima, i to posebno u grobovima odličnika. Običaj prilaganja obola u ranom srednjem vijeku prihvaćan je od vodećih slojeva društva, a njegova pojava na našem području povezuje se s franačkim utjecajima.¹¹⁸

¹¹⁷ Šeparović 2003. str. 128.

¹¹⁸ Jarak 2019. str. 79.

Sl. Nalazi iz groba 62 u Ninu – Ždrijac (dio inventara - denar cara Lotara I. u funkciji obola) (Jarak, 2019.)

Kod kliške tvrđave pronađen je bizantski novac (imitacija zlatnog solida) iz doba vladavine cara Konstantina V. Kopronima. Avers i revers novca prikazuju poprsje Konstantina V. i njegova sina Lava IV. Po svojim osobinama novac pripada tipu koji se kovao u kovnici grada Sirakuze osobito aktivnoj u drugoj polovici 8. stoljeća. Najpoznatiji lokalitet na kojemu su pronađeni Kopronimovi zlatnici je Biskupija kod Knina, gdje su na položaju Crkvina u grobovima južno od ranosrednjovjekovne crkve Sv. Marije pronađeni Kopronimovi zlatnici u funkciji obola.¹¹⁹ A. Jurčević nadodaje kako se period najranijih kontakata našeg područja s Francima (druga polovica 8. stoljeća) podudara upravo s pojavom novca bizantskog cara Konstantina V. Kopronima u zaleđu jadranske obale.¹²⁰ Mnoge su teorije o brojnoj zastupljenosti Kopronimovih zlatnih solida u međurječju rijeka Zrmanje i Cetine, vremenu i razlogu njihova dospjeća u ove krajeve te njihovoj funkciji kao obola, od toga da zlatnici služe kao argument za dataciju, do toga da su oni dospjevali u ruke imućnijih osoba kao dio obiteljskog blaga. M. Jarak činjenicu da se u funkciji obola u Hrvatskoj najčešće nalazili bizantski zlatnici Konstantina V. Kopronima objašnjava “blizinom bizantskih gradova u Dalmaciji iz kojih je, vjerojatno u kratkom razdoblju, pristizao zlatni novac kovan u kasnijem razdoblju vladavine Konstantina V.”¹²¹ A. Jurčević smatra da među razlozima zbog kojih su bizantski gradovi dali veliku količinu ovoga novca, a vjerojatno i

¹¹⁹ Šeparović 2003. str. 129.-130.

¹²⁰ Jurčević 2011. str. 138.

¹²¹ Jarak 2019. str. 79.

ženskog zlatnog nakita (pronađenog kod Trilja i Golubića) slavenskim rodovskim prvacima u zaleđu može biti i “pojava franačkih misionara i trgovaca koji ih naoružavaju.”¹²² Spomenut ćemo i mišljenje V. DeLonge, koja ostavlja mogućnost da Kopronimovi zlatnici potječu iz “franačkih zaliha stvorenih putem bizantskih misija na franački dvor, ali i da su rezultat sukcesivne pljačke u višegodišnjem ratu vođenom u Panoniji s Avarima.” Na istočnojadranske prostore ova bi poznata i kvalitetna bizantska valuta dospjela kao podrška pograničnoj hrvatskoj Sklaviniji u globalnom franačkom sučeljavanju s Bizantom.¹²³ A. Milošević smatra da su možda ovi zlatnici dospjeli u posjed vladajućeg sloja Hrvata “za vrijeme katkotrajnog zauzimanja bizantskih gradova u Dalmaciji od strane Franaka 803. godine.”¹²⁴ T. Šeparović donosi mogućnost da je, kako su to doba u Dalmaciji gradovi pod bizantskom vlašću, a njihovo zaleđe nastanjuju različite slavenske skupine organizirane u rodove među kojima na prostoru srednje i sjeverne Dalmacije dominiraju Hrvati, možda u jednom trenutku došlo do “snažne krize u odnosima između dalmatinskih gradova i Hrvata potpomognutih Francima, kojima su ovi gradovi bili prisiljeni ustupiti veću količinu zlatnog novca kao zalog svoje sigurnosti i zaštitu od eventualnih napada, najvjerojatnije baš za vladavine Konstantina V. Kopronima i njegova sina Lava IV.”, koje su onda Hrvati koristili isključivo kao dragocjenost, od čega je dio bio odlagan u grobove a dio vjerojatno pretopljen u nakit, pošto tada narod još nije poznavao robonovčanu privredu i bio tek u fazi pokrštavanja.¹²⁵

Sl. Solid bizantskog cara Konstantina V. Kopronima iz Klisa, čiji avers sadrži prikaz poprsja Konstantina V. i njegova sina Lava IV. en face (Šeparović, 2019.)

¹²² Jurčević 2011. str. 138.

¹²³ Šeparović 2019. str. 30.-31.

¹²⁴ Šeparović 2019. str. 31.

¹²⁵ Šeparović 2019. str. 31.-39.

Za ovu temu zanimljivo je još nadodati kako je u grobu 5 na Crkvini pronađena, uz željezni nož, jedna zlatna naušnica sa četvrtastim privjeskom, vjerojatno antičkog podrijetla, a nađena je u ustima pokojnika, što bi moglo upućivati na to da je imala funkciju obola pa je i ne bi trebalo tretirati kao nakitni predmet, te bi se dalo pretpostaviti da su se, osim novca, i drugi predmeti nalazili u grobovima u funkciji obola.¹²⁶

Sl. Nalaz noža i karičice s privjeskom iz groba 5. u Crkvini (Hrvati i Karolinzi, 2000.)

5.1.6. Predmeti liturgijskog karaktera

O ranim počecima franačkih misija svjedoče nalazi poput kadionice iz Cetine kod Vrlike, nadalje kadionice koja je pronađena na Runjavici te dvaju prijenosnih relikvijara iz Nina (zajedno sa već spomenutim pojedinim nalazima ostruga i drugih predmeta s kršćanskom simbolikom u grobovima istog horizonta). Kadionica iz Runjavice sastoji se od tri dijela: posude, lančića i trokrakog hvatišta sa kukom na vrhu. Tijelo posude ukrašeno je duboko rovašenim geometrijskim ornamentima. Bursa sv. Anselma (Azela) iz Nina, donosi A. Jurčević, “ranosrednjovjekovni je relikvijar poznat kao primjer karolinške umjetnosti prve polovine 9. stoljeća, ima oblik tanke torbice ili burse, ukrašen je na prednjoj i stražnjoj strani, a na donjem, tj. kvadratnom dijelu prikazana su tri ljudska lika ispod tordiranih lučnih arkada: ispod srednje se

¹²⁶ Hrvati i Karolinzi 2000. str. 214.

nalazi ženski lik, a ispod lijeve i desne su prikazani muški likovi.” Ta tri svetačka lika predstavljaju zaštitnike ninske crkve: sv. Ambroza, sv. Asela (Anselma) i sv. Marcelu.¹²⁷ O ovom relikvijaru detaljnije će biti riječ u poglavlju o Ninu kao važnom franačkom lokalitetu.

Sl. Kadionica s Runjavice kod Vrlike (Jurčević, 2011.)

5.1.7. Hagiografija

Kultovi starokršćanskih mučenika i njihova martirska hagiografija doživjeli su novi procvat u europskoj književnoj kulturi za vrijeme srednjeg vijeka, posebice u karolinškoj epohi. Od 9. i 10. stoljeća i naše područje, donosi M. Zgrablić, postaje “aktivni sudionik u stvaranju hagiografskog korpusa, koji pokazuje znakovita zajednička obilježja s hagiografskom produkcijom Akvileje.” Što se tiče našeg područja, u ranosrednjovjekovnim dalmatinskim gradovima izdiže se kult ranokršćanskih mučenika te njihove kasnoantičke hagiografije, što zapravo još jednom svjedoči o kontinuitetu kršćanskoga života i latinske književne kulture u gradovima Dalmacije i Istre nakon nestanka antičkoga svijeta.¹²⁸

Hagiografska djela predstavljaju tekstove kultne i liturgijske namjene, a njihova je raširenost od karolinškog doba vrlo velika. Riječ je, prvenstveno, piše T. Vedriš, o “univerzalnim hagiografskim tekstovima *Passiones* i *Vitae*, često oblikovanim na izvorištima kulta štovanja određenog sveca, koje osim spomenute dvostruke namjene, često sadrže i elemente koji ukazuju

¹²⁷ Jurčević 2011. str. 118.

¹²⁸ Zgrablić 2017. str. 1.-3.

na političku situaciju i kulturnu pozadinu lokalne sredine u kojoj su nastali te je iz njihova sadržaja moguće iščitati nastojanja njihovih naručitelja. Na to se ubrzo nadovezuje i mjesna hagiografija, utjelovljena u legendama o prijenosu relikvija (*Translationes*), našašću svetačkih ostataka (*Inventiones*) ili zbirkama čudesa (*Miracula*). Te su legende dragocjeno svjedočanstvo specifične duhovnosti i latinske pismenosti te odraz mjesne tradicije i osobitosti kulta.”¹²⁹ Hagiografski su tekstovi nerijetko sastavljani, nastavlja M. Zgrablić, da bi “opravdali određena teritorijalna prava i zahtjeve vlastitih biskupija, ali i iskazali prestiž u odnosu na susjedna crkvena središta, najčešće naglašavajući antičko porijeklo njihovih protagonista.” Činjenica da se općenito u hagiografskim tekstovima očituju i ostali aspekti: institucionalni, društveni, ekonomski i vjerski, pridaje im karakter povijesnih izvora, no sa kritičkim pogledom na njih s obzirom da je teško utvrditi predstavljaju li oni zaista povijesnu zbilju i okolnosti u kojima su nastali.¹³⁰ No, bilo kako bilo, sva navedena djela bogato su kulturološko i vjersko nasljeđe, predstavljajući, kako piše T. Vedriš, “oblik društvenog pamćenja koje su zajednice štovatelja imale o podrijetlu svojih svetaca zaštitnika”, a iz njih saznajemo ne samo mnogo o svecu, već i o tadašnjim povijesnim prilikama, svakodnevnom životu, crkvi, odnosima srednjovjekovne zajednice, ulozi biskupa i njihovom ugledu i položaju u društvu te povezanosti sa gradskom zajednicom. Ranokršćanska hagiografija ujedno čini temelj proučavanja najzastupljenijeg oblika štovanja svetaca – posvete i titulara crkava.¹³¹

5.2. Reprezentativni lokaliteti u Hrvatskoj

Kao jedne od važnijih franačkih lokaliteta na području Hrvatske, posebno vrijedi spomenuti lokalitete Bijaći i Nin.

5.2.1. Bijaći

Vrijedne i važne informacije posvećene istraživanju položaja Stombrate u Bijaćima na zapadnom rubu kaštelanskog polja donosi nam tematski svezak časopisa Starohrvatska prosvjeta (III-26/1999.), u kojem su relevantni autori zajedničkim promišljanjima, istraživanjima i zaključcima

¹²⁹ Vedriš 2015. str. 228.

¹³⁰ Zgrablić 2017. str. 2.

¹³¹ Vedriš 2015. str. 229.

pridonijeli boljem poznavanju tog, jednog od najznačajnijeg arheološkog sklopa u starohrvatskoj arheologiji. Navest ćemo važnost tog lokaliteta i njihovo značenje i dotaknuti se različitih relevantnih nalaza na lokalitetu, koji nam detaljnije objašnjavaju i potvrđuju veliku ulogu franačkih misionara u kristijanizaciji hrvatskog područja.

Ranosrednjovjekovna trobrodna bazilika pod imenom Sv. Marte, čiju naslovnicu dokazuje i natpis na ciboriju te toponim lokaliteta – Stombrate, spominje se u Muncimirovoj ispravi, a samo mjesto (Bijaći) spominje se u ispravi kneza Trpimira. D. Jelovina nadodaje kako nas sadržaj tih dviju isprava sasvim sigurno upućuje na to da je “ondje bila jedna od povremenih rezidencija hrvatskih narodnih vladara, te da je crkva Sv. Marte u Bijaćima zaista jedna od najstarijih hrvatskih crkava.”¹³² V. Delonga donosi nam kontekst izgradnje crkve Sv. Marte. Potaknuti interesima misionarske crkve, koja u doba Karolinga djeluje na području hrvatske kneževine, autorica navodi da već “prvi Trpimirovići sukcesivno obnavljaju kasnoantičku villu i sakralni kompleks, te na mjestu prvotne, starokršćanske crkve Sv. Ivana Krstitelja, potpomažu izgradnju nove crkve, koja se posvećuje Sv. Marti, i preuređuju već postojeći baptisterij.” Prema rezultatima istraživanja, početkom 9. stoljeća nad temeljima starokršćanske crkve bila je sagrađena crkva Sv. Marte.¹³³ A. Milošević, između ostalih autora, donosi detaljni izgled crkve te navodi da se radi o “trobrodnoj, troapsidalnoj bazilici s pravokutnom apsidom čiji su brodovi odijeljeni pravokutnim zidanim pilonima na način da je prvi red prislonjen na unutrašnju stranu zapadne fasade, a četvrti na trijumfalni luk velike srednje uglate apside tako da, s jedne strane, s ravnim zidnim plohamo bočnih brodova tvori manje bočne kvadratne apside, a s druge produbljuje i monumentalizira prostor srednje apside.” Široka konstrukcija kvadratične osnove na zapadnom pročelju protumačena je kao temelj zvonika.¹³⁴ M. Jurković piše da je ranosrednjovjekovna crkva Sv. Marte imala “veću istaknutu pravokutnu apsidu na istočnom zidu”, a u malim prostorima koje zatvaraju ravni završetci zidova bočnih brodova i zidanim pilonima prislonjenima na trijumfalni luk srednje apside autor vidi i dvije manje bočne četvrtaste apside, što ga dovodi na zaključak da “tako uređena tlocrtna osnova ranosrednjovjekovne crkve uzore nalazi u sjevernoj Italiji i to na području koje je tada bilo pod jurisdikcijom akvilejskog patrijarha.” Crkva se tipološki veže uz akvilejski prostor, a naslovnica je znakovita za

¹³² Jelovina 1999. str. 98.

¹³³ Delonga 1999. str. 288.

¹³⁴ Milošević 1999. str. 257.-258.

zapadnoeuropski ranosrednjovjekovni kulturni krug.¹³⁵ U ranije spomenutom dijelu natpisa gdje se spominje svetica Marta (i sve ono "novo" načinjeno njoj u čast - novo u odnosu na ono što je već otprije tu postojalo, što se može odnositi na gradnju same crkve ili preuređivanje te obnova kamenog namještaja), izbor rječnika i citirane jezične paralele V. Delonga smatra "čvrstim dokazom povezanosti uz pisarski krug sjevernog Jadrana te akvilejsko – čedadskim prostorom."¹³⁶ Već smo spomenuli da štovanje sv. Marte upućuje na izvor tada aktualnih vjerskih poticaja, koji su se širili s Karolinzima, a na bijačkom lokalitetu pojavljuje se u predromaničkom vremenskom i kulturnom sloju kršćanskog kulta štovanja te svete. V. Delonga, zbog, između ostalog, i ove činjenice, ne dvoji da je "kult sv. Marte Hrvatima predan posredstvom Franaka."¹³⁷ Prilikom istraživanja crkve Sv. Marte, otkrivena je veća starokršćanska bazilika s polukružnom apsidom i krstionica južno od crkve, na čijim temeljima je sagrađena ranosrednjovjekovna crkva, te srednjovjekovno groblje. Starokršćanska krstionica osmerokutnog tlocrta s križnim krsnim bazenom nalazila se južno od bazilike, kojoj ciborij iz 9. stoljeća dokazuje uporabu u predromaničko doba. Smatra se da je predromanička trobrodna bazilika Sv. Marte sagrađena unutar prostora porušene starokršćanske bazilike koja je bila posvećena Sv. Ivanu Krstitelju.¹³⁸ Na lokalitetu je pronađen i stambeni sklop koji se proteže između krstionice i krajnjeg južnog dijela iskopanog područja, a čini ga niz pravokutnih prostora, poznatih samo u temeljima i poredanih od sjevera prema jugu, sačuvanih uglavnom u jugoistočnom dijelu istraženog područja. Približno po sredini toga niza pruža se zid u smjeru zapad – istok, koji je vjerojatno ograđivao izgrađeni dio na istoku i jugu od otvorenog prostora po sredini kompleksa. T. Marasović donosi pretpostavku da "upravo takav raspored, koji upućuje na postojanje središnjeg otvorenog prostora (dvorišta), navodi na mogućnost postojanja starohrvatskog benediktinskog samostana."¹³⁹ Ovoj značajnoj pretpostavci pridružuje se i M. Jarak, navodeći kako u Bijaćima ovaj dodatni arhitektonski kompleks nije u potpunosti istražen, ali bi svakako postojala "mogućnost da se radi o ranom samostanu, i to nastalom pod utjecajima franačkih misionara,

¹³⁵ Jurković 1986. str. 73.-78.

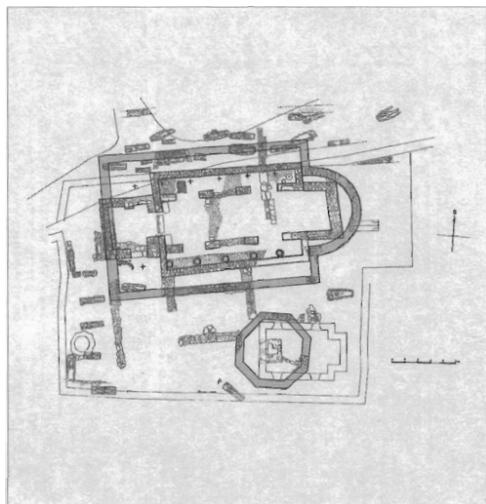
¹³⁶ Delonga 1999. str. 304.-305.

¹³⁷ Delonga 1999. str. 306.

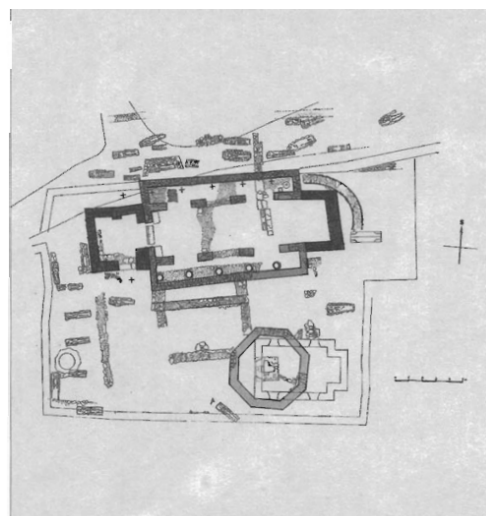
¹³⁸ Delonga 1999. str. 303.

¹³⁹ Marasović 1999. str. 337.

koji je mogao biti, kako smo već spomenuli, ranosrednjovjekovno misionarsko središte u Hrvatskoj.¹⁴⁰

Sl. Tlocrt starokršćanske bazilike na mjestu crkve Sv. Marte i krstionice (Vežić, 1999.)

Sl. Tlocrt srednjovjekovne crkve Sv. Marte i starokršćanske krstionice (Vežić, 1999.)

¹⁴⁰ Jarak 2019. str. 76.

Sl. Panoramski snimak ostataka crkve Sv. Marte u Bijaćima (Vežić, 1999.)

Na lokalitetu u Bijaćima pronađena epigrafska građa, odnosno broj pronađenih nadvratnika i sadržaj njihovih natpisa (spomen određenih franačkih svećenika, naslovnice crkve te župana nepoznatog imena) za T. Marasovića otvara problematiku postojanja starohrvatskog vladarskog dvora. Nedavno spomenuti nadvratnici s natpisom bili su zajedno s drugim ulomcima uzidani u zidu novije crkvice. Od relevantnijih ulomaka pronađena su četiri natpisa na kojima se spominje ime svećenika Gumpertusa (od kojih ga dva povezuju s podizanjem građevine), jedan natpis na kojem se spominje ime svećenika Gratianusa ili Gratosusa, mnogi dijelovi liturgijskog namještaja poput oltarnog ciborija s imenom naslovnice Sv. Marte, te župan ili donator nepoznata imena. Svi su natpisi datirani u 9. stoljeće.¹⁴¹ Činjenica da je ime svećenika Gumperta izraziti germanski (franački) antroponim te prisutnost imena dvije crkvene osobe na natpisima (uzevši u obzir da su u onodobnoj Europi svećenici bili intelektualna elita i nositelji najvažnijih kulturnih djelatnosti, uključujući izgradnju crkava) T. Marasovića navodi na “mogućnost postojanja vladarske rezidencije u Bijaćima gdje su spomenuti svećenici mogli biti nositelji njezine izgradnje i poveznica hrvatskih vladara s franačkim dvorom.”¹⁴² Kad smo kod natpisa, vrijedilo bi spomenuti mišljenje M. Ančića, koji analizira poveznicu sakralne arhitekture sa profanom. Sagledavajući cijeli kompleks na Bijaćima, autor zamjećuje “sličnost koncepta

¹⁴¹ Marasović 1999. str. 339.-340.

¹⁴² Marasović 1999. str. 356.-357.

prostorne dispozicije – zatvoreni prostor s dvorištem, u kojemu je smještena sakralna građevina, a koje je okruženo objektima s gospodarskom namjenom.” Spomenuti natpisni materijal s imenom svećenika Gumpertusa otkriva da je u obnovi crkve posvećene Sv. Marti u prvim desetljećima vodeću ulogu imao spomenuti svećenik germanskog imena. Autor zaključuje da obnova i radovi na crkvi u kojima vodeću ulogu igra franački misionar, imenom koje jasno asocira na langobardski krug, pokazuju razmjjer i doseg vlasti tadašnjega hrvatskoga vladara, pod čijim okriljem i djeluju franački misionari.¹⁴³ Vraćajući se na spomen profane arhitekture, M. Ančić također piše o nizu lokalnih središta na istaknutim mjestima (poput Putalja, Ostroga i Bijaća) na kojima se u prvoj polovini 9. stoljeća obnavljaju kasnoantički arhitektonski ansambli sa znakovitom kombinacijom sakralnih i profanih objekata. U prilog tome ide tekst Trpimirove isprave u kojoj se govori o vladarskome posjedu sa središtem u Klisu označenog već spominjanim pojmom “*curtis*”, s kojega je splitski nadbiskup tom prigodom dobio pravo ubirati desetinu. Uzimajući u obzir da je dokument sastavio knežev kapelan, svećenik Martin, najvjerojatnije misionar iz sjeverne Italije, značenje tog pojma valja sagledati u društvenom kontekstu iz kojega su misionari dolazili. Autor donosi da je riječ o “obliku organizacije većih i velikih posjeda (gospodarstva) koji se u sjevernoj Italiji proširio s uspostavom karolinške vlasti, a koji je omogućavao učinkovit nadzor i kontrolu ljudi i zemlje.” Nadodaje kako su istraživanja tog većeg arhitektonskog kompleksa na Bijaćima iznijela na vidjelo “izrazito gospodarsku važnost objekta gdje je ujedno bilo društveno i vjersko središte lokalne zajednice.” Osim navedenog, kao potvrdu mogućnosti da je organizacijski ustroj na Bijaćima doista mogao biti *curtis* ukazuje već spomenuta imena franačkih misionara za koje se može pretpostaviti da su upravo oni bili prvi upravitelji dijela velike *curtis* sa sjedištem na Bijaćima.¹⁴⁴

Na lokalitetu su otkriveni i ostaci liturgijskog namještaja koji je pripadao predromaničkoj crkvi Sv. Marte iz karolinškog doba. Među tim ulomcima su i dva trokutasta zabata s donjim polukružnim lukom uvijek označeni kao “zabati oltarne ograde”, međutim T. Marasović donosi drugačije zaključke, prema kojima se “dva zabata razlikuju od onog središnjeg zabata oltarske ograde oblikom i ukrasom zbog čega bi, dakle, pripadali liturgijskom namještaju, podignutom na stupovima, odnosno bili bi to zabati oltarskog ciborija “bez krova” iz predromaničke crkve.” Jedino mjesto u predromaničkoj crkvi na kojem je mogao biti postavljen taj ciborij bila je

¹⁴³ Ančić 1999. str. 205.-206.

¹⁴⁴ Ančić 1999. str. 208.-213.

središnja pravokutna apsida, odnosno njezin središnji crkveni oltar.¹⁴⁵ Ovim zaključkom autor nas uvodi u problematiku ciborija iz krstionice Sv. Marte. Unatoč okolnosti da je od izvornog ciborija sačuvan samo manji dio, moguće je pretpostaviti njegov osnovni izvorni izgled s četiri stranice što ih čine trokutni zabat i polukružni luk na donjoj strani, naslonjeni na četiri stupa s kapitelima, tzv. tip ciborija s piramidalnim krovom, kojem pripada najveći broj poznatih ciborija iz hrvatskih i uopće europskih ranosrednjovjekovnih crkava. Takav četverostrani ciborij mogao je nadvisivati križni krsni bazen oblika upisanog u kvadrat.¹⁴⁶ Dok D. Jelovina, prema stilskim ukrasnim elementima na ciboriju koji karakteriziraju raniju fazu pleterne skulpture, smješta njegovu dataciju u sredinu 9. stoljeća, a zbog likovnosti ciborija gdje se ogledaju komponente predromaničkog kiparstva tog razdoblja i uklesana natpisa V. Delonga u prvu polovicu 9. stoljeća, N. Jakšić prihvaća raniju dataciju, odnosno kraj 8./početak 9. stoljeća. On je oltarnu ogradu iz Sv. Marte koja sadrži liturgijski tekst trostrukog *Sanctusa* temeljem stilskih i klesarskih sličnosti povezo s tzv. Trogirskom klesarskom radionicom, istaknuvši kao njezinu specifičnost “raspored ukrasnih i epigrafskih zona s natpisom u srednjem polju i s ornamentom pletenice u donjem”, te ju datira u prva desetljeća 9. stoljeća.¹⁴⁷ Osim ciborija, među ostacima liturgijskog namještaja iz Sv. Marte u Bijaćima znatan je broj ulomaka trabeacije (osam ulomaka greda oltarne ograde s kukama jednostrukog vrata i spiralnih glava u gornjoj ukrasnoj zoni, tropruta pletenica u donjoj zoni, te rebro na granici dviju zona) koji su po uporabi navedenih znakovitih ukrasnih detalja bliski dvama zabatima ciborija, pa bi se moglo pomišljati i na istu kiparsko – klesarsku radionicu. N. Jakšić detaljnije analizira ove karakteristične reljefe te ih, svrstavajući u Trogirsku klesarsku radionicu (s analogijama u Trogiru, trogirskom Malom polju, Kljaci, Brnaze, Pađene, iz Morinja kod Šibenika), datira u prvu polovinu 9. stoljeća. Jedna od temeljnih njezinih odlika raspoznaje se u klesanju arhitrava, odnosno u ukupnoj trabeaciji oltarne ograde. Arhitravi su podijeljeni u tri vodoravne zone s gustom pletenicom u dnu i masivnim, naglašeno profiliranim kukama na obodu. Ta dva ornamentalna niza omeđuju natpisno polje u središtu arhitrava. Prema ovim karakteristikama koje zapažamo na arhitravima na lokalitetu Stombrate, autor zaključuje da je oltarna oграда u Sv. Marti bila trodjelna, s tri prolaza u svetište, nadvišena trima zabatima ili lukovima između četiri arhitrava. Osim spomenute odlike ove klesarske radionice, još neke od njezinih odlika odražavaju se na ujednačenim kompozicijskim shemama

¹⁴⁵ Marasović 2006. str. 37.-38.

¹⁴⁶ Milošević 1999. str. 256.

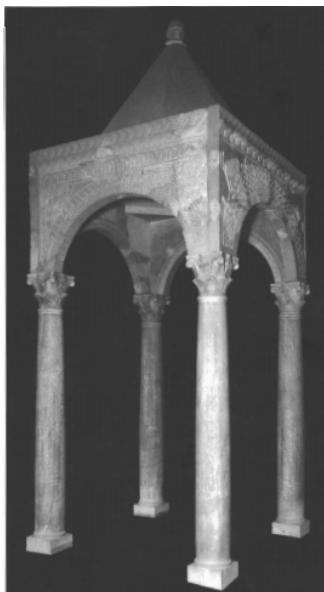
¹⁴⁷ Jakšić 1999. str. 266.-268.

isklesanim u pravilu na svim arhitravima: u gustom se rasporedu opetuju masivne kuke na širokoj i profiliranoj nozi koje zajedno s gustom tročlanom pletenicom na dnu omeđuju natpisna polja. Arhitravi se nad prolazima svijaju u luk na kojem su kuke i natpisna polja. Trabeaciju su podržavali kapiteli jednostavne forme, nerazvijeni i malih dimenzija, s nedostatkom plastičke modelacije u njihovoj obradi. Pilastri su uvijek jednako ukrašeni gustom tročlanom prepletenom vrpcom a pluteji poglavito križevima pod arkadama.¹⁴⁸ Važnost ove radionice je u činjenici da prihvaća raspored ornamentalnih motiva po uzoru na sjevernu Italiju i Istru, što je još jedan pokazatelj franačkih utjecaja na naš prostor posredstvom akvilejskog područja.

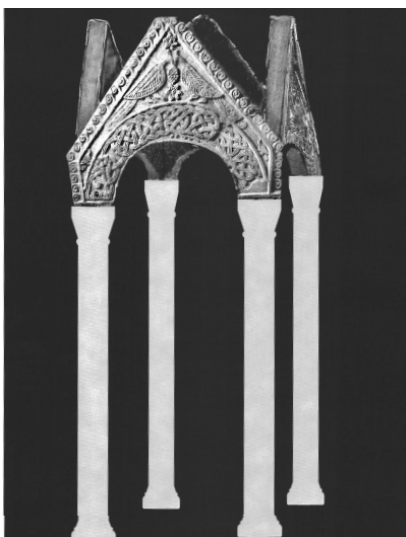
Uđemo li još dublje u analizu ciborija, početak natpisa na njegovom vanjskom plaštu donosi nam tekst koji u sintagmi (*confitente Trinum* odnosno *laudate Trinum*) ističe Sv. Trojstvo, koje je, kao što smo spomenuli, jedna od bitnih karakteristika kršćanske vjere Franaka i koje još jednom potvrđuje franački utjecaj na razvoj i širenje kršćanstva i gradnju crkava na području Hrvatske. Na trabeaciji iz crkve Sv. Marte u Bijaćima nalazi se već spomenut uklesan liturgijski tekst Sanctusa, koji u obliku epigrafičkog segmenta predstavlja pojam Trojstva i proizlazi iz obredne prakse karolinškog vremena.

Prema svemu navedenom, možemo zaključiti da je u karolinško vrijeme u Bijaćima vidljiv kontinuitet starokršćanskog kultnog mjesta (sigurno se koristi starokršćanska krstionica, a možda i crkva), o čemu istraživači imaju različita mišljenja, od kojih su neka navedena ranije u ovome tekstu.

¹⁴⁸ Jakšić 1999. str. 266.-276.

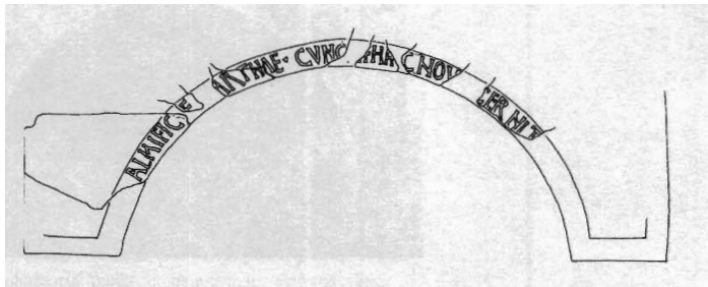
Sl. Ciborij iz Sv. Marte u Bijaćima iz druge četvrtine 9.st. (restaurirani izložak u Muzeju HAS) (Vežić, 1999.)

Sl. Pretpostavljeni izvorni izgled ciborija sa zabatima iz Sv. Marte u Bijaćima (Marasović, 2006.)

Sl. Začejna arkada ciborija s dijelom teksta u kome se spominje naslovnica crkve u Bijaćima, Sv. Marta (Vežić, 1999.)

Sl. Začejna arkada ciborija s dijelom teksta u kome se spominje naslovnica crkve u Bijaćima, Sv. Marta, crtež (Delonga, 1999.)

5.2.2. Nin

Drugo sigurno središte kristijanizacije u ranom 9. stoljeću bio je grad Nin. Dolaskom franačkih misionara u Nin, grad postaje središte političkog, crkvenog i kulturnog života Hrvata, što je vidljivo i na temelju analize stanja starokršćanskih građevina u srednjem vijeku te brojnosti crkava na području Nina koje su kao ranokršćanske preživjele i nastavile kontinuitet, neke sve do kasnog srednjeg vijeka, o čemu će biti riječ u nastavku poglavlja. Prema tome može se lako zaključiti da je Nin u 7. i 8. stoljeću bio ognjište kršćanskog kulta i stoga ne čudi da je upravo ovdje u 9. stoljeću utemeljena institucija biskupije i da je Nin odabran za sjedište biskupije.

Župna crkva u Ninu, posvećena Sv. Aselu (Anselmu Ninskom), smještena je u središtu povijesne jezgre mjesta, odnosno kako P. Vežić detaljnije donosi, “nalazi se na sjecištu dviju glavnih ulica u Ninu te čini dio rimskog gradskog tkiva, građenog po pravilu ortogonalnog reda, što je zapravo uvjetovalo njezin položaj, orijentaciju, tlocrtnu veličinu, okolni prostor i ostalo.” Crkvi je potvrđen ranokršćanski (koji se datira u 5. – 6. stoljeće) i ranosrednjovjekovni sloj, a smatra se da je ona od 9. do 19. stoljeća bila i katedrala ninske biskupije. P. Vežić navodi da je, prema istraživanjima, crkva u svom izvornom obliku “jednobrodna građevina s polukružnom apsidom, potkovasta oblika te da su uglovi naosa pojačani pilastrima a obli zid apside lezenama (oba tipa konstruktivnog pojačanja poznata su u starokršćanskom graditeljstvu).” Crkva je u ranom srednjem vijeku bila je obilato preuređena, graditeljske promjene identificirane su i u 9. stoljeću (novi kameni namještaj kojim se opremaju sjeverna i južna crkva, prilagodba zdenca liturgijskim promjenama za sakrament pokršćavanja) a srednjovjekovnom kompleksu pripada zvonik s južne strane, fizički odvojen od crkve, kvadratnog tlocrta, podjeljenog u pet etaža, te građevina odnosno kapela Sv. Ambroza na sjeveroistočnoj strani crkve.¹⁴⁹

Što se tiče ranokršćanskog kompleksa na području crkve Sv. Asela, registrirana je sjeverna jednobrodna crkva i južni krstionički kompleks, koji, kako M. Kolega navodi, “ubrzo prerasta u longitudinalnu građevinu s apsidom na istočnoj strani.” Uz ranokršćanski sloj arhitekture evidentirani su i ukopi pokojnika, istraženi u današnjoj sakristiji. Naknadna istraživanja pokazala su postojanje ranije manje crkve s južne strane one Sv. Asela, koja je bila fizički odvojena od nje, a paralelno s njom položena.¹⁵⁰ P. Vežić nam donosi podatke i o toj manjoj crkvi te kaže da se radi o “longitudinalnoj jednobrodnoj građevini s polukružnom apsidom na istočnoj strani, vjerojatno nastala adaptacijom starijih rimskih zgrada”¹⁵¹, odnosno, nadodaje Z. Strika, “preuređenjem rimske kuće u gradsku baziliku nadogradnjom apside i narteksa.” Z. Strika navodi i da je uz ostatke kasnoantičke građevine pronađen i predromanički trijumfalni luk ispred samog svetišta. Jednobrodna bazilika u Ninu svakako je imala svoj titular, a prema tradiciji smatra se kako je biskup Asel sagradio i posvetio crkvu Presvetom Trojstvu, a tek naknadno je došlo do promjene titulara u onaj Sv. Asela. Autor nastavlja kako se tijekom 6. stoljeća crkva Sv.

¹⁴⁹ Vežić 1985. str. 201.-203.

¹⁵⁰ Kolega 2014. str. 24

¹⁵¹ Vežić 1985. str. 203.

Asela “prilagođuje novim potrebama ninske kršćanske zajednice, postaje premalena pa je zato izgrađena nova građevina (nekoliko metara sjevernije od prijašnje).”¹⁵²

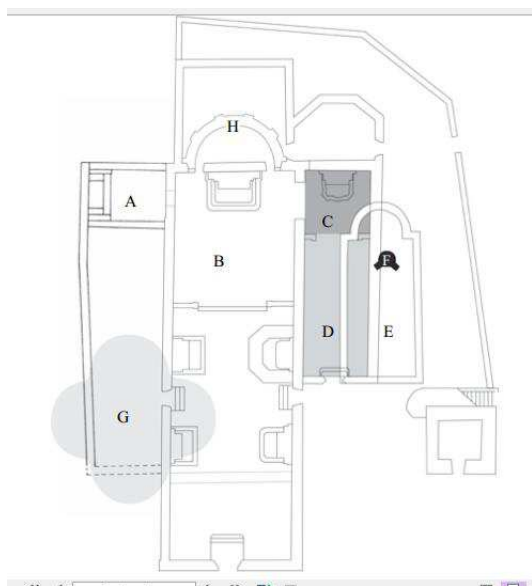
Što se tiče prostornog i funkcionalnog odnosa crkve Sv. Asela i manje crkve u njezinoj blizini, više autora donosi nam različita mišljenja. P. Vežić pretpostavlja da je i ta “manja crkva starokršćanska te da skupa s glavnom crkvom predstavlja specifično rješenje tipa dvojne crkve.”¹⁵³ S ovim razmišljanjem slaže se i B. Migotti, koja kaže da bi upravo na temelju arheološkog nalaza dvojne bazilike u gradu Ninu ona mogla predstavljati “biskupsku građevinu i biti dokaz postojanja biskupije u Ninu jer su dvojne ranokršćanske bazilike redovito građene u biskupskim sjedištima.” Z. Strika kaže da je jedna građevina imala “kongregacijsku namjenu služeći redovitim liturgijskim obredima, dok je druga bila memorija (služeći isto tako kao atrij ili katekumenej).”¹⁵⁴ M. Kolega kaže da se radi o “međusobno povezanim građevinama različitih dimenzija.” Prva je sjeverna crkva i jednobrodna građevina s polukružnom apsidom na istočnoj strani, svetištem, oltarom, bočnim zidovima s otvorima, i ulazom na zapadnoj strani, učvršćena pilastrima na uglovima naosa i trijumfalnim lukom. Druga je južna longitudinalna građevina, s ulaznim vratima na zapadu, vestibulom, krsnim zdencem kružnoga oblika, svetištem i polukružnom apsidom na istočnoj strani, manjih dimenzija te fizički odvojena od sjeverne crkve ali s njom povezana bočnim ulazom. Istraživanjima u zapadnom dijelu svetišta pronađeni su temelji oltara koji pripadaju ranokršćanskom sloju arhitekture te koji je vjerojatno podignut iznad konfesije što, uz sadržaj liturgijskog inventara, omogućuje zaključak da se radi o tipu oltara s četirima stupićima koji nose mramornu menzu. Na bočnim zidovima, tj. na sjevernoj i južnoj strani nalazila su se po dvojna vrata.¹⁵⁵

¹⁵² Strika 2011. str. 14.-16.

¹⁵³ Vežić 1985. str. 206.

¹⁵⁴ Strika 2011. str. 15.

¹⁵⁵ Kolega 2014. str. 18.

Sl. Plan kompleksa crkve sv. Asela u Ninu s označenim povijesnim dijelovima: kapela sv. Ambroza (A), župna crkva (B), kapela Gospe od Zečeva iz 16. st. (C), produžetak kapele Gospe od Zečeva iz 18. st. (D), porušena kapela sv. Ivana (E) s ranokršćanskom piscinom (F), površina na kojoj je L. Jelić označio položaj »pronađenog« ninskog baptisterija (G), apsida ranokršćanske crkve (H) (Jakšić, 2015.)

Daljnijim istraživanjima u jugoistočnom dijelu građevine tj. u rimskoj prostoriji četvrtasta tlocrta u koju se ulazilo kroz vrata na zapadnoj i južnoj strani uočena je udubljena formacija nepravilna kružnog oblika, ispunjena usitnjenim kamenom i pijeskom, te je ustanovljeno da se radi o ranokršćanskom krsnom zdencu, odnosno ostacima krstionice koji se okvirno datiraju u 5. stoljeće. M. Kolega donosi nam detaljniju analizu zdenca prema kojoj saznajemo da on “svojom sjeveroistočnom stranom zalazi ispod temelja današnje riznice, da ima dva krakova stepenica, od kojih je jedan silazni (na jugozapadu), a drugi izlazni (na sjeveroistoku).” Autorica naglašava kako je otkriće zdenca od velike važnosti jer ukazuje na “analogiju s mnogim ranokršćanskim sklopovima u rimskoj provinciji Dalmaciji, koje funkcioniraju na principu crkve i baptisterija, što baca novo svjetlo na cjelokupan sloj ranokršćanske arhitekture.”¹⁵⁶ Z. Strika nadovezuje se na važnost ovog otkrića te donosi da je “poslije Milanskog edikta ninska kršćanska zajednica za svoje kultne potrebe izgradila krstionicu uz prvu crkvu Sv. Asela”, što autora navodi na mogućnost postojanja ranokršćanske biskupije u Ninu (što je zasad nesigurno zaključiti), pošto su se takve krstionice tada uobičajeno gradile u biskupskim sjedištima, a podjeljivanje

¹⁵⁶ Kolega 2014. str. 15.-16.

sakramenta krštenja spadalo je u jednu od nadležnosti biskupa, koji ga je podijeljivao u uskrсноj noći i samo ga je u iznimnim slučajevima mogao zamijeniti seoski biskup ili bilo koji drugi svećenik.¹⁵⁷

Uz Nin se često dovodi u vezu i kontroverzan nalaz Višeslavove krstionice, koju neki autori smatraju simbolom pokrštavanja Hrvata, no čije je podrijetlo i vrijeme nastanka i dalje upitno. Spomenut ćemo ukratko mišljenje M. Matijević Sokol, koja zastupa ninsko podrijetlo krsnog zdenaca s imenom kneza Višeslava te smatra da se prvotno nalazio u kapeli Sv. Ambroza u Ninu, s lijeve strane oltara. Radi o krsnom zdenču šesterostranog oblika, misionarskog tipa izrađenog za krštenje odraslih uranjanjem, te sadrži natpis sastavljen od vjerskog teksta povezanog s krštenjem i teksta posvetnog sadržaja na kojem piše da je krsni zdenac dao izraditi prezbiter Ivan na čast sv. Ivanu Krstitelju u vrijeme kneza Višeslava.¹⁵⁸ Neki autori dovode u pitanje značaj i podrijetlo krstionice te identitet ličnosti spomenute u natpisu, poput N. Klaić koja odbacuje Višeslavov krsni zdenac kao arheološki izvor o pokrštavanju Hrvata, M. Šepera koji zdenac smješta tek u 11. stoljeće, V. Sokola koji poistovješćuje Višeslava sa slavenskim vojskovođom Vojnomirom koji u 8. stoljeću sudjeluje u franačkom uništenju Avarske države u Panoniji, te S. Pantelića koji smatra da je u natpisu riječ o Visanu, kralju Bijelih Hrvata iz Polablja, koji se u 8. stoljeću spominje u franačkim izvorima kao vazal Karla Velikoga. Ipak, bez obzira na sporno porijeklo zdenca i historičnosti Višeslava kao hrvatskog kneza, ovaj krsni zdenac svakako predstavlja jedan od temeljnih simbola hrvatskog kulturnog i vjerskog identiteta.

Osim navedenih otkrića, istraživanja su provedena i na ostatku lokaliteta, čijim otkrićima je potvrđen ranokršćanski kontinuitet lokaliteta. M. Kolega detaljnije nam donosi da su na području današnje sakristije otkriveni “obrisi apsida i ulomci liturgijskog namještaja, što je daljnjom analizom pokazalo postojanje cijelog svetišta s apsidom ranokršćanske crkve te su registrirani i različiti razbijeni neukrašeni blokovi kamena povezani žbukom, koji su pripadali liturgijskom namještaju.” Pronađen je i liturgijski inventar, koji po svojim formalnim i stilskim karakteristikama pripada ranokršćanskom razdoblju, dijelovi oltarne menze iz ranokršćanskog razdoblja (među kojima se izdvaja nalaz mramornih ulomaka s profilacijom)¹⁵⁹ te ulomak liturgijske keramičke patene (plitice) izvedene u tehnici crvene keramike (*terra sigillata*),

¹⁵⁷ Strika 2017. str. 74.

¹⁵⁸ Matijević Sokol 2007. str. 1.-5.

¹⁵⁹ Kolega 2014. str. 17.

okvirno datiranoj u 4. ili 5. stoljeća, obilježenoj križem i grčkim slovima alfom i omegom. Na nju se stavljao euharistijski kruh, što sugerira da su na tom mjestu kršćani slavili euharistijsko slavlje.¹⁶⁰

Osim crkve Sv. Asela, još neke crkve na području Nina svjedoče o njegovoj ranoj kršćanskoj tradiciji i organizaciji gradske crkve i župe u kasnoj antici. Kontinuitet ranokršćanske prisutnosti u gradu Ninu predstavlja i porušena bazilika Sv. Marije podignuta tijekom 6. stoljeća, uz koju se do samih početka 16. stoljeća nalazio ženski benediktinski samostan svete Marcele. Radi se o prostranoj, trobrodnoj bazilici s apsidom na istočnoj strani. Veliko značenje ima i ranoromanički crkveni namještaj iz Sv. Marije, kapiteli ciborija i naknadno prigradene bočne apside.¹⁶¹

Velikoj rasprostranjenosti ranokršćanskih crkava području Ninske biskupije doprinjele su, prema Z. Striki, “sređenost i stabilnost gospodarsko – političkih prilika prije dolaska novih naroda, koje su činile opći prosperitet i bolje životne uvjete, a samim time i otvarale gospodarsku mogućnost izgradnje kulturnih objekata.” Među tim crkvama, Z. Strika izdvaja sljedeće lokalitete s njihovim ranokršćanskim ostatcima: Zaton (Sv. Andrija tj. Jandre), Ninski Stanovi (Sv. Kuzma i Damjan), Ljubač, Privlaka (Sv. Barbara), Vrsi (Sv. Jakov), Podvršje (Glavičine), Radovin (Sv. Petar) i Posedarje (Velika Gospa). Spomenuti lokaliteti, većinom nastali preslojavanjem poganskog kulta sakralnim kršćanskim crkvama i tradicijom, pokazuju kako je ranokršćanski kult prije dolaska Hrvata već bio raširen u zaleđu Nina. Tako je ranoromanička crkva Sv. Nikole na humku Prahulje izgrađena na prehistorijskom nadgrobnom humcu, crkva Sv. Mihovila na razvalinama antičkog hrama, već spomenuta crkva Sv. Marije u Ninu (možda izgrađena na mjestu gdje se prije štovala liburnska božica Anzotika (u rimskoj tradiciji Venera), lokalitet Zidine s crkvom Sv. Kuzme i Damjana u naselju Ninski Stanovi (gdje se možda slavio Asklepije (bog zdravlja i liječništva) a kršćani tu crkvu posvećuju svecima Kuzmi i Damjanu koje kršćanska tradicija smatra liječnicima).¹⁶² Još jedan od važnijih lokaliteta jest ranokršćanska crkva Sv. Andrije u mjestu Zatonu iz 6. stoljeća. Crkva je orijentirana u smjeru istok – zapad, a na istočnom dijelu je imala tri polukružne apside (tzv. tri razmaknute apside) koje se, prema mišljenju P. Vežića, mogu povezati s akvilejskim kulturnim krugom. Crkva je obnovljena i preuređena možda upravo tijekom 9. stoljeća. U blizini crkve Sv. Andrije pronađena je jedna manja crkva, pravokutna

¹⁶⁰ Strika 2011. str. 21.

¹⁶¹ Strika 2011. str. 26.-27.

¹⁶² Strika 2011. str. 31.-33.

građevina s apsidom na istčnoj strani. Izgrađena je u luci tik uz more i služila je kao sakralni objekt kršćanskim mornarima koji su na svojim putovanjima tražili utjehu i blagoslov, što se povezuje sa sv. Andrijom, zaštitnikom mornara i ribara, te se smatra da s vremenom ova manja građevina postaje premalena pa se u njevoj blizini gradi nova i ljepša trobrodna bazilika koja odgovara potrebama vremena i same kršćanske zajednice – crkva Sv. Andrije.¹⁶³ Iduću ranokršćansku crkvu predstavljaju ostaci crkve Sv. Barbare u Privlaci, iz koje potječu ulomci ranokršćanskih pluteja. U mjestu Vrsi nalaze se ostatci ranokršćanske crkve Sv. Jakova, gdje je otkriven jedan ranokršćanski plutej te kameni ulomak ukrašen križem, koji je naknadno ugrađen u prag prozora crkve. U naselju Radovin, koje je tijekom antike pripadalo ninskom ageru, nalazi se crkva Sv. Petra koja je u srednjem vijeku bila župna crkva te uz koju je smješteno groblje gdje je pronađen ulomak jednog stupa ukrašenog križem (karakterističnog za ranokršćansku epohu). Otkriven je i starokršćanski lokalitet jugozapadno od sela Podvršja, na položaju Glavčine, gdje je izgrađena dvojna crkva vjerojatno u drugoj polovici 5. stoljeća, koja predstavlja spoj kongregacijske crkve, namijenjene liturgijskom slavljenju svete mise i podjele sakramenata, te memorijalne crkve, namijenjene čašćenju svetačkih relikvija ili kao katekumenej. Sljedeći ranokršćanski objekt koji simbolizira rasprostranjenost kršćanstva na prostoru bivše Ninske biskupije jest crkva Sv. Marije u Posedarju (u srednjem vijeku posvećene Mariji Magdaleni). Prisutnost ranokršćanske tradicije pokazuje i crkva Sv. Martina u srednjovjekovnom Dolcu (Sutmartindolu, današnjoj Pridrazi), koja od kasnoantičkog razdoblja preživljava u svojem izvornom obliku – njezino svetište sastoji se od tri polukružne apside, s njene južne strane je krstionica (poligonalna građevina s apsidom na istočnoj strani), u samom središtu nalazi se šesterokutni krsni zdenac koji je služio podjeli sakramenta krštenja. Na lokalitetu je otkriven i arhitrav oltarne zgrade datiranog u drugu polovinu 9. stoljeća te klesani ukras s isprepletenim motivima, što uz ime mjesta Sumartindol te titular crkve posredno potvrđuje neprekidni kontinuitet kršćanske zajednice. Kod Crkvine na Begovači sagrađena je bazilika i krsni bazen koji je pripadao krstionici. Prvi kršćanski objekt na tom lokalitetu datira se u 5. ili 6. stoljeće, a građevina je negdje tijekom 9. stoljeća obnovljena i predstavlja prvi dosad otkriveni primjerak jednog tipa trobrodne crkvene arhitekture na području Dalmatinske Hrvatske. Uz nju je otkriveno groblje koje se datira u srednji vijek.¹⁶⁴

¹⁶³ Strika 2011. str. 34.-36.

¹⁶⁴ Strika 2011. str. 37.-43.

Crkva sv. Križa, donosi J. Belošević, pripada “manjim centralnim građevinama sakralnog karaktera, izgrađena u obliku nepravilnog grčkog križa čiji krakovi imaju bačvasti svod, dok se centralni dio crkve sastoji od kupole koja se sužava prema vrhu.” Pripada starohrvatskom razdoblju, datira se u period 9. – 11. stoljeće, a nastala je na još starijim grobnim i stambenim zdanjima.¹⁶⁵ Značajan detalj na crkvi je nadvratnik nad ulaznim vratima, ukrašen je pleternom ornamentikom, a s donje strane uklesanim posvetnim natpisom koji spominje župana Godečaja kao naručitelja crkve. Unatoč ovom nalazu nadvratnika s natpisom, dataciju izgradnje crkve treba odvojiti od njegove datacije jer je natpis mogao biti naknadno urezan.¹⁶⁶

Kod ranokršćanske crkve Sv. Martina u Lepurima kraj Benkovca pronađen je epigrafički natpis uklesan na rubu djelomično sačuvanoga antičkog sarkofaga koji je preupotrebljen u funkciju portala prilikom ranosrednjovjekovne obnove crkve tijekom 9. stoljeća, kada je kompleks bio znatnije pregrađen u skladu s novim potrebama te u više navrata opreman novim liturgijskim namještajem. Naime, kako detaljnije donosi N. Jakšić, za portal predromaničke crkve upotrijebljen je “rimski sarkofag na način da je uspravljen, probijeno mu je dno, a nekadašnje gornje plohe njegovih stranica postale su okvir portala gdje je uklesan posvetni natpis.” Iz sačuvanih ostataka uklesanoga natpisa sa sigurnošću se može zaključiti da natpis lepurskog portala spominje kneza Branimira. Ovu činjenicu dodatno potvrđuju još neki detalji na ovom uklesanom natpisu. Naime, iz ostatka navedenog natpisa na kojem se iščitava formulacija “*Ego Teo...*” može se zaključiti da je neka osoba čije ime započinje s Teo glavni pokretač obnove crkve i postavljanja novoga portala. Nadalje, u vrijeme kneza Branimira zabilježeno je postojanje važne osobe čije ime započinje sličnim početkom: opat ninskog benediktinskog samostana germanskog imena Teudebert (lat. *Teudebertus*), za kojeg se smatra da je bio nadstojnik muškog benediktinskog samostana Sv. Ambroza i sudjelovao u opremanju crkve Sv. Mihovila kamenim namještajem. Postojanje nekog opata koji je dao sagraditi crkvu u Lepurima potvrđuje nam i jedan segment arhitrava oltarne ograde iz Lepura na čijem se natpisu spominje opat čije ime završava na “-ertus” te ulomak oltarne menze na kojoj je opet zabilježen jedan opat u formulaciji „inmeritus abba“. Sve to, kao i već poznata činjenica o uključenosti zapadnjačkih misionara u procesu kristijanizacije hrvatskog područja zajedno s germanskim podrijetlom imena opata, govori u prilog činjenici da je osoba imena „*Teo...*“ s natpisa u Lepurima zapravo onaj isti opat

¹⁶⁵ Marasović 1988./1989. str.31.

¹⁶⁶ Delonga 1995. str. 121.

koji je sročio natpis na oltarnoj ogradi iz Nina, kako zaključuje N. Jakšić.¹⁶⁷ O navedenom samostanu čiji opat je bio Teudebert, autor navodi da se radi o crkvi benediktinskog samostana posvećenoj svetom Ambroziju. Riječ je o jednobrodnoj crkvi s kružnom apsidom (kasnije uništenom i zamijenjenom trostranom) i dvama dvostrukim lezenima koji nose veliki poluobljučasti svod. Autor nadalje navodi da, unatoč nastojanjima te budući da postoji natpis iz 9. stoljeća koji spominje opata, a sam se samostan spominje još u 10. stoljeću, nisu otkriveni tragovi starije građevine. No, nema sumnje da je benediktinski samostan utemeljen u Ninu još u 9. stoljeću, ali vjerojatno ne na istom mjestu gdje je sagrađen kasnije, u 12. stoljeću.¹⁶⁸

Sl. Natpis iz Sv. Martina u Lepurima na kojem je sačuvan natpis opata Teudeberta (Jakšić, 2012.)

U vezu sa samostanom opata Teudeberta dovodi se već prije spomenuta ranokršćanska crkva Sv. Mihaela, jednobrodna bazilika, podignuta na ruševinama antičkog hrama. U 18. stoljeću, nedaleko od hrama, otkriveni su monumentalni kipovi rimskih careva koji su ga ukrašavali. Otkrivene skulpture bile su prilično dobro očuvane, što je M. Suića navelo na zaključak da su “kipovi već premješteni i sačuvani krajem 4. stoljeća”. Tijekom ovih važnih pronalazaka u profilima sonde jasno su se vidjele jame u koje su kipovi bili pohranjeni. Nadalje, što se tiče položaja srednjovjekovne crkve u odnosu na antičke ruševine, istraživanja pokazuju da je trijumfalni zid crkve postavljen točno u središnji međukolumnij, okrenut prema ulazu u naos. Ova prostorna posudba glavnog interkolumnija hrama za potrebe bogoslužja, koji se još može naći u 13. i 14. stoljeću, sugerira da je ovaj dio hrama dugo služio za kršćanska bogoslužja. Zbog činjenice da je u zidu crkve Sv. Mihaela otkriven natpis o izgradnji crkve od strane opata

¹⁶⁷ Jakšić 2012. str. 213.-219.

¹⁶⁸ Jakšić 1995. str. 42.

Teudeberta u 9. stoljeću, moglo bi se zaključiti da je samostan Sv. Ambrozija u početku bio smješten u zdanju hrama ili u jednom njegovom dijelu, blizu interkolumnija. U prilog ovoj pretpostavci da se ovdje nalazio samostan ide i posveta svetom Mihovilu koju nosi i crkva matične opatije benediktinskog reda. Stoga se crkva Sv. Mihaela može smatrati srednjovjekovnom modernizacijom crkve kraj koje je u 9. stoljeću osnovan samostan Sv. Ambrozija, a kasnije, u 12. stoljeću, došlo je do izgradnje novog samostana s crkvom Sv. Ambrozija na drugom mjestu.¹⁶⁹

Osim crkava s ranokršćanskom kontinuitetom, ninska ranosrednjovjekovna groblja, smještena i unutar i izvan gradskih bedema, također su posebno važan arheološki prilog istraživanjima tijekom kristijanizacije u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. Početak ukopavanja u 7. stoljeću ili ranijem 8. stoljeću kao i intenzivno pokrštavanje Hrvata pod franačkim utjecajem ponajbolje osvjetljava ninsko groblje Ždrijac, sjeverno od grada Nina. J. Belošević donosi nam detaljnije informacije o ovom važnom groblju te kaže da je ono okvirno datirano u 8. i prvu polovicu 9. stoljeća, nalazi se na obali plitkog i pjeskovitog Ninskog zaljeva, a ukupno je istraženo 337 grobova (radi se o tipu groblja na redove). Groblje na Ždrijcu u Ninu po svojim arheološkim značajkama pripada “ranom horizontu starohrvatskih groblja na području Dalmacije”. To groblje, nastavlja autor, arheološki je značajno za “upoznavanje načina pokapanja, pogrebnih običaja, tipologije grobova, a sama brojnost i raznolikost kulturnoga grobnog inventara osvjetljavaju nam duhovnu i materijalnu kulturu Hrvata nedugo nakon njihova doseljenja na šire zaleđe istočnog Jadrana.” Osim kulturnog utjecaja autohtonog kasnoantičkog kruga na materijalno i duhovno stvaranje Hrvata, u grobnim nalazima vidljivi su i arheološki utjecaji bizantskog i franačkoga kulturnog kruga (posebice u prihvaćanju pojedinih proizvoda materijalne kulture, primjerice nakita od Bizanta, a oružja od Franaka). U grobovima se posebno ističu nalazi franačko – karolinških obilježja: dvosjekli mač, ostruge, bojni noževi, brončani pozlaćeni križići, srebrni novac franačkog cara Lotara 1. (840.-855.), različiti tipovi naušnica izrađeni u filigranskoj tehnici (bizantski uvoz), keramički proizvodi, lonci izrađeni na lončarskome kolu, s plitkim udubljenjem na dnu posude te povremeno s ukrasom valovnice i horizontalne brazde, drvene vjedrice, srpovi, brusovi, kresiva, šila i drugo. Od nakitnih predmeta s groblja na Ždrijacu J. Belošević posebnu pozornost pridaje “lijevanom brončanom privjesku (medaljonu) iz ženskoga groba na kojem su s objiju strana u plitkom reljefu heraldički prikazane shematizirane dvije, a možda i tri ljudske

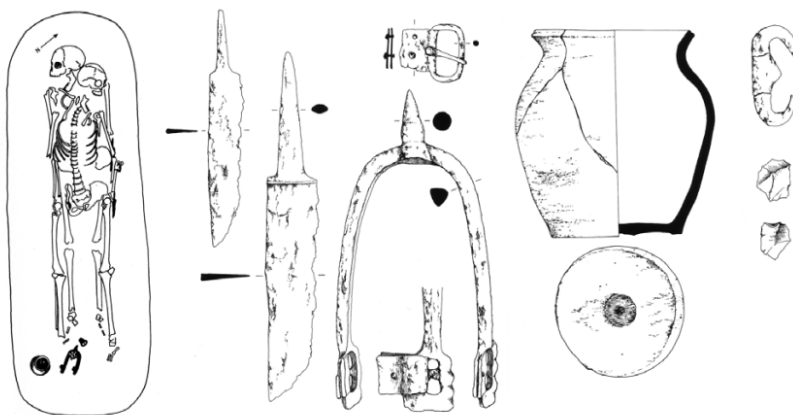
¹⁶⁹ Jakšić 1995. str. 42.

figure”, čiji se ikonografski prikaz može protumačiti kao prikaz Svetog Trojstva, koje se, kao što smo već naveli u poglavlju o lokalitetu Bijaći, u karolinško vrijeme osobito štovalo u Europi. Medaljon po svome stilskom obilježju pripada zapadnoeuropskomu kulturnom krugu i okvirno se može datirati na kraj 8. i početak 9. stoljeća. Na groblju je pronađen i lijevani, brončani i na vatri pozlaćeni križić iz dječjeg groba koj je još jedan od arheoloških dokaza o širenju kršćanstva na području Hrvatske preko franačkih misionara krajem 8. i početkom 9. stoljeća. Nalazi oružja i opreme konjanika i pješaka u groblju na Ždrijacu, koji su uglavnom bili karolinškog tipa, pružaju arheološke podatke o naoružanju i opremi starohrvatskoga konjanika ratnika i pješaka tijekom 8. i u prvoj polovici 9. stoljeća. Što se tiče nalaza ostruga karolinškog tipa, pitanje je jesu li one izravan karolinški import (određen broj kronološki najstarijih sigurno jest) ili lokalne izradevine domaćih radionica nastale po karolinškim uzorima kao posljedica franačkog kulturnog utjecaja na razvoj materijalne kulture Hrvata kasnog 8. i prve polovice 9. stoljeća. Također, zanimljiv je nalaz željeznih noževa i britvi na Ždrijacu, koji su karakteristični nalazi u merovinškim nekropolama 7. i 8. stoljeća kao i u franačkim te u drugim germanskim grobljima ranoga srednjeg vijeka, čija je pojava na našim grobljima nedvojbeno rezultat franačkog utjecaja. Što se tiče srebrnog novca franačkog vladara Lotara I., u grobu u kojem je otkriven nalazio se u pokojničnim ustima u svojstvu obola. Među novcima u funkciji obola u starohrvatskim grobovima horizonta 8. i prve polovice 9. stoljeća zastupljeni su bizantski i franački novci, te se smatraju izrazom franačkog utjecaja na razvoj kulture na području Hrvatske. O temi novaca u funkciji obola bila je riječ u poglavlju o franačkim utjecajima.

Pored groblja na Ždrijcu, starohrvatskome horizontu pripadaju i ukopi uokolo zemljanog humka Materiza i crkve Sv. Križa. Vezano uz groblje koje se nalazi kod crkve Sv. Križa, J. Belošević nam donosi informacije da je prilikom istraživanja otkriveno 238 grobova sa tri sloja grobova, a ranijim slojem datiranim od 8. stoljeća.¹⁷⁰ Pronađeno je također i groblje oko crkve Sv. Asela kod kojeg je, kako donosi M. Kolega, istraženo 112 grobova. Otkriven je ranokršćanski sloj arhitekture koji se datira u 5. – 6. stoljeće, a dokumentirani se grobovi nalaze uokolo apside sjeverne crkve, u međuprostoru dviju građevina i vestibulu južnog sklopa. Promjenama unutar južnog sklopa u idućoj graditeljskoj fazi ispred samoga pročelja u južni kompleks oblikuje se prostorija sa slojem grobova koji pripadaju imućnijim članovima ninske kršćanske zajednice koja se na temelju sadržaja pronađenih arheoloških artefakata u kulturnim slojevima te grobnog

¹⁷⁰ Belošević 2007.

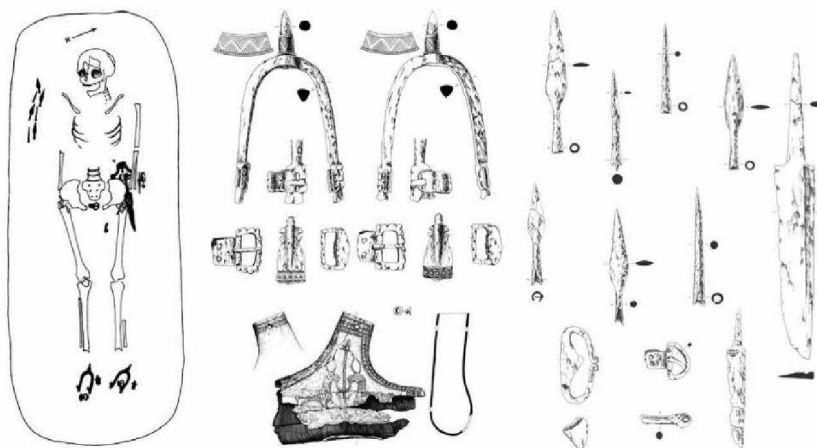
inventara datira od 7. do 8. stoljeća. Ranosrednjovjekovnom razdoblju (9. –11. stoljeće) pripada niz ukopa u zemljanoj raci s grobnom arhitekturom i priložima nakita.¹⁷¹ Još jedno relevantno groblje jest groblje 8. i prve polovine 9. stoljeća s položaja Banovac u Ninu. Ovdje je uz ranosrednjovjekovne zidove rađene u tehnici suhozida, koji na pojedinim mjestima koriste ruševine rimske kuće (*domus*), pronađeno i 17 grobova koji pripadaju ranosrednjovjekovnom kulturnom sloju. M. Dadić piše detaljnije o ovom groblju te navodi da se među dosad istraženim i dokumentiranim grobovima uočavaju “razlike na osnovi kojih je grobove moguće vremenski odrediti, a to su grobovi u prostoj zemljanoj raci i oni koji probijaju i koriste antičku arhitekturu u formiranju grobnih raka, koji sadržavaju priloge karakteristične za pogansko razdoblje te pripadaju horizontu kosturnih ukopa 8. i prve polovine 9. stoljeća”. Posebno se ističu dva groba bez priloga u kojima su pronađeni nakit i dijelovi s odjeće, pojasna kopča, srebrna zvjezdolika pseudogranulirana naušnica i ogrlica od niza staklenih perli karakterističnih za grobove kasnog 8. stoljeća. U ranosrednjovjekovnim otkopnim slojevima pronađeni su predmeti svakodnevne uporabe za koje se pretpostavlja da potječu iz uništenih grobova, a to su nalazi većeg broja željeznih noževa, klin s ušicom i alkom, željezne škare, koštani trodijelni češljevi s dva reda zubaca, koštani recipijent (tzv. soljenka) i keramički ulomci.¹⁷²

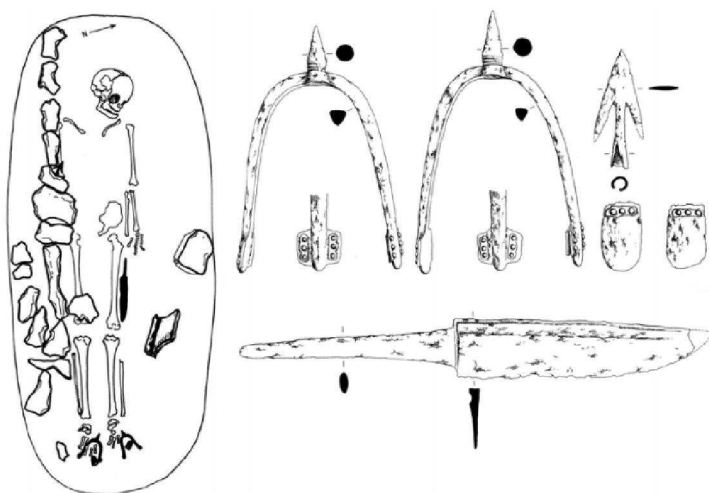
Sl. Nalazi iz groba 74 u Ninu-Ždrijac (Bilogriović, 2019.)

¹⁷¹ Kolega 2014. str. 20.-21.

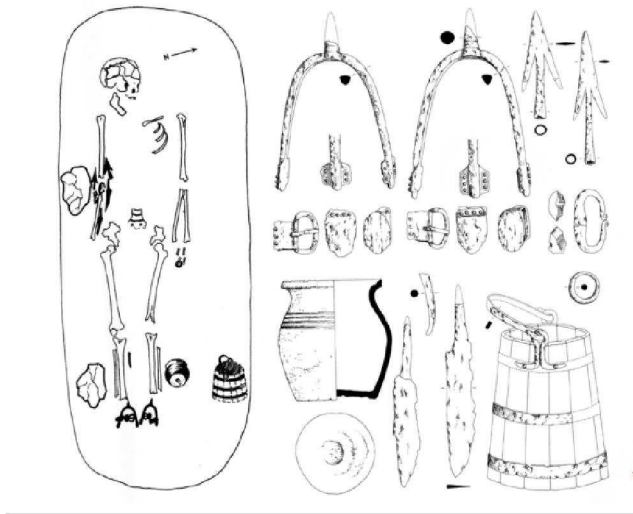
¹⁷² Dadić 2019. str. 361.-364.

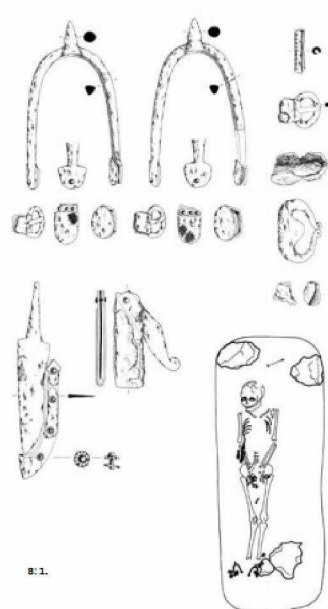
Sl. Nalazi iz groba 161 u Ninu-Ždrijac (Bilogriović, 2019.)

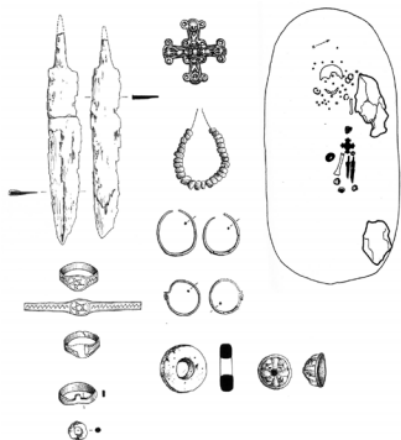
Sl. Nalazi iz groba 166 u Ninu-Ždrijac (Bilogriović, 2019.)

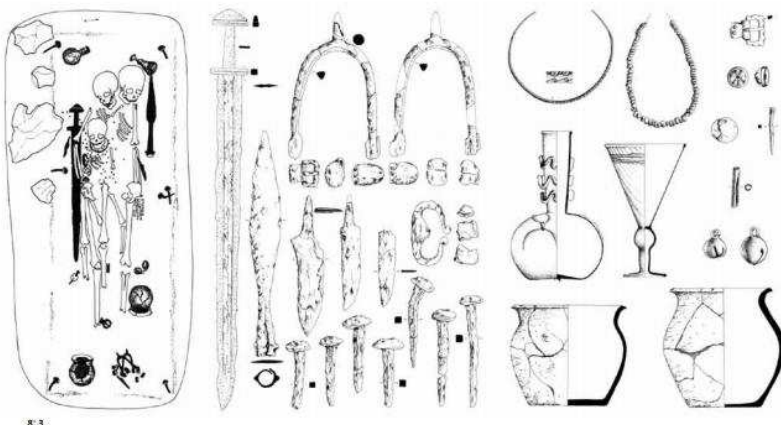
Sl. Nalazi iz groba 167 u Ninu-Ždrijac (Bilogriović, 2019.)

Sl. Nalazi iz groba 312 u Ninu-Ždrijac (Bilogriović, 2019.)

Sl. Nalazi iz groba 324 u Ninu-Ždrijac (Bilogriović, 2019.)

Sl. Nalazi iz groba 322 u Ninu-Ždrijac (Bilogriović, 2019.)

5.2.2.1. Hagiografska trijada grada Nina

Grad Nin ostao je zapamćen i po svojoj hagiografskoj baštini. Radi se o svetačkoj trijadi koja obuhvaća tri osobe: biskupa Asela (ili prema franačkoj baštini Anselma), djevicu Marcelu i đakona Ambroza. Više autora donosi nam objašnjenje prisutnosti štovanja ovih svetaca na području Nina te tko su zapravo sami sveci. Z. Strika navodi kako nas “sama imena trijade, Asel,

Ambroz i Marcela, upućuju na štovanje prošireno sa zapada, čime se sugerira utjecaj sjevernotalijanske Akvileje pri kristijanizaciji Dalmacije.”¹⁷³

Za prvu osobu trijade - sv. Asela, kome je bila posvećena gradska crkva (koju je, prema nekim izvorima, sam sv. Asel dao izgraditi i posvetio ju je Presvetom Trojstvu, te je kasnije došlo do promjene titulara), Z. Strika smatra da njegovo štovanje u Ninu pokazuje “direktne dodire s apostolskom tradicijom”, što je u to vrijeme bilo od velike važnosti. Naime, predaja kaže da je biskup Asel došao u grad Nin po osobnom nalogu apostola Pavla koji ga je uputio u Galiju, a zatim u Ilirik. Oko uspostave biskupije i gradnje crkve podupirao ga je đakon Ambroz i njegova rođakinja Marcela. Nadalje, kako donosi i ninska tradicija za koju nam govori Bianchi, “biskup Asel čak je jedan od 72 učenika Kristovih koje je Isus po dvojicu poslao u svako mjesto gdje je kanio doći, kako bi se širila Kristova vjera. Tako je on došao u grad Nin gdje uspješno propovijedao, sagradio crkvu i posvetio je Presvetom Trojstvu, utemeljio biskupiju te svojim propovijedima preobratio narod na kršćanstvo.” Predaja dalje kaže da se Anselmu pridružio đakon Ambroz, koji je uspješno obraćao Ninjane zajedno s Marcelom, koja je iz Marseilla došla u Nin te svojim svetim i djevičanskim životom utjecala na obraćenje stanovnika.¹⁷⁴

Druga osoba ninske hagiografske baštine je sv. Ambroz (Ambrozije), za kojeg Z. Strika smatra da nije identičan s poznatim milanskim biskupom Ambrozijem. Nadalje, autor donosi da je on po službi bio đakon i pratitelj biskupa Asela (Anselma) - najprije ga je slijedio u Galiju, a zatim su obojica došla u grad Nin gdje su zajedno širili kršćansku vjeru. Također, u ranokršćanskoj praksi bilo je uobičajeno da se uz biskupa pojavljuje đakon, prema čemu bi onda moglo biti da je i ninski biskup Asel morao imati jednog đakona uz sebe i taj bi bio Ambroz. Smatra se da je preminuo u gradu Ninu, ali njegov grob nije poznat. Njegovo štovanje brzo se proširilo i njemu je posvećena crkva uz koju je kasnije dograđen benediktinski samostan.¹⁷⁵

Vezano uz štovanje Marcele, Z. Strika nam donosi hagiografsku predaju o djevici Marceli koja je bila sluškinja Lazareve sestre Marte. Njezina je sudbina povezana s Martom koja se protjerana iz Svete zemlje sklonila u Galiju (Marseille) gdje obitava s Marcelom do kraja života. Nakon njezine smrti, Marcela je napustila grad Marseille i uputila se u Ilirik svojem rođaku i biskupu Aselu. Smatra se i da su njezine moći prenesene u Hrvatsku, u Nin, te da su ih možda upravo

¹⁷³ Strika 2011. str. 7.

¹⁷⁴ Strika 2017. str. 69.-73.

¹⁷⁵ Strika 2017. str. 77.-78.

franački misionari prenijeli početkom 9. stoljeća. Drugo tumačenje ninske predaje o sv. Marceli donosi nam nalaz drvene rezbarene škrinje iz Nina na kojoj je, ispod natpisa „S. Marcela“, otkriven jedan još stariji natpis koji glasi „Maria Nerga“ (skraćeni oblik grčke riječi „Energumena“, što znači „opsjednuta“), prema čemu bi se sv. Marcela mogla dovesti u vezu s Marijom Magdalenom, iz koje bijaše istjerano sedam zloduha. Z. Strika nam donosi još jednu zanimljivu poveznicu sa likom ove svete. Naime, apostolsko djelovanje sv. Marcele dodiruje „pitanje žene u crkvenim službama antičke crkve“. Postoje izvori koji navode da su u službi crkve djelovale đakonise (diaconissa) kao pomoćna služba svećenicima i biskupima. Njima se povjeravalo pomazanje uljem pri krštenju odraslih žena. Autor zaključuje da time Marcela u ninskoj trijadi ne bi predstavljala povijesnu osobu već da bi ime Marcela predstavljalo službu đakonisa, čime bi ta služba postala konkretna osoba koja je pomagala mjesnom biskupu pri krštenju žena.¹⁷⁶

Ninsku hagiografsku predaju slikovito prikazuje bursa sv. Asela (Anselma) iz Nina. Radi se o ranosrednjovjekovnom relikvijaru na kojem su, kako smatra većina autora, prikazani sv. Asel, sv. Ambroz i sv. Marcela. Široko je prihvaćeno milansko podrijetlo relikvijara te se on pripisuje karolinškom zlatarstvu (sjevernotalijanskim zlatarskim radionicama) i misionarskoj djelatnosti benediktinaca iz Sant’Ambrogia u Milanu i datira se krajem 8. ili u prvu polovinu 9. stoljeća. Preko nje franački misionari povezuju ranokršćansku predaju grada Nina i njegove Crkve sa svojim vlastitim misionarskim djelovanjem. Relikvijar predstavlja most koji povezuje antičko kršćanstvo s pokrštenim Hrvatima.¹⁷⁷ Opsežan studij o bursi donose T. Vedriš i N. Maraković, te kažu da se bursa već duže vrijeme povezuje s “franačkim misionarima iz sjeverne Italije, a odnedavno se smatra i radom milanske provenijencije”. Naime, za razliku od mišljenja prethodnih autora o identitetu tri lika pod arkadama na prednjoj strani burse, T. Vedriš i N. Maraković bacaju novo svjetlo na ovu problematiku i kažu da se u ovim likovima mogu prepoznati sv. Ambrozije, milanski biskup (a ne đakon, kako se prije navodilo) te sv. Azel, đakon (a ne biskup). Za sv. Marcelu navode da se radi o sestri sv. Ambrozija, a ne rodbini sv. Azela, a u njezinom liku na bursi prepoznaju Bogorodicu. Takvo tumačenje likova, prema autorima, “u skladu je sa širokoprihvaćenom pretpostavkom da je predmet izrađen u okolici Milana te da je u Nin dospio posredstvom franačkih misionara iz sjeverne Italije.” Nadalje,

¹⁷⁶ Strika 2017. str. 73.-77.

¹⁷⁷ Strika 2017. str. 78.-79.

smatra se ne samo da je relikvijar – bursa proizvod milanske radionice, već da je i kult na njoj navodno prikazanih svetaca također milanskog podrijetla.¹⁷⁸ Milano je imao veliku ulogu u karolinškoj povijesti – Karlo Veliki postavio ga je kao metropolitansko središte te se franačka nazočnost u tom crkvenom središtu snažno osjećala. Također, niz Franaka obnašao je službu milanskih nadbiskupa. Osobito je bila važna i mjesna tradicija simbolizirana likom sv. Ambrozija, uklopljenog u ideološki okvir čija je svrha bila učvrstiti veze Milana i franačke države, a osim kulta sv. Ambrozija, niz kultova mjesnih svetaca, dobro ili slabije posvjedočenih, doživio je procvat. N. Jakšić i A. Milošević slažu se sa mišljenjem ovih autora o identifikaciji likova, a slično zaključuje i P. Vežić, te smatraju da je ninski zaštitnik Ambroz zapravo poznati milanski biskup iz 4. stoljeća, koji se u Ninu štuje zajedno sa svojom sestrom Marcelom, a Azel je zapravo đakon, vjerojatno također iz Milana. Nadalje, u kontekstu proučavanja milanskog kulta sv. Ambrozija, T. Vedriš i N. Maraković obraćaju pozornost i na pravu „milansku trojku” – naime troje članova obitelji sv. Ambrozija koji su uživali kult u ranosrednjovjekovnom Milanu: samog biskupa, njegovu sestru Marcelinu i brata Satira, što bi također moglo predstavljati predložak za „ninsku trijadu” prikazanu na relikvijaru sv. Anselma.¹⁷⁹ Vraćajući se na utvrđivanje likova na bursi, važno je osvrnuti se na ikonografsko istraživanje različitih prikaza sv. Ambrozija, koje je identificirao S. Piazza, gdje od tri definirana ikonografska tipa prikaza sveca posebice izdvajamo onaj karolinški tip, čije je postojanje moguće utvrditi već od ranog 9. stoljeća. Uspoređujući taj tip sa prikazom svetog biskupa (mlađi čovjek bez brade s tonzutom) na ninskom relikvijaru, on bi odgovarao upravo tom karolinškom tipu, čime je, kako zaključuju autori, moguće okvirno odrediti vremenski okvir za nastanak najstarije „ninske” ikonografije sv. Ambrozija - 9. stoljeće. Taj isti tip nalazimo i na kasnijoj ninskoj bursi, koja se zove bursa sv. Azela, Ambroza i Marcele iz druge polovine 13. stoljeća.¹⁸⁰ Ova bursa daleko je bolje sačuvana i smatra se kopijom svoje prethodnice, čiji oblik, veličinu i središnji prikaz ponavlja, čime se sačuvala tradicija elemenata prepoznatljivih lokalnoj sredini, a razlikuje se od starije u nekoliko detalja (objašnjenih kreativnom slobodom majstora), s jasnije vidljivijim likovima koji služe kao pomoć pri identifikaciji likova na starijem predmetu.¹⁸¹

¹⁷⁸ Vedriš, Maraković 2021. str. 78.

¹⁷⁹ Vedriš, Maraković 2021. str. 80.-81.

¹⁸⁰ Vedriš, Maraković 2021. str. 82.-83.

¹⁸¹ Vedriš, Maraković 2021. str. 88.

Sl. Raniji relikvijar-bursa sv. Azela iz Nina (Vedriš, Maraković, 2021.)

Sl. Bočne stranice relikvijara-burse sv. Azela iz Nina (Vedriš, Maraković, 2021.)

Sl. Detalji relikvijara-burse sv. Azela iz Nina (Vedriš, Maraković, 2021.)

Sl. Kasniji relikvijar-bursa sv. Azela, Ambrozija i Marcele iz Nina (Vedriš, Maraković, 2021.)

Što se tiče problematike identifikacije likova na ninskoj bursi, detaljnijom analizom prikazanih likova, T. Vedriš i N. Maraković smatraju da se, s obzirom na značenje sv. Ambrozija u milanskoj Crkvi, čini “neobičnim da bi se taj zaštitnik metropolije na prikazu izrađenom u milanskoj radionici nalazio na sekundarnoj poziciji na ninskoj bursi u odnosu na ostale svece, a kamoli da bi središnje mjesto u prikazu zauzela njegova sestra čiji kult u to vrijeme i nije bio toliko proširen.” Nadalje, koliko nam donosi hagiografska predaja, moguće je identificirati sv. Marcelu sa sv. Marcelinom Milanskom, sestrom sv. Ambrozija Milanskog, koja je živjela u Rimu kao posvećena djevica, odakle se vratila u Milano na poziv svojeg mlađeg brata. Zbog

svega navedenog, autori zapažaju da je malo vjerojatno da bi početkom 9. stoljeća ovoj manje poznatoj svetici bio zagaraniran takav ikonografski privilegiran položaj u središtu burse. N. Jakšić ovo isticanje svete u pozi orans na romaničkom relikvijaru objašnjava time da je “relikvijar pripadao ženskom benediktinskom samostanu Sv. Marcele”. Što se tiče sv. Anselma, njegovo je ime bilo rasprostranjeno i učestalo među langobardsko – franačkim klerom u sjevernoj Italiji, što bi moglo značiti da je ovaj ninski zaštitnik možda bio upravo pripadnik nižeg klera iz sjeverne Italije i dio misionarskog pokreta koji je u sklopu karolinškog širenja poslan na istočnu jadransku obalu. Nadalje, vezano uz sv. Ambrozija, najuvjerljivije bi ga se moglo povezati sa lijevim mladolikim muškim likom s tonzuroom na bursi u tradicionalnoj pozi orans. Povrh donjih haljina nosi dugu kazulu s izraženom ukrasnom bordurom što upućuje na to da je riječ o liku biskupa, pa se njegova identifikacija s Ambrozijem Milanskim čini korektnom. U prilog pretpostavki da je sv. Asel bio đakon, a ne biskup, ide također prikaz desnog lika na bursi koji je također mladolik tonzurirani svetac čija je odjeća vrlo slabo prepoznatljiva zbog oštećenja, ali je u njegovoj desnoj ruci nekada bila jasno vidljiva okruglasta kadionica, što je uobičajeni atribut đakona.¹⁸² I. Petricioli nam pak donosi jedno potpuno drugačije razmišljanje o središnjem ženskom liku na bursi. Naime, bursu je usporedio s relikvijarima iz Clunyja i Ellwangena, s krizmarijem koji se čuva u crkvi Saint – Évrout de Mortain i s Altheusovom bursom pohranjenom u Sionu (Sittenu), na kojima je ikonografskom analizom utvrđeno da je Bogorodica Marija zapravo jedini ženski lik koji se nalazi na središnjem mjestu među svecima ili uz Krista, zbog čega autor zaključuje da je doista opravdano pretpostaviti da je na obama ninskim relikvijarima upravo njezin lik među dvojicom svetaca.¹⁸³

Sve u svemu, bez obzira na vjerodostojnost pojedinih činjenica i detalja o životima svetaca ninske trijade, ova hagiografska baština važan je pokazatelj postupnog rasta crkvenih institucija, rasta ninske tradicije (koja je u svojoj biti postojala još i prije dolaska franačkih misionara, a njihovim dolaskom samo jačala) i širenja i produbljivanja kršćanske vjere. Ninska crkva s Aselom (Anselmom), Marcelom i Ambrozom stvara “vlastitu hagiografsku baštinu u kojoj se zapažaju tri posve različite predaje koje su izvorno nastale neovisno jedna o drugoj i tek su naknadno sjedinjene u jednu jedinstvenu tradiciju”: radi se, dakle, o predajama o misionarskom djelovanju sv. Ambrozija, sv. Asela i sv. Marcele. Sve tri ujedanjuju se u jednu cjelinu i tako

¹⁸² Vedriš, Maraković 2021. str. 83.-89.

¹⁸³ Vedriš, Maraković 2021. str. 89.-91.

zapravo nastaje današnja „ninska tradicija“ (*traditio Nonensis*) koja, kako zaključuje Z. Strika, “svojim sadržajem povezuje tri vrlo važne srednjovjekovne institucije Ninske crkve: katedralu Sv. Asela, odnosno biskupa i biskupiju, ženski benediktinski samostan Sv. Marije i muški benediktinski samostan Sv. Ambroza.”¹⁸⁴

Nin je igrao važnu ulogu u procesu kristijanizacije koju su franački misionari provodili na području Hrvatske. Bilo da je Nin na kraju bio sjedište ranokršćanske biskupije ili ne, svakako je igrao veliku ulogu kao centar iz kojeg su franački misionari širili kršćanstvo. Kako bi učvršćivali kršćanstvo među Hrvatima, misionari su tražili jedno sjedište koje im je bilo potrebno kao baza za daljnji rad. Nin im je, zbog razloga koje ćemo navesti u nastavku, morao zapeti za oko jer, kako Z. Strika navodi, oni su upravo odabrali taj grad za središte svoje misionarske djelatnosti. A razlozi su sljedeći: bila im je važna tradicija mjesta (koju, kako smo vidjeli u prethodnim odlomcima, Nin ima) jer su nastojali povezati ranokršćansku tradiciju (stariju historiografsku baštinu Ninske crkve) i svoje misionarsko djelovanje na tom području; te, nadalje, zavidnu gospodarsko – ekonomsku bazu koju je nudio grad Nin i njegovo zaleđe. Tako jedna i druga komponenta pokazuju grad Nin najpogodnijom bazom koje su Franci mogli odabrali za sjedište daljnjeg širenja kršćanstva na hrvatskom području.¹⁸⁵

6. Franačka misionarska djelatnost na području Hrvatske

6.1. Širenje kršćanstva i franačke misije

Dolazak franačke velesile na istočnu jadransku obalu daje snažan impuls pokršćavanju što je, zajedno sa postupnim učvršćivanjem Hrvatske kneževine u njezinu zaleđu, kako donosi već spominjano mišljenje T. Vedriša, “pokrenulo organiziran projekt franačke obnove kršćanstva u nekadašnjem Iliriku i crkvenog života u Dalmaciji”, čiji je uspjeh bio znatnim dijelom plod suradnje crkvenih poglavara Rima i Akvileje, franačkih misionara (podrijetlom Langobarda iz sjeverne Italije) i novooblikovanih mjesnih elita – hrvatskih vladara i njihovih velikodostojnika, u čemu vidimo karolinšku viziju “jedinstva” – povezivanjem mjesnih crkvenih i svjetovnih elita

¹⁸⁴ Strika 2011. str. 9.

¹⁸⁵ Strika 2011. str. 94.

– onog jedinstva odnosno karolinške vizije za Europu 9. stoljeća čiji je temelj zamisao o povezivanju kršćanskoga društva s ciljem stvaranja ambijenta “u kojem je moguće postići spasenje”.¹⁸⁶ Ukupna misionarska djelatnost pod okriljem Franaka na prostoru Hrvatske vodila se iz središta u Akvileji, čiji patrijarh je imao ulogu brinuti o kristijanizaciji povjerenog mu područja te učvršćivati tamošnje kršćanske strukture, što je formalizirano na kraju 8. odnosno početku 9. stoljeća kada je došlo do podjele između crkvenih središta u Akvileji i Salzburgu (odnosno podjele nadležnosti akvilejskog patrijarha i salzburškog nadbiskupa) te je određeno, piše M. Ančić, “da sve zemlje južno od Drave glede crkvene jurisdikcije budu podređene upravo akvilejskom patrijarhu” (time i Hrvatska), što je posljedično značilo da će gotovo svi misionari (poglavito iz redovničkih krugova) koji su širili kršćanski nauk na tome području biti podrijetlom iz sjeverne Italije te da će sa sobom donositi duboko ukorijenjene tradicije Langobardskoga Kraljevstva.¹⁸⁷

Važno je ponovno napomenuti, kako ističe i T. Vedriš, da Franci početkom 9. stoljeća u Dalmaciji nisu naišli na “potpuno dekristijaniziran prostor, već su se na prostoru istočnojadranskog zaleđa održale izolirane kršćanske zajednice (“oaze”) koje su preživjele i nastavile kontinuitet još od kasne antike te koje su se zatim karolinškom etapom evangelizacije obnovile, povezale i oblikovale po karolinškom uzoru, zaslugom redovnika, njihovim sustavom samostana i društvenih mreža.”¹⁸⁸ Dakle, iako u vrijeme pokršćavanja Hrvata već porušene ili zapuštene, starokršćanske crkve su, piše Ž. Rapanić, i takve “poslužile misionarima kao polazišta u obnavljanju bogoslužja te je pokršćavanje olakšano i ubrzano činjenicom njihove jednostavnije i jeftinije obnove, što se vidi i u situaciji da je velik broj ranosrednjovjekovnih crkva sagrađenih upravo iznad one prethodne”. U tim crkvenim središtima uspostavljala su se zatim misionarska sjedišta. Preživljavanje određenog broja kasnoantičkih crkava iz 5. ili 6. stoljeća u dalmatinskome zaleđu i njihovu obnovu tijekom 9. stoljeća moguće je pouzdano potvrditi na više lokaliteta poput, nastavlja autor, Sv. Asela u Ninu, Sv. Martina u Pridrazi, Sv. Bartolomeja u Galovcu, Sv. Ciprijana u Gatima i drugih.¹⁸⁹

Franački misionari su, kao posljedica kristijanizacije, uspostavljali samostanski život i monaštvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, za se čije izvorište zasad uzimaju dva samostana u sjevernoj

¹⁸⁶ Vedriš 2014. str. 209.-210.

¹⁸⁷ Ančić 2016. str. 228.

¹⁸⁸ Vedriš 2104. str. 209.-210.

¹⁸⁹ Rapanić 1985. str. 18.-19.

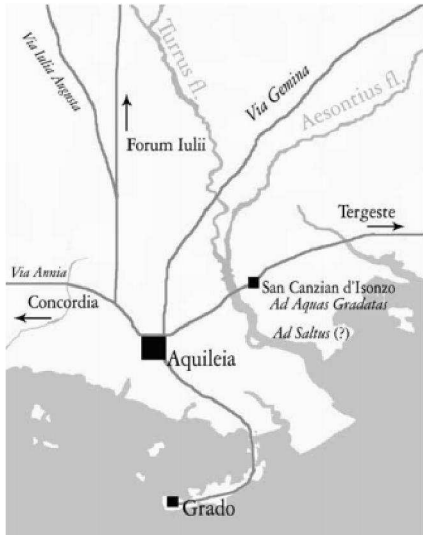
Italiji - samostan Sv. Silvestra u Nonantoli kraj Modene te već spomenuti samostan Sv. Marije i Sv. Kancijâ u mjestu S. Canzian d'Isonzo kraj Akvileje.¹⁹⁰ Prve monaške zajednice bile su vjerojatno smještene u manjim samostanima utemeljenim i organiziranim slično franačkim ili langobardskim samostanima. One su, osim misionarske i pastoralne djelatnosti, igrale značajnu ulogu u izgradnji društva, te su neprestance molile za spasenje duša koje su im se utjecale u molitve. Tek s pojavom benediktinskoga reda, kojeg je Benedikt iz Nursije 529. osnovao u Monte Cassinu, započinje jača izgradnja samostana u Europi i u dalmatinskim gradovima. U razdoblju ranoga srednjeg vijeka benediktinci dolaze u Dalmaciju pretežito iz franačkih samostana u sjevernoj Italiji, a manje iz mjesta ishodišta reda. Karolinška država pridonijela je razvoju monaštva uvođenjem obaveznog Pravila sv. Benedikta u 9. stoljeću za sve samostane na području Franačkog Carstva, što je pomoglo u razvoju specifičnog benediktinskog redovništva.¹⁹¹ Još jedna poveznica našeg prostora sa prostorom sjeverne Italije očituje se u činjenici da je već spomenut samostan posvećen Blaženoj Djevici i mjesnim mučenicima poznatima kao skupina Kancijâ tijekom 9. stoljeća bio popularno središte hodočašća, posvjedočeno brojnim potpisima hodočasnika sačuvanim u tzv. Čedadskom evangelijaru. Ovdje su, uz imena više stotina drugih slavenskih hodočasnika, sačuvana i, piše T. Vedriš, imena niza hrvatskih vladara, njihovih pratnji i uglednika iz 9. stoljeća (neki od poznatih hodočasničkih imena su knez Trpimir, njegov sin Petar, knez Branimir i njegova kneginja Maruša, panonski knez Braslav i njegova žena Ventescela, najvjerojatnije i župan Presila (Pretilia; naveden i u Trpimirovoj darovnici), možda i kliški župan Sibidrag (Cededrag ili Zdedrag; koji se spominje Muncimirovoj darovnici iz 892. g. te koji se možda (no, ne sa pretjeranom sigurnošću) može povezati sa donatorom crkve u Otresu), i mnogi drugi).¹⁹² Što se tiče samostana sv. Silvestra kraj Modene, u literaturi se veže uz boravak franačkog teologa i carskoga poslanika Amalarija iz Metza u Zadru tijekom svog putovanja u Carigrad 813. godine, uz koga je putovao i Petar, opat upravo spomenutog samostana, što također govori o mogućim vrlo ranim vezama samostanskih zajednica našeg područja i područja Italije.¹⁹³

¹⁹⁰ Vedriš 2014. str. 210.-211.

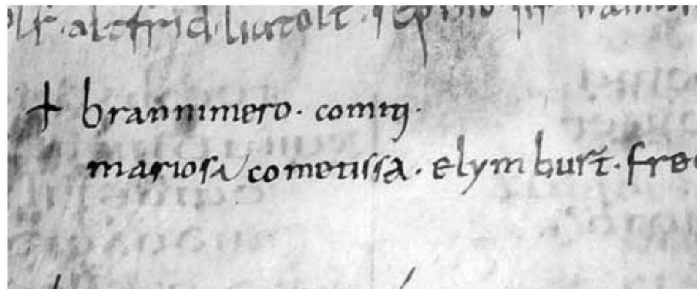
¹⁹¹ Vedriš 2015. str. 225.-226.

¹⁹² Vedriš 2014. str. 212.-219.

¹⁹³ Vedriš 2015. str. 226.

Sl. Položaj lokaliteta San Canzian d'Isonzo (Vedriš, 2014.)

Sl. Ime kneza Branimira sačuvano u Čedadskom evangelijaru (Vedriš, 2014.)

Prihvatanjem kršćanstva, pripadnici elite i dostojanstvenici polako odbacuju stare tradicionalne običaje i oblike ponašanja te prihvaćaju nove mogućnosti dokazivanja i prikazivanja svoga istaknutog društvenog položaja. To prvotno znači, piše M. Ančić, “usmjeravanje resursa u izgradnju crkava (poglavito tijekom 9. i 10. stoljeća te najvjerojatnije prema savjetima i naputcima misionara), ponajviše onih privatnih i zavjetnih u kojima je njihovo ime vidljivo prikazano na dijelovima kamenoga namještaja, i gdje su oni, njihova obitelj i najbliža pratnja dobili posebni „privatni“ prostor, zapravo *westwerk*, za sudjelovanje u liturgiji i kao mjesto za sahranu”, o čemu je već bila riječ u poglavlju o franačkom utjecaju na crkvenu arhitekturu.¹⁹⁴ Prihvatanjem kršćanstva, pripadnici elite i dostojanstvenici polako odbacuju stare tradicionalne običaje i oblike ponašanja te prihvaćaju nove mogućnosti dokazivanja i prikazivanja svoga

¹⁹⁴ Ančić 2016. str. 232.

istaknutog društvenog položaja. To prvotno znači, piše M. Ančić, “usmjeravanje resursa u izgradnju crkava (poglavito tijekom 9. i 10. stoljeća te najvjerojatnije prema savjetima i naputcima misionara), ponajviše onih privatnih i zavjetnih u kojima je njihovo ime vidljivo prikazano na dijelovima kamenoga namještaja, i gdje su oni, njihova obitelj i najbliža pratnja dobili posebni „privatni“ prostor, zapravo *westwerk*, za sudjelovanje u liturgiji i kao mjesto za sahranu.”¹⁹⁵

Proces kristijanizacije postat će, dakle, kroz djelovanje, interakciju i uz pomoć prispjelih franačkih misionara, zapravo i proces akulturacije, što će utjecat na organizaciju i daljnje upravljanje novim oblicima društvenog sustava te ujedno na daljnji razvoj hrvatskog društva i prostora.

7. Kult štovanja svetaca

Razdoblje prvih četiri stoljeća kršćanstva (od 4. do 8. stoljeća) označeno je bujnim razvojem štovanja svetaca, no samo izvorište i povijest štovanja svetaca valja tražiti još od razdoblja ranokršćanske crkve prvih triju stoljeća.

Na štovanje svetaca tijekom karolinškog razdoblja uvelike je utjecalo štovanje mučenika u antičko rimsko doba (tzv. “apostolsko doba”) progona kršćana. Sam kult štovanja svetaca proizišao je iz kulta štovanja mučenika, a prvi sveci koju su bili štovani i čiji je spomen uvršten u crkvene kalendare bili su mučenici, oni koji su krvlju i životom posvjedočili vjeru u Boga. Crkva je već od tih najranijih stoljeća prepoznala važnost i veličinu mučeničke žrtve te vjeruje da mučenici imaju po zaslugi svojeg krvnog svjedočenja pravo zagovarati grešnike i da Bog takve molitve uslišava zbog njihovih zasluga. Na samim počecima štovanje mučenika, kako piše F. E. Hoško, “nije se razlikovalo od štovanja koje su suvremenici iskazivali svojim pokojnicima te su obilježavanja obljetnice smrti mučenika bile obilježene jednostavnim pogrebnim počastima”. Na kraju vremena progonstva štovanje mučenika razvilo se na način da su se kršćani godišnje okupljali na grobovima mučenika, za čiju organizaciju su najviše bili zadušeni svećenici i đakoni, te su svečano slavili godišnjice njihove pogibije proslavom euharistije i viglijom i na

¹⁹⁵ Vedriš 2014. str. 211.

grobove mučenika stavljali preporuke i zazive, što je dovelo do postupnog oblikovanja liturgijskog štovanja mučenika i uskoro postalo sastavni dio kršćanske pobožnosti. Time je grobljanska crkva postala temeljno žarište štovanja na mjestu ukopa mučenika ili svete osobe. Narod više nije dolazio i hodočastio na grob samo na godišnjicu smrti sveca, već i ostatak godine, tražeći i vjerujući u djelotvornost njihova zagovora. Crkva je brižno nadzirala javno štovanje mučenika, čija se godišnja komemoracija svečanog karaktera nije mogla odviti bez pristanka crkvenog autoriteta, te je pazila da narod ne štuje one mučenike koji od Crkve nisu bili priznati kao takvi.¹⁹⁶ Postupak kanonizacije odnosno ozakonjivanja čašćenja i uključivanja u kanon svetaca kršćanske crkve, piše B. Migotti, u pojedinim se razdobljima ostvarivalo na različite načine. Marija, apostoli, evanđelisti i božanske osobe (Trojstvo, Duh Sveti, Krist) kanoniziraju se diljem kršćanskog svijeta općim pristankom od najranijih vremena.¹⁹⁷ A da bi došlo do priznavanja i odobrenja nekog kao mučenika, bilo je dovoljno sabrati svjedočanstva prisutnih koji su mučenika poznavali još za života i u vrijeme mučeničke smrti, dakle potvrditi nečije mučeništvo svjedočenjem očevidaca muke, nakon čega je još samo dostojao biskupov pristanak i oko groba se moglo uspostaviti liturgijsko štovanje. Ono što je važno naglasiti jest, piše P. Monceaux, da već u četvrtom stoljeću nalazimo okupljene sve bitne elemente od kojih će se u srednjem vijeku konstituirati kult svetaca, a samo štovanje svetaca nakon Nicejskog sabora dobit će crkvenu potvrdu, te će na to poticati i mnogi veliki crkveni oci Istoka i Zapada i učitelji Crkve.¹⁹⁸

Kao neki od češćih i ustaljenijih oblika štovanja svetaca javljaju se: molitva i traženje zagovora za grešnike, blagdani povezani s upisivanjem svečeva imena u crkvene kalendare, podizanje crkava i oltara te davanje titulara crkvama, štovanje i čašćenje svetačkih relikvija te posvećivanje gradskih crkava svečeva matičnog mjesta i drugih gradova i krajeva te štovanje ostalih predmeta (slika, kipova i slično), sastavljanje martirologija, hodočašća, nadjevanje mučeničkih imena novokršćenicima.¹⁹⁹ Štovanje relikvija i drugih posvećenih predmeta ujedno su postali uspješnim sredstvom akulturacije i kristijanizacije poganskih Slavena. Naime, piše T. Vedriš, “svetačke relikvije, slike, medaljice i drugi kršćanski predmeti, u kojima se očitovala moć svetaca (u vidu, između ostalog, obraćenja i ozdravljenja ljudi koji su ih posjedovali, dobili ili koji su se preko

¹⁹⁶ Hoško 1974. str. 22.-24.

¹⁹⁷ Migotti 1996. str. 191.

¹⁹⁸ Monceaux 1915. str. 210.

¹⁹⁹ Hoško 1974. str. 23.-27.

njih utjecali za zagovor određenom svecu; uspješnost u borbama carske vojske koja je u borbu išla pod stijegom zastava određenih svetaca; utjecanje gradske zajednice svecima za pomoć u kriznim vremenima) uvjerali su narod u djelotvornost svetaca, a njihova nazočnost zajedno sa relikvijama u crkvenim središtima ranosrednjovjekovne Dalmacije učvršćivala je njihov autoritet i privlačila nedavno pokrštene narode, među kojima su se nalazili i Hrvati.”²⁰⁰

Kad su završila vremena progonstava kršćana (313. godine), te kad je kršćanstvo postalo državnom religijom (381. godine), mučeništvo više nije moglo biti jedini konkretni uzor kršćanskog života, no ono ipak ostaje apsolutnim mjerilom kršćanske svetosti. Uz mučeništvo, razvili su se i drugi aspekti i kategorije svetosti – radi se o svetim osobama, asketama, djevicama koji su hrabro trpjeli u progonstvima, premda nisu podnijeli smrt (kršćanski oci njihov život interpretiraju kao nekrvno mučeništvo zbog beskompromisne dosljednosti). Prvi svetac koji nije bio mučenik na Zapadu je Martin iz Toursa (+397. godine), zatim Paulin (+358. godine) te Dionizije Milanski (+359. godine) i Ambrozije Milanski (+397. godine). Njihov se kult odvijao kao i onaj mučenika: proslava godišnjice smrti, štovanje relikvija, podizanje bazilika.²⁰¹

Sredinom 4. stoljeća, među mjesnim crkvama koje nisu imale grobove mučenika iz vremena progonstava, javila se potražnja za mučeničkim kostima i relikvijama koje bi mogle prenijeti u svoje crkve i čije štovanje bi mogli uvrstiti u svoje kalendare, pa su one često preuzimale su štovanje mučenika susjednih mjesnih crkava, što je stvaralo svojevrсно značajno liturgijsko i općecrkveno jedinstvo, primjer čega smo vidjeli u situaciji sa Zadrom, spomenutoj na početku rada.²⁰² Ovom potražnjom mučeničkih kostiju nastala su hodočašća u pravcu poznatih središta gdje su bili grobovi mučenika (npr. sv. Petra i Pavla u Rimu, sv. Anastazije u Sirmiju...), a istovremeno se razvio i kult relikvija. Relikvije su svetaca u tadašnje doba za pojedinu sredinu imale neprocjenjivu vrijednost i značaj, čak i statusni simbol, a o njihovoj važnosti svjedoči i činjenica, piše A. Uglešić, da su one često bile “predmet neovlaštenog trgovanja, pljački i slično.”²⁰³ Tijekom ranog 9. stoljeća jedan od značajnih utvrđenih smjerova pritjecanja svetačkih kultova vezanih uz karolinšku kristijanizaciju našeg područja upućuje na osobitu važnost prostora sjeverne Italije, odnosno “langobardsko – franačke” Furlanije. A upravo je 9. stoljeće, piše T. Vedriš, vrijeme “masovne selidbe relikvija i rimskih kultova u prekoalpske krajeve te

²⁰⁰ Vedriš 2015. str. 230.-231.

²⁰¹ Hoško 1974. str. 25.

²⁰² Vedriš 2014. str. 198.

²⁰³ Uglešić, Šlaus 2022. str. 139.-140.

vrijeme kad se štovanje “franačkih” svetaca počinje javljati u kalendarima benediktinskih samostana širom Europe.”²⁰⁴ Na kraju ovog odlomka, važno je još napomenuti, ističe B. Migotti, da, naravno, postoje sveci, čija su imena zapisana u kalendarima i liturgijskim knjigama, kojima se nisu posvećivale i gradile sakralne građevine (kao što su spominjani akvilejski mučenici Zoilo, Agape, Kionija, Irena – koji se u Zadru pojavljuju u liturgijskim molitvama i čije se relikvije čuvaju, ali im se ne posvećuju crkve), stoga se kao opravdano mjerilo za vrednovanje kulta u pravom smislu uzima posvećivanje crkava pojedinim svecima, a hagiografska istraživanja ranokršćanskih lokaliteta (uključujući one u Dalmaciji) ostaju pouzdani načini provjere štovanja nekog sveca u određenom razdoblju.²⁰⁵

Osim navedenih načina štovanja svetaca, bujanje svetačkog kulta u ranom srednjem vijeku dovodi do još jednog značajnog načina odavanja počasti svecima: svetačka književnost (sakramentari, martirologiji, putopisi koji služe kao vodiči hodočasnicima, životopisi svetaca i slično), a ujedno su sastavljani i službeni popisi rođendana iz čega su se rodili kalendari. Također, liturgijsko štovanje svetaca dobiva važnu novost izgradnjom bazilika u koje se prenose mučeničke relikvije i od 6. stoljeća ugrađuju i u oltare.²⁰⁶ Također, još jedan vid štovanja svetaca karakterističan za srednjovjekovne gradske zajednice jest kult svetaca gradskih zaštitnika. Sveci štovani u gradskim zajednicama oblikovali su njihovo kulturno pamćenje, postali su važnim simbolima komunalnog identiteta te žarištem društvenog i političkog života. Likovi gradskih svetaca zaštitnika, piše T. Vedriš, “bdjeli su nad gradskim vratima i činili sastavni dio gradskih javnih prostora”, što vidimo i na primjeru našeg područja za koji su najznakovitiji primjer četiri splitske crkve tj. ulazne kapele iznad četiriju glavnih gradskih vrata Dioklecijanove palače, posvećene sv. Martinu, sv. Teodoru, sv. Anastaziji i sv. Apolaru.²⁰⁷

Za ovaj rad relevantno je navesti skupinu svetaca koji se navode kao “franački” sveci, tj. oni sveci koje je moguće povezati upravo s razdobljem franačke ekspanzije te čiji su titulari bili česti na franačkim područjima. Najčešće se navodi da se radi o sljedećim svecima: Ambrozije, Asel (Anselmo), Marta, Martin, Marcel, Krševan (Krizogon), Bartol, Nedjelja (Sveta) i drugi.²⁰⁸ No, važno je napomenuti da su mnogi kasnoantički i bizantski titulari ponovno oživjeli ili još se više

²⁰⁴ Vedriš 2005. str. 14.

²⁰⁵ Migotti 1996. str. 189.-191.

²⁰⁶ Hoško 1974. str. 26.-

²⁰⁷ Vedriš 2015. str. 229.

²⁰⁸ Vedriš 2014. str. 207.-208.

proširili za vrijeme franačkih misija, te je kult mnogih istočnih svetaca uvelike štovan i u razdoblju franačke prisutnosti na našem području (poput sv. Jurja, sv. Mihovila, sv. Barbare i ostalih, koji će biti navedeni kasnije u radu). Jedan od razloga tomu zasigurno je inicijativa Karla Velikog koji je 794. godine zabranio štovanje ili prizivanje novih svetaca ili stvaranje novih svetišta za njih, što pokazuje da su se Franci držali tradicije štovanja svetaca od rimskog razdoblja i tu su tradiciju i štovanje tih određenih svetaca širili diljem Carstva. Karolinzi su se, dakle, rado okretali svecima iz prošlih stoljeća, čiji se životi i čuda naveliko pišu i posebno prepisuju, a relikvije ugrađuju u oltare. Karolinzi su gledali da uspostave štovanje svetaca na sigurnim osnovama, privilegirajući nebeske zaštitnike koji su već bili ukorijenjeni u tradiciji štovanja, čija je svetost bila zajamčena, a relikvije autentične.²⁰⁹

Pretpostavlja se, nastavlja autor, da su kultovi ovih svetaca uneseni su na današnji hrvatski prostor u sklopu franačke ekspanzije krajem 8. stoljeća, odnosno u kontekstu djelovanja franačkih misionara u procesu pokrštavanja i kristijanizacije. Valja napomenuti već spominjanu teoriju, koja u svojoj biti ne negira značajnu ulogu franačkih misionara, da franački kultovi na našem prostoru zapravo podrazumijevaju kultove svetaca koji su uneseni na današnji hrvatski prostor područje sjeverne Italije (Akvileje), te je moguće, smatra autor, da je franačka ekspanzija prema istočnoj jadranskoj obali zapravo donosila dio već postojećih kasnoantičkih kultova upravo iz sjeverne Italije. Ujedno, kao što je već bilo pisano, franački misionari koji su djelovali u Dalmaciji najvjerojatnije su bili osobe s područja langobardske sjeverne Italije.²¹⁰

Neka od ovih imena posvjedočena su na već spomenutom natpisu iz Otrisa, pronađenog u crkvi Sv. Martina u drugoj polovici 9. stoljeća. Dakle, ovaj natpis donosi nam čak sedam titulara crkve, a u hrvatskom prijevodu glasi “U ime Gospodnje. U vrijeme gospodina Branimira kneza. Ja C. (učinio sam) na čast blaženoga Petra i sv. Marije, sv. Jurja, sv. Stjepana, sv. Martina, sv. Krševana i sv. Križa.” Ovakav hagiografski sadržaj, objašnjava T. Vedriš, predstavlja tipičan i proširen kult svetaca lokalnog kasnoantičko – ranosrednjovjekovnog horizonta te se ovaj fragment ponekad predstavlja kao dokaz karolinškog podrijetla kulta navedenih svetaca (ponajviše sv. Martina).²¹¹

²⁰⁹ Noble 2015. str. 300.

²¹⁰ Vedriš 2014. str. 208.

²¹¹ Vedriš 2014. str. 206.-207.

Sl. Arhitravi i zabat oltane ograde iz Otresa na kojem se spominje sedam naslovnika crkve (Petar, Marija, Juraj, Stjepan, Martin, Krševan i Križ) (Bilogrivić, 2018.)

7.1. Franački sveci

U nastavku donosimo informacije o pripadnicima kulta franačkih svetaca.

7.1.1. Ambrozije

O kultu sv. Ambrozija pisano je u poglavlju o Ninu kao važnom franačkom lokalitetu.

7.1.2. Asel

O kultu sv. Asela pisano je u poglavlju o Ninu kao važnom franačkom lokalitetu.

7.1.3. Bartol (Bartolomej)

Apostol i jedan od dvanaest Kristovih učenika. Prema rimskom martirologiju, umro je mučeničkom smrću vjerojatno odrublivanjem glave jer je preobratio armenskog kralja. Njegove relikvije prenešene su u Italiju (Benevento pa kasnije u Rim), odakle se kult i proširio na naše prostore u 9. stoljeću.²¹² Često se navodi i pretpostavka kako se na taj titular može gledati kao vladarska opcija, ne samo na hrvatskom prostoru, već i šire.

7.1.4. Krševan

O kultu sv. Krševana pisano je u poglavlju o svecima zaštitnicima povezanim sa područjem sjeverne Italije.

7.1.5. Marcela

O kultu sv. Marcele pisano je u poglavlju o Ninu kao važnom franačkom lokalitetu.

7.1.5. Marta

Marta je bila sestra Lazara i Marije Magdalene, a njezin kult često se povezuje sa ranokršćanskim štovanjem Marije Magdalene. Kult joj je bio osobito proširen u srednjovjekovnoj Francuskoj. O njezinu kultu pisano je u poglavlju o Ninu kao važnom franačkom lokalitetu, gdje je njezino štovanje povezano sa sv. Marcelom.²¹³

7.1.6. Martin

Sv. Martin od Toursa jedan je od najvažnijih hagiografskih osoba u srednjem vijeku čiji kult je bio raširen po cijelom kršćanskom svijetu – i na području današnje Hrvatske. Zahvaljujući prvom biografu sv. Martina, Sulpiciusu Severusu, jednom od njegovih učenika, koji je napisao legendu Vita Martini, znamo mnogo o njegovom životu. Rođen je, kako piše L. Seláf, u Panoniji (Szombathely) 316. ili 336. godine kao sin časnika rimske vojske, te je i sam služio kao vojnik. U ranoj mladosti obratio se i prihvatio kršćanstvo te je postao redovnik i učenik sv. Hilarija iz Poitiersa. Izabran je za biskupa Toursa 371. godine, a umro je u slavi svetosti 397. godine. Bio je

²¹² Guiley 2001. str. 39.

²¹³ Migotti 1996. str.225.

gorljivi širitelj kršćanstva, uzorni model idealnog vođe i karizmatičnog sveca, čiji su misijski napori i čudesa koja je činio (opisivana u hagiografskim tekstovima Sulpiciusa Severusa i u ljetopisima Grgura od Toursa, kao npr. obrana grada Toursa od vikinškog napada 903. g., pomoć merovinškom kralju Klovisu u borbi protiv vizigotskog kralja 507. g., epizoda iz svečeva života kad je nenaoružan, služivši u rimskoj vojsci na Rajni, porazio suparničke Nijemce bez krvoprolića koristeći znak križa, činjenica da su franački vladari u ratne pohode uvijek nosili relikviju Martinovog plašta, kojeg je Martin, kad je bio u vojsci, susrevši polugolog prosjaka, prepолоvio i njime ga zaogrnuo²¹⁴) urodili mnogim obraćenjima i prihvaćanjima vjere. Sv. Martin bio je, kako smo već spomenuli, prvi svetac na Zapadu koji je bio proglašen svetim zbog gorljivog nasljedovanja Krista, a ne načina smrti, odnosno mučeništva.²¹⁵

Sl. Prikaz sv. Martina koji podjeljuje svoj plašt siromahu (R. E. Guiley, 2001.)

Mišljenja autora razilaze se oko pitanja o smjerovima širenja njegovog kulta u hrvatsku kneževinu, neki smatraju da su njegovo štovanje na naše područje donijeli Karolinzi, a drugi pak povezuju nastanak štovanja Martina s Justinijanovim razdobljem rekonkviste. No, povijest štovanja svetog Martina, piše T. Vedriš, “opravdano se povezuje s Franačkim Kraljevstvom, a kult koji se razvio oko njegovih relikvija u Toursu bilo je važan i središnji dio merovinške pobožnosti i njihove političke agende.” Naime, Karolinzi su promovirali i širili štovanje sv. Martina u Dalmaciji, čemu je zasigurno pridonjelo i Martinovo panonsko podrijetlo, a njegov kult na našem se prostoru povezuje s elitnim krugovima ranosrednjovjekovne Hrvatske. Još jedna činjenica koja je pomogla širenju njegovog štovanja, smatra B. Judić, jest činjenica da

²¹⁴ Farmer 1991. str. 207.-208.

²¹⁵ Seláf 2016. str. 487.-489.

“najvažnije rano središte štovanja Martina u 5. i 6. stoljeću nije bila Galije već Italija”, odakle se kult zatim zasigurno proširilo i na naš prostor.²¹⁶

Što se tiče mišljenja autora o bizantskom podrijetlu štovanja sv. Martina na našem području, u ranobizantskom razdoblju gotskih ratova i Justinijanovih osvajanja (6. i 7. stoljeće), nastavlja autor, Crkva se aktivnije angažirala aktivnosti vezane uz pokrštanje u Dalmaciji što je uključivalo i obnovu i rekonstrukciju crkvenih građevina istočnog Jadrana u 6. stoljeću, kad je izgrađen ili obnovljen relativno velik broj crkava posvećenih svetom Martinu, koje su se uglavnom nalazile na teritoriju Dalmacije kojeg Franci nisu izravno kontrolirali niti su bili dio hrvatske kneževine u 9. stoljeću. Još jedna od posljedica Justinijanove rekonkviste jest nastanak kulta skupine tzv. „svetaca ratnika“ (u koje je često ubrajan sv. Martin) čije crkve obilježavaju i opseg Justinijanovih misijskih aktivnosti. Kao jedan od argumenata teorije o justinijansko – ravenskom podrijetlu Martinova kulta u Dalmaciji N. Jakšić uzima već spominjanu crkvu Sv. Martina u Splitu (mala kapela sagrađena iznad sjevernih vrata Dioklecijanove palače), uz titular kojeg se još nalaze ostalo troje svetaca zaštitnika gradskih vrata – Anastazija, Apolinarije i Teodor. B. Migotti nadovezuje se na ovu pretpostavku te navodi crkve u Dalmaciji s titularom sv. Martina koje se relativno pouzdano mogu datirati u Justinijanovo razdoblje (Podstrana, Pridraga, Split, Trogir, Diklo, Donje Selo, Ivinje, Lepuri, Mratovo, Sukošan, Sumartin, Vranjić). Razlog zašto je sv. Martin bio toliko popularan svetac za vrijeme Justinijana možda se krije i u hagiografskom detalju iz života ovog sveca za kojeg piše da je bio visoki vojnik plemenitog roda i da se borio protiv arijanske hereze, što ga je upravo činilo idealnim izborom duhovnog pokroviteljstva Justinijanove rekonkviste i antiarijanske te antigotske agende.²¹⁷

Ne sumnja se u prisutnost bizantskih svetaca među naslovnicima crkava na području Dalmacije, no postojeći liturgijski dokazi koji rijetko čuvaju elemente grčke liturgije ili bizantskog kulta svetaca te izuzetno oskudni grčki epigrafski nalazi nakon 6. stoljeća ne idu im, nažalost, u korist. Iako su mnogi sveci istočnog podrijetla štovani u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji, njihov je kult u pravilu bio bitno transformiran u sljedećim stoljećima i kao rezultat toga izgubili su svoja prepoznatljiva “grčka” odnosno “bizantska” obilježja. Vraćajući se na temu sv. Martina, dakle, iako ne postoje sigurni materijalni dokazi da su ranosrednjovjekovne crkve u hrvatskoj kneževini bile posvećene panonskom svecu prije dolaska Franaka te se ne može utvrditi njegovo

²¹⁶ Vedriš 2009. str. 224.-226.

²¹⁷ Vedriš 2009. str. 234.-238.

pretkarolinško postojanje ni kontinuitet, pretpostavka da je kult svetog Martina u Dalmaciju došao isključivo s Karolinzima ne može se prihvatiti kao stopostotno točna. Bilo kako bilo, ono što je sigurno jest da su Karolinzi imali važnu ulogu u širenju kulta svetog Martina na našem području u 9. stoljeću, odnosno tijekom razdoblja hrvatske „obnove“ (oko 810. - oko 890.) pod egidom Karolinga. Najraniji pisani dokazi o kultu svetog Martina u srednjovjekovnoj Dalmaciji, piše T. Vedriš, sačuvani su u Ljetopisu mletačkog kroničara Ivana Đakona koji, „izvještavajući o mirovnom sporazumu između mletačkog kneza Petra Tradonika i hrvatskog kneza Mislava 839. godine, navodi da je Petar otišao na mjesto zvano “Sancti Martini curtis” (prihvaćeno u literaturi kao prebivalište lokalnog vladara, odnosno hrvatskog duxa), za koje se vjeruje da je dobilo naziv upravo po sv. Martinu. Također, nalaz prikaza ratnika na konju iz već spominjanog lokaliteta Sv. Martina u Pridrazi mogao bi biti pokazatelj sklonosti Karolinga i njihovih vojnih elita ka odabiru svetaca ratnika za svoje duhovne zaštitnike.²¹⁸

Sl. Ulomak pluteja s prikazom ratnika konjanika u Pridrazi – Sv. Martin (Bilogriović, 2018.)

Zaključili bi ovu raspravu o podrijetlu kulta svetog Martina u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj mišljenjem da bizantska i karolinška teza ne isključuju jedna drugu. Kult na našem području, kako kaže B. Migotti, počiva na tradiciji Justinijanovih misionarskih napora, a Franci su zasigurno u Dalmaciji pronašli čvrstu mrežu i vrlo snažan i duboko ukorijenjen kult štovanja sv.

²¹⁸ Vedriš 2009. str. 238.-240.

Martina, zatjecali već postojeće crkve tomu svecu i odabirali ih kao svoja sjedišta te promicali njegov kult kao dio karolinškog ambicioznog pokreta obnove kršćanstva diljem Carstva.²¹⁹

7.1.7. Spas

Što se tiče kulta Krista Spasitelja (Spasa), proizašlog iz elementa dogme o Kristovoj žrtvi i otkupljenju grešnika, zasigurno se radi o kasnoantičkom titularu, u predromaničkoj Dalmaciji nisu poznate toliko brojne crkve s titularom Spasitelja, no njihova prisutnost u 9. stoljeću ponajviše na kninskom i cetinskom području, gdje je i pronađen najveći broj crkava s upravo *westwerkom* (Sv. Spas na Cetini), svjedoče o karolinškom kulturnom utjecaju. Ranosrednjovjekovnoj crkvi u Drvaru u karolinško doba naslovnik je (prema toponimu Spasovina) također bio Krist Spasitelj. Smatra se da su kultu Sv. Spasitelja posvećivane crkve povezane s vladarima i raznim dostojanstvenicima, pa tako i onim crkvenim.²²⁰

7.1.8. Trojstvo

Radi se o kršćanskoj dogmi o tri božanske osobe, što je odlika izvornog i pravovjernog kršćanskog vjerovanja. Otajstvo Presvetog Trojstva, odnosno ispovijed vjere u jednog Boga u trima osobama (Otac, Sin i Duh Sveti) središnje je otajstvo kršćanskog života i vjere, koja upravo i počiva na vjeri u Trojstvu.²²¹ Sv. Trojstvo od samih je početaka ukorijenjeno u vjerovanje Crkve, i posebice u sakramentu krštenja te s obzirom da se smatra simbolom i temeljem kršćanstva, nije čudo kako se crkve s tom posvetom javljaju već od 5. stoljeća te da se kult razvija i u ranom srednjem vijeku. Smatra se da je sv. Trojstvo kao titular često zamijenjivao poganske supstrate (npr. Kapitolijsku trijadu kojoj je bio posvećen hram u Ninu i Zadru), čime se potiskivalo štovanje poganskih božanstava (Jupiter, Jan i slično) i lokalitetu davalo novi, kršćanski značaj i vrijednost.

²¹⁹ Migotti 1996. str. 231.

²²⁰ Migotti 1996. str. 227.

²²¹ Migotti 1996. str. 229.

7.2. Titulari franačkih svetaca na području Hrvatske

Na području Dalmacije, Kvarnera i Boke kotorske postoje podatci za oko četrsto crkava, od kojih je oko tristo ostalo sačuvano u arheološkim ostatcima, a ostale otkrivaju samo povijesna vrela i toponimi. Za veliku većinu predromaničkih crkava poznati su titulari. Za potrebe ovog rada, u katalogu ćemo navesti svece čije je štovanje vezano uz franački utjecaj na naše područje (u što ulaze i sveci iz akvilejskog područja), te ćemo u raspravi nakon popisa spomenuti i ranokršćanske i bizantske svece te mišljenja pojedinih autora o utjecaju u širenju tzv. franačkih svetaca.

Što se tiče kataloga titulara franačkih svetaca, uzeti su u obzir ranokršćanski i ranosrednjovjekovni titulari, te su navedeni pouzdani i utvrđeni te pretpostavljeni i potencijalni franački naslovnici u Dalmaciji. Napominjemo da odabirom ovog stajališta ne odbacujemo činjenicu da je nemoguće pouzdano utvrditi da su svi naslovnici na jednom lokalitetu uistinu kasnoantičko nasljeđe tog mjesta niti odbacujemo mogućnost da je štovanje nekoga od njih uvedeno naknadno, već odabiremo ovaj put radi potpunijeg uvida u rasprostranjenost naslovnika na području Dalmacije.

7.2.1. Katalog titulara svetaca povezanih sa franačkim utjecajem

TITULAR	LOKALITETI ²²²
AMBROZIJE	Nin (muški benediktinski samostan Sv. Ambrozija), Preko
ANSELMO	Nin (župna crkva/katedrala)
BARTOLOMEJ	Split (Lovret - Sv. Andrija, Sv. Ivan Evanđelist te Sv. Bartolomej), Ždrapanj kod Skradina, Galovac (Crkvina) kod Zadra, Knin (Kapitul), Kumenat, Dubrovnik, Piramatovci
KRŠEVAN	Zadar, Dračevac, Zadar (Kolovare), Krk (Glavotok), Otres
MARCELA (MARIJA NERGA)	Nin (samostan), Ugljan (Gradina), Ljubljana,

²²² Popis lokaliteta: Migotti 1996. str. 215.-230. ; Marasović 2008. str. 165.-174.

	Preko
MARTA	Bijaći kod Trogira
MARTIN	Ivinj, Vir (Smratina), Nevidane (otok Pašman-Sv. Martin/Pod Crkvinu), Lepuri, Pridraga, Otres, Podstrana, Split (Dioklecijanova palača), Trogir, Diklo, Donje Selo, Mratovo, Sukošan, Sumartin, Vranjic, Brač (Bobovišće), Cres (Martinjšćica), Čepikuće, Dubrovnik (Šumet), Kotor, Ostrovica, Pelješac (Ston Humac), Rab, Tučepi
NEDJELJA (SVETA)	Korlat kod Benkovca, Zadar (Pusterla), Biograd, Brač (Gradac)
SPAS	Plavno, Salona (biskupska crkva), vrelo Cetine, Knin, Drvar, Dubrovnik, Glamoč (Spasovina), Kljaci, Lopud, Pađene
TROJSTVO	Split (Poljud), Vrgada (Sudujam), Biskupija, Zadar (Sv. Donat), Tribanj (Šibuljine), Nin (Sv. Asel)

U navedenom katalogu izdvojili smo skupinu titulara koji objašnjavaju kultne utjecaje zapadnog kulturnog kruga, odnosno kategoriju naslovnika koji se u Dalmaciji javljaju s izrazitim političkim i kulturnim utjecajem franačke države na naš prostor, kojem se, uz posredništvo akvilejske crkve, pripisuje širenje tzv. franačkih svetaca.

7.2.2. Titulari starokršćanskog, bizantskog i lokalnog kulturnog kruga

Na kraju ćemo samo spomenuti naslovnike vezane uz starokršćansko razdoblje, istočni kulturni krug te lokalno štovanje, koji nisu izravno franački sveci, čime se ne isključuje njihova popularnost i u ranom srednjem vijeku i eventualno širenje kulta pod franačkim utjecajima, te

čiji su kultovi isto tako u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji oblikovali kulturu i crkvenu stvarnost tadašnje Hrvatske.²²³

Što se tiče svetaca povezanih sa starokršćanskim razdobljem, radi se o naslovnici crkava u Dalmaciji koji se susreću u starokršćanskom razdoblju (između 4. i 7. stoljeća), a pokazuju kontinuitet i intenzivno se štiju i u ranome srednjem vijeku. Najveći dio svetaca štovanih u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj i Dalmaciji bili su ranokršćanski mučenici čiji kult je preživio ili bio obnovljen tijekom ranog srednjeg vijeka. U svece koji se štiju od ranokršćanskog razdoblja spadaju Krist, Marija, evanđelisti (Marko, Ivan) i nekolicina apostola (Petar, Pavao, Andrija, Toma, Filip i Jakov), te još neki naslovnici, poput Sv. Ivana Krstitelja, Sv. Stjepana i Sv. Lovra.

Kod naslovnika istočnog kulturnog kruga radi se o ranokršćanskim svecima čiji kult je posredstvom Bizanta, najčešće u 4. i 5. stoljeću, i za vrijeme Justinijanove obnove dospio u Dalmaciju. Uz bizantski kulturni krug vežu se sljedeći titulari: sv. Bazilije, sv. Juraj, sv. Kuzma i Damjan, sv. Luka, sv. Mihael, sv. Nikola, sv. Teodor, sv. Kristofor, a u sklopu tog utjecaja izdvaja se skupina tzv. "adriobizantskih" svetaca kojoj pripadaju sv. Apolinar, sv. Mavro i sv. Vid. Značajan je i sloj bizantskih svetaca ujedinjenih pod već spomenutim nazivom "ratničkih svetaca" (koji su bdjeli nad lancem bizantskih utvrda raspoređenih po strateškim točkama uzduž jadranskog pomorskog puta te koje se često povezivalo sa borbom protiv arijanstva i krivovjerja) poput sv. Jurja i sv. Mihaela.

Znatan broj ranosrednjovjekovnih crkava u Dalmaciji odražava kult lokalnih titulara, odnosno kult pojedinih gradskih zaštitnika, poput sv. Dujma, solinskoga mučenika i biskupa, zaštitnika Splita te sunaslovnika splitske prvostolnice Sv. Marije (uz solinskog mučenika Sv. Anastazija i Sv. Kuzme i Damjana) gdje su njegovi ostaci i preneseni, sv. Vlaha, zaštitnika Dubrovnika, sv. Anastazije (Stošije), koja je, nakon dopremljenja njezinih moći iz Bizanta, zamijenila titular Sv. Petra u zadarskoj stolnoj crkvi, te sv. Krševana, štovanog na širem zadarskom području.

²²³ Marasović 2008. str. 177.-179.

7.2.3. Funkcija kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih crkava na području Hrvatske

Što se tiče namjene kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih crkava u Dalmaciji, one su raznovrsne, od katedrala, krstionica, župnih crkava, grobljanskih oratorija i mauzoleja do građevina zavjetnoga karaktera.²²⁴ Namjenska uloga crkava iz ovog razdoblja preuzeta je iz *Dalmatie praeromanice* T. Marasovića.

Povijesna vrela i sačuvani ostatci u dalmatinskim i kvarnerskim biskupskim gradovima pružaju obilje podataka o katedralama predromaničkoga i ranoromaničkog doba. Među njima su Zadar, Krk, Osor i Rab zadržali ulogu sjedišta dijeceza, koju su stekli u kasnome antičkom razdoblju, a neki su drugi to postigli tek u ranome srednjem vijeku, poput Splita, urbanoga nasljednika Salone, Trogira ili Dubrovnika, nasljednika Epidaura. Nekima od gradova, kao što su Nin ili Knin (Biskupija), uloga središta političke vlasti u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj državi odrazila se i na njihovu ulogu sjedišta hrvatskoga biskupa.

Splitska katedrala imala je veliko značenje kao nasljednica slavne salonitanske metropolije te je predstavljala najugledniju stolnu crkvu ranosrednjovjekovne Dalmacije. Kao raskošna, bogato ukrašena građevina centralnoga tipa izvrsno je ispunjavala ulogu dijecezanskoga i metropolitanskog središta, te je znatno utjecala na razvoj starokršćanske i predromaničke arhitekture užeg i šireg prostora. Južno od katedrale podignuta je crkva Sv. Matije u funkciji nadbiskupskoga mauzoleja, a u blizini, u prostoru malog antičkog hrama nalazila se krstionica. Osim splitske, važna je bila i zadarska stolna crkva, još jedna monumentalna i bogato ukrašena katedrala (također iz starokršćanskog razdoblja), čiji je raniji titular Sv. Petra prijenosom relikvija sv. Anastazije upravo ona postala nova naslovnica stolne crkve. Još jedna katedrala, koja bilježi starokršćanski kontinuitet, nalazila se i u Trogiru, uz koju je vjerojatno postojala i krstionica na istočnoj strani. I ninska je katedrala sv. Anselma (Asela), koja se nalazila na ranijem prostoru starokršćanske župne crkve, monumentalizirana i odijeljena joj je uloga stolne crkve te je uz nju sa sjeverne strane dograđena krstionica, a vjerojatno i biskupska rezidencija. U Biogradu je, na mjestu ranije crkve Sv. Marije, izgrađena katedrala, vjerojatno zadržavši istu naslovnicu crkve. U južnom dijelu crkve pronađen je i krsni bazen što znači da je za obrede

²²⁴ Marasović 2008. str. 179.-186.

krštenja korištena sama stolna crkva. Predromanička crkva sv. Marije u Kninu preuzela je ulogu kninske katedrale, a moguće je da se za biskupsku rezidenciju koristio dio sklopa vladarskog dvora sjeverno od bazilike. U Dubrovniku je ulogu stolne crkve preuzela crkva Sv. Vlaha, uz koju su na zapadnoj strani otkriveni ostaci predromaničke krstionice. Na Krku, Osoru i Rabu ranosrednjovjekovne katedrale također su upotrijebile starokršćanski prostor za nadogradnju nove crkve i preuzele naslovnik Sv. Marije.

Osim stolnih crkava, u starokršćanskoj i ranosrednjovjekovnoj crkvenoj arhitekturi javljaju se i biskupske kapele s posebnom namjenom unutar katedralnog sklopa. Jedan takav primjer predstavlja zadarska crkva sv. Donata, sagrađene u obliku velike rotunde s troapsidnim prezbiterijem i s dvokatnim prostorom u blizini bazilike prvostolnice.

Neke od predromaničkih crkava u Dalmaciji koje su se nalazile u blizini vladarskog dvora imale su ulogu dvorskih crkava (Sv. Marta u Bijaćima, Sv. Križ u Ninu, Sv. Marija na Crkvini u Biskupiji, Sv. Marija na Bribiru, Sv. Mihajlo u Stonu).

Ostale vrste crkvenih građevina pripadaju gradskim i seoskim župnim crkvama (najčešće se radi o zavjetnim crkvama, ali vezane su i uz staleže i zanimanja) koje su podizali kraljevi, svjetovni i crkveni dostojanstvenici i drugi imućniji građani za spas svjoje duše i za svoju obitelj.

Znatan broj ranosrednjovjekovnih izvangradskih crkava u Dalmaciji nalazi se na području groblja, čime je njihova funkcija bila ona grobljanskih crkava. Pojedine ranosrednjovjekovne crkve imale su funkciju i mauzoleja (Sv. Stjepan na Otoku u Solinu, Sv. Marija u Biskupiji do 9.st., Dioklecijanov mauzolej) ili funerarnog oratorija (Sv. Mihovil in ripa maris u Splitu).

Znatan broj ranosrednjovjekovnih crkava u Dalmaciji podignut je i radi simboličke zaštite određenoga gradskog prostora ili područja (crkvica sv. Martina, sv. Teodora, sv. Apolinara, sv. Leonarda i sv. Stošije nad ulazima u Dioklecijanovu palaču, predromaničke crkve podignute uz gradske ulaze u Zadru, Sv. Dujam kao zaštitnik južnih gradskih vrata Trogira) ili radi poništavanja prethodnog poganskog kulta ili krivovjerstva (Sv. Juraj u Splitu, Sv. Mihovil u Splitu, Sv. Ilija kod Donjega Humca na otoku Braču).

Neke predromaničke crkve u Dalmaciji nalaze se u okviru ranosrednjovjekovnih benediktinskih samostana (Sv. Eufemija u Splitu, Pridraga, Kašić, Sv. Stjepan na Sustipanu u Splitu, Sv. Petar u Dragi na otoku Rabu).

8. Zaključak

Zaključujući raspravu ovog rada, možemo sa sigurnošću tvrditi da je relativno brzi proces obnove kršćanstva i izgradnje i integracije novih oblika društvenog života u Hrvatskoj bio moguć zahvaljujući snažnom utjecaju Franačkog carstva na ovo područje u kasnom 8. i većim dijelom 9. stoljeća. Pokršćavanje se odvija postupno, počevši od vladajućih slojeva, što je pokazatelj da je odnos lokalnih elita sa Francima činio važnu komponentu u razvoju tadašnjeg društva. Kršćanstvo koje je na našim prostorima procvatelo pod franačkim utjecajem je, između ostalog, oblikovalo kult štovanja određenih svetaca i pridonijelo razvoju hagiografije, koja se pokazuje kao odlučujući instrument u primjeni karolinške reforme. Pasije mučenika kasne antike služili su kao ogledalo svjetovnim dostojanstvenicima i poticali na prihvaćanje načela ambiciozne reforme koju je provodio sam karolinški car. Hagiografski tekstovi nalaze nova značenja u razdobljima velikih društvenih i političkih preobrazbi kakva je bila pojava Franačke, te su oni još jedan dokaz koliko je štovanje svetaca bilo rašireno i od velike vrijednosti i važnosti u Franačkom Carstvu. Na kraju, ostaje potvrditi da zahvaljujući značajnom utjecaju Franačkog Carstva u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, posredstvom misionara ovi prostori uključeni su u zapadni kulturni krug, što je ostavilo veliki biljeg na našoj materijalnoj ostavštini i stvorilo snažan temelj za daljnji razvoj.

9. Literatura

Ančić, Mladen. Franački i langobardski utjecaji pri stvaranju i oblikovanju Hrvatske Kneževine, Starohrvatska prosvjeta III. serija - svezak 43, Zadar, 2016.

Ančić, Mladen. Od karolinškog dužnosnika do hrvatskog vladara – Hrvati i karolinško carstvo u prvoj polovici IX. stoljeća, rad Zavoda povijesti znanosti HAZU – svezak 40, Zadar, 1998.

Ančić, Mladen. Od vladarske curtis do gradskoga kotara Bijaći i crkva Sv. Marte od početka 9. do početka 13. stoljeća, Starohrvatska prosvjeta, Vol. III No. 26, Zadar, 1999.

Bilogrivić, Goran. Uloga crkvenog namještaja u komuniciranju identiteta u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Rijeka, 2018.

Bilogrivić, Goran. Formiranje identiteta elite u istočnojadranskom zaleđu na prijelazu sa 8. u 9. stoljeće – uloga karolinškog oružja, VAMZ / 3. serija, Rijeka, 2019.

Breko Kustura, Hana. Najstariji sakramentar srednjovjekovne Istre iz 1050. godine u kontekstu europskih liturgijskih kodeksa, Zbornik Odsjeka povijesti znanosti Zavoda povij. druš. znan. HAZU – 26, Zagreb, 2008.

Burić, Tonči. Predromanika u Kaštelima – odnos arhitekture i sculpture, VAMZ / 3. serija, Kaštel Lukšić, 2021.

Dadić, Majda. Starohrvatski grobovi otkriveni na položaju Banovac u Ninu, s osvrtom na ostale srednjovjekovne grobove, Diadora : glasilo Arheološkog muzeja u Zadru, Vol. 33-34 No. 33-34, Zadar, 2020.

Delonga, Vedrana. Donatorski natpis župana Gostihe iz crkve Sv. Spasa u Cetini (Vrh Rici), Starohrvatska prosvjeta III/22, Split, 1995.

Delonga, Vedrana. Predromanički ciborij iz Svete Marte u Bijaćima, Starohrvatska prosvjeta, Vol. III No. 26, Split, 1999.

Farmer, Sharon. The Corporate Identity of the Canons of Saint-Martin, u: Communities of Saint Martin: Legend and Ritual in Medieval Tours, Cornell University Press, 1991.

Filipec, Krešimir. Donja Panonija od 9. do 11. stoljeća, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2015.

Filipec, Krešimir. Problem kronologije grobalja 9. i 10. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 36, Zagreb, 2009.

Gračanin, Hrvoje. Avari, Južna Panonija i pad Sirmija, *Scrinia slavonica* 9, Zagreb, 2009.

Gračanin, Hrvoje. Bugari, Franci i Južna Panonija u 9. stoljeću. Reinterpretacija povjesnih izvora, objavljeno u: *Hrvati i Bugari kroz stoljeća. Povijest, kultura, umjetnost i jezik*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Đakovu, 23. – 24. rujna 2010., Zagreb, 2013.

Guiley, Rosemary Ellen. *The Encyclopedia of saints*, Library of Congress, New York, 2001.

Hrvati i Karolinzi – Dio drugi, katalog, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 2000.

Hoško, Franjo Emanuel. Temeljni oblici štovanja svetaca kroz povijest Crkve, *Bogoslovska smotra*, Vol. 44 No. 1, Rijeka, 1974.

Jakšić, Nikola. La survivance des édifices paléochrétiens dans les terres de la principauté Croate, *Hortus Artium Medievalium*, Vol. 1 No. 1, Zadar, 1995.

Jakšić, Nikola. Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 22, Zadar, 1995.

Jakšić, Nikola. Klesarstvo u službi evangelizacije, *Studije iz predromaničke skulpture na Jadranu*, Književni krug, Muzej Hrvatskih Arheoloških Spomenika, Split, 2015.

Jakšić, Nikola. Novi natpis s imenom kneza Branimira, *Munuscula in honorem Željko Rapanić – Zbornik povodom osamdesetog rođendana*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2012.

Jakšić, Nikola. The Installation of the Patron Saints of Zadar as a Result of Carolingian Adriatic Politics, u: *Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire*, Leiden/Boston, 2018.

Jakšić, Nikola. Reljefi Trogirske klesarske radionice iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 26, Zadar, 1999.

Jarak, Mirja. Kristijanizacija Hrvata u 9. stoljeću u svjetlu grobnih nalaza i crkvene arhitekture, Zbornik predavanja održanih tijekom Branimirove godine u arheološkom muzeju u Zagrebu, Zagreb, 2019.

Jarak, Mirja. *Passio sancti Anastasii martyrs*, *Opuscvla archaeologica* 21, Zagreb, 1997.

Jelovina, Dušan. Starohrvatska crkva Sv. Marte u Bijaćima, Starohrvatska prosvjeta, Vol. III No. 26, Split, 1999.

Josipović, Ivan. Tri nova posvetna natpisa s imenima hrvatskih vladara iz karolinškog perioda, Starohrvatska prosvjeta, Vol. III No. 44-45, Zadar, 2018.

Jurčević, Ante. Nalazi ranokarolinškog oružja i konjaničke opreme u doba formiranja Hrvatske Kneževine, Starohrvatska prosvjeta III. serija – svezak 38, Split, 2011.

Jurković, Miljenko. Crkve s *westwerkom* na istočnom Jadranu. Pravci istraživanja, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 26 No. 1, 1986.

Jurković, Miljenko. Franački utjecaj na konstituiranje crkvene umjetnosti u Hrvatskoj, Etnogeneza Hrvata, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1995.

Jurković, Miljenko. O arhitekturi Hrvatske države 9. stoljeća, Izdanja HAD-a/15, Zagreb, 1990.

Jurković, Miljenko. Problem kontinuiteta između antike i romanike u umjetnosti istočnog Jadrana, Radovi IPU 12 – 13, Zagreb, 1988. – 1989.

Jurković, Miljenko. Sv. Spas na vrelu Cetine i problem *westwerka* u hrvatskoj predromanici, Starohrvatska prosvjeta III/22, Zagreb, 1995.

Klaić, Nada; Petricioli, Ivo. Zadar u srednjem vijeku do 1409., Prošlost Zadra – knjiga II, Zadar, 1976.

Klaić, Nada. Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, II. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1975.

Kolega, Marija. Ranokršćanski sloj arhitekture u Nadžupnom kompleksu Sv. Asela u Ninu, Ars Adriatica, No. 4, Zadar, 2014.

Marasović, Tomislav. Bijaći u svjetlu proučavanja ranosrednjovjekovnih vladarskih rezidencija, Starohrvatska prosvjeta, Vol. III No. 26, Split, 1999.

Marasović, Tomislav. Ciborij sa zabatima iz crkve sv. Marte u Bijaćima, Starohrvatska prosvjeta, Vol. III No. 33, Split, 2006.

Marasović, Tomislav. Dalmatia Praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. Knjiga 1, Književni krug Split - Biblioteka knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2008.

Marasović, Tomislav. Prilog kronologiji predromaničke arhitekture u Dalmaciji, Radovi IPU 12 – 13, Split, 1988. – 1989.

Marasović, Tomislav. Ranosrednjovjekovne preinake antičkih građevina u Dalmaciji, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 39 No. 1, Split, 2005.

Matijević Sokol, Mirjana. Krsni zdenac Hrvata. Paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava, Croatica Christiana periodica, Vol. 31 No. 59, 2007.

Migotti, Branka. Dalmacija na razmeđu istoka i zapada u svjetlu međusobnog odnosa jaderske i salonitanske ranokršćanske crkve, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. 24-25 No. 1, Zagreb, 1992.

Migotti, Branka. Naslovnici ranokršćanskih crkava u Dalmaciji, Arheološki radovi i rasprave/12, Zagreb, 1996.

Milošević, Ante; Peković, Željko. Predromanička crkva Svetoga Spasa u Cetini, Studia mediterranea archaeologica III, Dubrovnik – Split, 2009.

Milošević, Ante. Prva ranosrednjovjekovna skulptura iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, Starohrvatska prosvjeta, Vol. III No. 26, Split, 1999.

Mirnik, Ivan. Četiri primjerka karolinškog novca u numizmatičkoj zbirci arheološkog muzeja u Zagrebu, Starohrvatska prosvjeta III/34, Zagreb, 2007.

Monceaux, Paul. Les origines du culte des saints. (deuxième article), Journal des savants, 1915.

Nekić, Antun. Karlo Veliki, Rostra : Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru, Vol. 4. No. 4., Zadar, 2011.

Noble, Thomas F. X. Carolingian Religion, Church History, Vol. 84, No. 2, Cambridge University Press, 2015.

Petrinec, Maja. Sedmi grob i nekoliko pojedinačnih nalaza s Crkvine u Biskupiji kod Knina, Starohrvatska prosvjeta, Vol. III No. 33, Split, 2006.

Petrović, Ivanka. Latinska i glagoljska tradicija sv. Krizogona (Krševana) i sv. Anastazije u hrvatskoj hagiografiji srednjega vijeka. Ponovnootkriveni zadarski latinski rukopis iz 12./13. st. (Cod. Lat. Iaderensis Filippi), Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No. 56-57, Zagreb, 2008.

Rapanić, Željko. Istočna obala Jadrana u ranom srednjem vijeku. (Povijesna i povijesnoumjetnička razmatranja), Starohrvatska prosvjeta 15, Split, 1985.

Seláf, Levente. Saint Martin of Tours, the Honorary Hungarian, The Hungarian Historical Review, Vol. 5, No. 3, 2016.

Strika, Zvezdan. Hagiografska baština Ninske crkve i njezin odnos prema hagiografskoj tradiciji Salonitansko-splitske crkve: sukobljavanje salonitansko-splitskog i ninskog biskupa oko uspostave metropolije u svjetlu povijesne i hagiografske literature, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, No. 59, Nin, 2017.

Strika, Zvezdan. Počeci i razvoj ninske Crkve do dolaska franačkih misionara u hrvatske krajeve, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru/53, Nin, 2011.

Sullivan, Richard E. The Carolingian Missionary and the Pagan, Speculum Vol. 28, No. 4, The University of Chicago Press, 1953.

Šanjek, Franjo. Povijest Hrvata: Prva knjiga – srednji vijek, Školska knjiga, Zagreb, 2003.

Šeparović, Tomislav. Aachenski mir i ranosrednjovjekovna Hrvatska – numizmatički izvori, Starohrvatska prosvjeta III. serija – svezak/vol. 46, Split, 2019.

Šeparović, Tomislav. Katalog ranosrednjovjekovne skulpture iz crkve Sv. Marte u Bijaćima kod Trogira, Starohrvatska prosvjeta, Vol. III No. 26, Split, 1999.

Šeparović, Tomislav. Nove spoznaje o nalazima ranosrednjovjekovnog novca u južnoj Hrvatskoj, Starohrvatska prosvjeta III/30, Split, 2003.

Taras, Dino. Zaštitno istraživanje na lokalitetu Ždrijac kraj Nina, Diadora : glasilo Arheološkog muzeja u Zadru, Vol. 33-34 No. 33-34, Zadar, 2020.

Tomičić, Željko. Prostor od Alpa i Jadrana do Dunava i Neretve u svjetlu materijalnih tragova insularne umjetnosti karolinškog doba, Skup: Hrvatska arheologija i Aachenski mir 812.-2012., Zadar, 2021.

Uglešić, Ante. Ranokršćanska arhitektura na obalnom prostoru između Zadra i Nina, Arheološki radovi i rasprave, Vol. 20 No. 1, Zadar, 2021.

Uglešić, Ante; Šlaus, Mario. Rekognicija dvaju relikvijara sv. Krševana iz zadarske katedrale sv. Stošije, Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti, No. 550=56, Zadar, 2022.

Vedriš, Trpimir. Crkva i vjerski život, Matica Hrvatska: Biblioteka Povijest Hrvata, svezak I., Nova zraka u europskom svijetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550. - oko 1150.), Zagreb, 2015.

Vedriš, Trpimir. Još jedan franački teolog u Dalmaciji: Amalarije iz Metza i njegovo putovanje u Carigrad 813. godine, Historijski zbornik god. LVIII, Pula, 2005.

Vedriš, Trpimir; Maraković, Nikolina. Bursa svetog Azela iz Nina i podrijetlo kulta ninskih svetaca zaštitnika, *Ars Adriatica*, No. 11, Zagreb, 2021.

Vedriš, Trpimir. Nastanak kulta sv. Anastazije i njegov odraz u Zadru (9. - 14. st.), *Historijski zbornik*, god. LV, Zagreb, 2002.

Vedriš, Trpimir. Nekoliko opažanja o začetcima štovanja sv. Krševana u Dalmaciji u ranome srednjem vijeku, *Spalatumque dedit ortum*. Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Split, 2014.

Vedriš, Trpimir. O podrijetlu i najranijem kultu zadarskog zaštitnika Sv. Krševana, *Ars Adriatica*/4, Zadar, 2014.

Vedriš, Trpimir. Pokršćavanje i rana kristijanizacija Hrvata, u: *Nova zraka u europskom svijetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (o. 550. – o. 1150.)*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2015.

Vedriš, Trpimir. Zadarski ranonovovjekovni prijepisi muke sv. Stošije i sv. Krševana: pitanje podrijetla i međusobnih odnosa, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 58, Zagreb, 2016.

Vežić, Pavuša. Bazilika Sv. Marte u Bijaćima i problem njezina ciborija, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 26, Zadar, 1999.

Vežić, Pavuša. Sklop župne crkve sv. Asela, bivše katedrale u Ninu, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 15, Zadar, 1985.

Vocino, Giorgia. Under the aegis of the saints. Hagiography and power in early Carolingian northern Italy, *Early Medieval Europe* 22/1, 2014.

Zgrablić, Marina. Hagiografska tradicija Istre i materijalna svjedočanstva štovanja mučenika u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku, *Croatica Christiana periodica*, Vol. 42 No. 81, Pula, 2018.